

Σχολή Κοινωνικών, Ανθρωπιστικών Επιστημών και Τεχνών

Τμήμα Διεθνών & Ευρωπαϊκών Σπουδών

Μεταπτυχιακό Διεθνών & Ευρωπαϊκών Σπουδών –

Μ.Δ.Ε.Σ. –

Κατεύθυνση : ΕΥΡΩΠΑΪΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ &

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΑ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΤΙΤΛΟΣ:

**Ο ΠΟΛΙΤΙΚΟΣ ΡΕΑΛΙΣΜΟΣ ΚΑΙ Ο ΠΟΛΕΜΟΣ ΜΕΣΑ
ΑΠΟ ΤΗΝ ΟΠΤΙΚΗ ΤΟΥ THOMAS HOBBS**

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΖΟΥΜΠΑΡΙΔΗΣ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΜΑΚΡΗΣ

ΣΥΝΕΞΕΤΑΣΤΗΣ: ΚΥΡΙΑΚΟΣ ΜΙΚΕΛΗΣ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ, ΜΑΡΤΙΟΣ 2022

ΔΗΛΩΣΗ ΠΕΡΙ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ

<<Δηλώνω υπευθύνως ότι όλα τα στοιχεία σε αυτήν την εργασία τα απέκτησα, τα επεξεργάστηκα και τα παρουσιάζω σύμφωνα με τους κανόνες και τις αρχές της ακαδημαϊκής δεοντολογίας, καθώς και τους νόμους που διέπουν την έρευνα και την πνευματική ιδιοκτησία. Δηλώνω επίσης υπευθύνως ότι, όπως απαιτείται από αυτούς τους κανόνες, αναφέρομαι και παραπέμπω στις πηγές όλων των στοιχείων που χρησιμοποιώ και τα οποία δεν συνιστούν πρωτότυπη δημιουργία μου.>>

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΖΟΥΜΠΑΡΙΔΗΣ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στα πλαίσια της παρούσας διπλωματικής στο πρώτο κεφάλαιο θα αναλυθεί η πολιτική φιλοσοφία του Hobbes και οι απόψεις του για τον άνθρωπο στην φυσική του κατάσταση, την θρησκεία και για του λόγους για τους οποίους δημιουργήθηκε το κράτος και η πολιτική κοινωνία.

Στο δεύτερο κεφάλαιο θα επιχειρηθεί η παρουσίαση μερικών εκ των σημαντικότερων ρεαλιστών του 20ου αιώνα και θα αναπτυχθούν οι θέσεις τους για θέματα όπως το διεθνές σύστημα, η ισχύς και ο πόλεμος ενώ θα αναλυθούν και οι κυριότερες διαφορές μεταξύ του ρεαλισμού της ανθρώπινης φύσης, του αμυντικού και του επιθετικού ρεαλισμού.

Στο τρίτο κεφάλαιο θα αναφερθούν ο Clausewitz, η θεωρία της ηγεμονικής σταθερότητας, η συνεισφορά του Θουκυδίδη στον ρεαλισμό, το Δόγμα του Δίκαιου Πολέμου και η θεωρία της ισορροπίας ισχύος η οποία αποτελεί ορόσημο στην μελέτη των διεθνών σχέσεων και η οποία διαμορφώνει κατά καιρούς τις κινήσεις των κρατών.

Στο τέταρτο κεφάλαιο γίνεται αναφορά στον παράγοντα της ισχύος και την επιρροή που ασκεί διαχρονικά στην μελέτη των διεθνών σχέσεων.

Στο πέμπτο κεφάλαιο παρουσιάζονται οι απόψεις του Hobbes για το διεθνές σύστημα και τα διάφορα στάδια του με αναφορά στο σύστημα της Βεσφαλίας 1648-1789, στο Κονσέρτο της Ευρώπης 1815-1914, στον Μεσοπόλεμο, στον Ψυχρό Πόλεμο και στην περίοδο μετά το τέλος του.

Ακόμα στο πλαίσιο τις παρούσας διπλωματικής θα επιχειρηθούν να απαντηθούν τα ακόλουθα ερευνητικά ερωτήματα :

- Υπάρχει συνέχεια ανάμεσα στον ρεαλισμό του Θουκυδίδη και του Hobbes?
- Πόσο διαφέρει ο ρεαλισμός του Hobbes με τον ρεαλισμό του 20^{ου} αιώνα ?
- Η εξέλιξη του διεθνούς συστήματος χαρακτηρίζεται ως άναρχη διαχρονικά?

Λέξεις κλειδιά : Διεθνές Σύστημα, Thomas Hobbes, Πολιτικός Ρεαλισμός, Ισχύς, Διεθνείς Σχέσεις.

ABSTRACT

In the context of this dissertation, the first chapter will analyze Hobbes's political philosophy and his views on man in his physical condition, religion, and the reasons for which the state and political society were created.

The second chapter will attempt to present some of the most important realists of the 20th century and will develop their positions on issues such as the international system, power and war, while analyzing the main differences between the realism of human nature, defense and of aggressive realism.

In the third chapter we will mention Clausewitz, the theory of hegemonic stability, Thucydides's contribution to realism, the Doctrine of Just War and the theory of power balance which is a milestone in the study of international relations and which shapes the movements of the states from time to time.

The fourth chapter refers to the factor of power and the influence it has over time in the study of international relations.

The fifth chapter presents Hobbes's views on the international system and its various stages with reference to the system of Westphalia 1648-1789, the Concerto of Europe 1815-1914, the interwar period, the Cold War and the period after its end.

The following research questions will also be attempted in the context of this dissertation:

- Are there similarities between the realism of Thucydides and Hobbes?
- How different is Hobbes's realism from 20th century realism?
- The evolution of the international system is characterized as anarchic over time?

Keywords: International System, Thomas Hobbes, Political Realism, Power, International Relations.

Πίνακας περιεχομένων

ΔΗΛΩΣΗ ΠΕΡΙ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ.....	2
ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	3
ABSTRACT	4
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	7
1. Ο THOMAS HOBBS.....	9
1.1 Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΟΥ HOBBS.....	9
1.2 Ο HOBBS ΚΑΙ Η ΘΡΗΣΚΕΙΑ.....	18
1.3 ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΤΟΝ HOBBS.....	21
1.4 Ο SPINOZA	22
1.5 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	24
2. ΠΟΛΙΤΙΚΟΣ ΡΕΑΛΙΣΜΟΣ.....	25
2.1 ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	25
2.2 Ε.Η. CARR.....	27
2.2.1 Ο HOBBS ΚΑΙ Ο CARR.....	29
2.3 HANS MORGENTHAU	30
2.3.1. Ο HOBBS ΚΑΙ Ο MORGENTHAU.....	33
2.4 KENNETH WALTZ	35
2.4.1 Ο HOBBS ΚΑΙ Ο WALTZ.....	38
2.5 MEARSHEIMER.....	40
2.5.1 Ο HOBBS ΚΑΙ Ο MEARSHEIMER.....	42
2.6 ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΜΕΤΑΞΥ ΤΩΝ ΡΕΑΛΙΣΤΩΝ	44
2.7 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	46
3. Ο ΠΟΛΕΜΟΣ.....	47
3.1 Ο ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ ΚΑΙ Ο ΠΟΛΕΜΟΣ.....	47
3.2 Ο HOBBS ΚΑΙ Ο ΠΟΛΕΜΟΣ.....	49
3.3 Ο HOBBS ΚΑΙ Ο ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ	51
3.4 CLAUSEWITZ CARL. VON	52
3.5 Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΗΓΕΜΟΝΙΚΗΣ ΣΤΑΘΕΡΟΤΗΤΑΣ.....	54
3.6 Η ΙΣΟΡΡΟΠΙΑ ΙΣΧΥΟΣ	56
3.7 ΤΟ ΔΟΓΜΑ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ	58
3.8 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	60
4. ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ ΙΣΧΥΟΣ.....	61
4.1 ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	61
4.2 ΥΛΙΚΟΙ ΣΤΗΝΤΕΛΕΣΤΕΣ	62

4.3 ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΟΙ ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ	66
4.4 ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΙΚΟΙ ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ ΙΣΧΥΟΣ.....	67
4.5 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	68
5. ΤΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΣΥΣΤΗΜΑ	69
5.1 Ο ΗΟΒΒΕΣ ΚΑΙ ΤΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΣΥΣΤΗΜΑ	69
5.2 ΤΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΤΗΣ ΒΕΣΤΦΑΛΙΑΣ 1648-1789	71
5.3 ΤΟ ΚΟΝΣΕΡΤΟ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ 1815-1914.....	72
5.4 ΤΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΣΥΣΤΗΜΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΟΥ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ 1918-39.....	73
5.5 ΤΟ ΔΙΠΟΛΙΚΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΣΥΣΤΗΜΑ 1945-1989.....	75
5.6 ΤΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΣΥΣΤΗΜΑ ΜΕΤΑ ΤΟΝ ΨΥΧΡΟ ΠΟΛΕΜΟ	77
5.7 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	80
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ	81
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	85
ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	85
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ	88
ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	92
ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ	92

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παγκόσμια ιστορία διακατέχεται από ασταμάτητες περιόδους πολέμου και ολέθρου με αποτέλεσμα να υπάρχουν συνεχώς στο προσκήνιο συζητήσεις οι οποίες αφορούν θέματα όπως η ανθρώπινη φύση, ο πόλεμος, το κράτος και το διεθνές σύστημα. Για να κατανοήσουμε όλες εκείνες τις καταστροφές οι οποίες έχουν στιγματίσει την ανθρωπότητα έως σήμερα πρέπει να είμαστε σε θέση να αντιληφθούμε όλους εκείνους τους παράγοντες, οι οποίοι ωθούν τον άνθρωπο και τα κράτη να αναζητούν διαρκώς όλο και περισσότερη ισχύ και την επικυριαρχία επί των υπολοίπων. Θα ήταν σκόπιμο εκτός από αυτούς τους παράγοντες να εξετάσουμε τι περιθώρια αλλαγής υπάρχουν, αν υπάρχουν. Στον αντίποδα βέβαια στην παγκόσμια ιστορία εκτός από περιόδους καταστροφής, υπάρχουν και περίοδοι ειρηνικής συνύπαρξης μεταξύ των ανθρώπων και συνεργασίες μεταξύ των κρατών με απώτερο σκοπό την οικονομική ευημερία και ανάπτυξη.

Αυτές τις διαφορετικές καταστάσεις, από τον πόλεμο και την καταστροφή, στην ειρήνη και την συνεργασία πρέπει να τις αναλύσουμε για να είμαστε σε θέση να μην επαναλαμβάνουμε ως ανθρωπότητα λάθη τα οποία οδηγούν σε εχθρικές καταστάσεις. Είναι σημαντικό να αντιληφθούμε ότι η κάθε πτυχή της παγκόσμιας ιστορίας κυριαρχείται από θεωρήσεις οι οποίες δίνουν τις κατευθυντήριες γραμμές για τα όσα θα προκύψουν σε μία χρονική περίοδο και για την πραγματικότητα η οποία θα δημιουργηθεί και θα διαμορφώσει τις ζωές των ανθρώπων και τις κινήσεις των κρατών.

Σε αυτή την κατεύθυνση η θεώρηση του ρεαλισμού είναι σε θέση να προσφέρει μία εξήγηση για την πραγματικότητα της ανθρωπότητας και να αναλύσει το πλαίσιο στο οποίο δραστηριοποιούνται τα κράτη και να ερμηνεύσει τις στρατηγικές και τις επιλογές τους.

Είναι σε θέση να εξηγήσει την ανθρώπινη φύση μέσω πολύ σημαντικών θεωρητικών του ρεαλισμού όπως ο Hobbes ο οποίος επιχείρησε να καταδείξει τα θετικά και τα αρνητικά της ανόθευτης φύσης του ανθρώπου και να προσφέρει με αυτό τον τρόπο ερμηνείες οι οποίες θα βοηθήσουν να αντιληφθούμε ακριβέστερα τον ψυχισμό του ανθρώπου και να αναλύσουμε διεξοδικά το περιβάλλον στο οποίο δραστηριοποιείται. Είναι τόσο σημαντική η συνεισφορά του Hobbes στην ανθρωπότητα όπου είτε συμφωνεί, είτε διαφωνεί κάποιος, δεν πρέπει να μην υπολογίσουμε όλα όσα προσπάθησε να μας εξηγήσει για τον λόγο όπου οι άνθρωποι δημιούργησαν κοινωνίες ή για τον ρόλο όπου διαδραματίζουν οι κυβερνήσεις στις

διάφορες πτυχές της ανθρώπινης δραστηριότητας και τον βαθμό στον οποίο επιτρέπεται σε μία κυβέρνηση να ορίζει και να εξουσιάζει τις ζωές των πολιτών της.

Ακόμα ρεαλιστές πιο σύγχρονοι από τον Hobbes, όπως ο Morgenthau, ο Kenneth Waltz ή ο John Mearsheimer επιχείρησαν να αναλύσουν τις στρατηγικές και τις τακτικές των κρατών και να ερμηνεύσουν το διεθνές σύστημα. Μέσω των ρεαλιστών της ανθρώπινης φύσης, των αμυντικών ή των επιθετικών ρεαλιστών λοιπόν, αποσαφηνίζονται οι λόγοι και οι αιτίες όπου τα κράτη οδηγούνται σε πόλεμο και με αυτόν τρόπο υπάρχει η πιθανότητα στο μέλλον να αποφευχθεί ο κίνδυνος του πολέμου εφόσον κατανοήσουμε τις ρίζες από τις οποίες πηγάζει.

Σε αυτό το πλαίσιο οι ο ρεαλισμός είναι σε θέση να εξηγήσει εκτός από τις αιτίες του πολέμου, τον ρόλο της ισχύος ο οποίος είναι διαχρονικά κομβικής σημασίας για τα κράτη, αλλά να εξηγήσει ακόμα και το πόσο πολύ ισχύ χρειάζονται τα κράτη και μέχρι ποιο σημείο είναι ικανά να φθάσουν προκειμένου να αποκτήσουν ισχύ η οποία θα τα βοηθήσει στις σχέσεις τους με τα υπόλοιπα κράτη και θα ενδυναμώσει τη θέση τους στο διεθνές σύστημα. Ένα διεθνές σύστημα το οποίο ανάλογα με το πόσοι δρώντες, ειδικά πόσοι ισχυροί δρώντες, συμμετέχουν σε αυτό είναι αυτό μπορεί να κατευθύνει την ανθρωπότητα στην σταθερότητα και την ειρήνη ή στον πόλεμο.

Επομένως ο ρεαλισμός και οι εκφραστές του είναι κομβικής σημασίας για την κατανόηση των μεγαλύτερων προβλημάτων τα οποία ταλανίζουν τον άνθρωπο και προσφέρει μία ερμηνεία της παγκόσμια ιστορίας και των σημαντικότερων γεγονότων.

1. Ο THOMAS HOBBS

1.1 Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΟΥ HOBBS

Το συγγραφικό έργο του Hobbes είναι ιδιαίτερα εντυπωσιακό και αποτέλεσε πηγή έμπνευσης για πολλούς μεταγενέστερους ρεαλιστές. Το 1629 είχε εκδώσει μια αγγλική μετάφραση της Ιστορίας του Πελοποννησιακού Πολέμου του Θουκυδίδη. Το 1640 είχε γράψει μια πραγματεία στα αγγλικά, το *Elements of Law, Natural and Political*, που περιείχε στην ουσία τις πτυχές της φιλοσοφίας του για την ανθρώπινη φύση και την ανθρώπινη κοινωνία. Το 1642 παρουσίασε μια σειρά από τις ιδέες του *Elements of Law* σε μια λατινική πραγματεία, το *De Cive*, η οποία καθιέρωσε τη φήμη του στη Γαλλία. Ο Λεβιάθαν εκδόθηκε στο Λονδίνο το 1651 και ήταν το έργο που έμελλε να του δώσει την αθανασία και να τον κάνει ευρύτερα γνωστό. Ακόμα δημοσίευσε τη φυσική του φιλοσοφία με τον τίτλο *De Corpore (On Body)* στα λατινικά το 1655 και στα αγγλικά το 1656. Το 1658 δημοσίευσε ένα λατινικό έργο, το *De Homine*, στο οποίο, όπως και στο προηγούμενο *De Cive*, παρουσίασε στο διεθνές αναγνωστικό κοινό μερικές από τις ιδέες του στο *The Elements of Law*. Από το 1660 έως το θάνατό του ο Hobbes, ο οποίος έζησε κυρίως στα σπίτια του κόμη του Devonshire στο Λονδίνο και στο Chatsworth και στο Hardwick, περιορίστηκε στη μετάφραση της Ιλιάδας και της Οδύσσειας και έγραψε την ιστορία του Αγγλικού Εμφυλίου Πολέμου με τίτλο *Behemoth* (Kenny, 2006, pp. 221-225).

Ο Hobbes θεωρείται συχνά ως ο θεμελιωτής της ρεαλιστικής θεωρίας των διεθνών σχέσεων. Σκιαγραφεί την απαισιόδοξη πλευρά της κατάστασης της φύσης όπου την περιέγραψε ως ένα βάνουσο και άναρχο πεδίο στο οποίο ο κάθε άνθρωπος αναζητά το δικό του πλεονέκτημα εις βάρος όλων των άλλων ανθρώπων, σε έναν αέναο και διαρκή αγώνα για ισχύ και εξουσία. Ως αντανάκλαση αυτού, ο πολιτικός ρεαλισμός μερικές φορές ονομάζεται ακόμη και Χομπσιανός (Thivet, 2008, pp. 701-721).

Σύμφωνα με τον Χομπσιανό κλασικό ρεαλισμό οι άνθρωποι επιθυμούν να εκπληρώσουν τις επιθυμίες τους και να δαμάσουν τους φόβους τους. Αυτό το γεγονός έχει ως αποτέλεσμα η ανθρωπότητα να διακατέχεται από ανασφάλεια και διαφθορά. Αυτή η κατάσταση όταν μεταφράζεται σε επίπεδο διεθνούς πολιτικής συνεπάγεται ότι τα κράτη βρίσκονται σε έναν διαρκή ανταγωνισμό με πρωταρχικό τους μέλημα το συμφέρον τους και ως απόρροια αυτού οδηγούνται συχνά στην σύγκρουση καθώς ο τρόπος για να ικανοποιήσουν τα συμφέροντα τους είναι μέσω της απόκτησης περισσότερης ισχύος σε σχέση με τους ανταγωνιστές τους (Leonard, 2018, p. 12).

Ενώ υπάρχουν διαφορετικές κατευθύνσεις του ρεαλισμού στις διεθνείς σχέσεις, όλες τους έχουν κοινό σημείο εστίασης την απουσία μίας παγκόσμιας κυβέρνησης, με αποτέλεσμα να υπάρχει η εντύπωση ότι τα κράτη αντιμετωπίζουν το ένα το άλλο σε ένα άναρχο διεθνές σύστημα, στο οποίο ο πόλεμος είναι δυνατός ανά πάσα χρονική στιγμή (Jaede, 2018, pp. 1-3).

Το άναρχο διεθνές σύστημα αποτελεί ένα σημείο αναφοράς. Ο Robert Art και ο Robert Jervis, για παράδειγμα, ισχυρίζονται ότι «η αναρχία είναι το θεμελιώδες γεγονός των διεθνών σχέσεων». Ο Robert Gilpin ορίζει τη θεμελιώδη φύση της διεθνούς πολιτικής ως «μια επαναλαμβανόμενη πάλη για τον πλούτο και την ισχύ μεταξύ ανεξάρτητων παραγόντων σε μια κατάσταση αναρχίας». Για τον Kenneth Waltz, η αναρχία αποτελεί ένα δομικό στοιχείο του διεθνούς συστήματος. Η έννοια της αναρχίας υπονοεί συχνά την έλλειψη τάξης, όπου η έλλειψη τάξης έχει ως αποτέλεσμα σε πολλές περιπτώσεις την εμφάνιση μίας εμπόλεμης κατάστασης. Αυτό το πλαίσιο συνδέεται και με την άποψη του Hobbes για την πολιτική απουσία ενός κυρίαρχου, την οποία οι ρεαλιστές χρησιμοποιούν ως πρότυπο της διεθνούς πολιτικής και όπως ο Hedley Bull αναφέρει «η παράδοση του Hobbes περιγράφει τις διεθνείς σχέσεις ως μια κατάσταση πολέμου όλων εναντίον όλων, μια αρένα πάλης στην οποία κάθε κράτος βρίσκεται σε αντιπαράθεση» (Milner, 1991, pp. 67-85).

Ακόμα και ο Michael Williams αναφέρει ότι «το όνομα του Thomas Hobbes και η έννοια της αναρχίας συχνά φαίνονται ουσιαστικά συνώνυμα στις συζητήσεις για τις διεθνείς σχέσεις». Ο Hobbes συνήθως επιθυμεί να απεικονίσει τον χαρακτήρα και τις συνέπειες της αναρχίας στις σχέσεις μεταξύ των κρατών. Επομένως είναι τόσο πολύ σημαντικό ζήτημα η αναρχία καθώς διαδραματίζει κομβικό παράγοντα σε θέματα που αφορούν την επιμονή του πολέμου, την ευθραυστότητα της ειρήνης, την αναζήτηση της αυτονομίας και την ισορροπία ισχύος (Bain, 2019, p. 278–299).

Ως εκ τούτου, εξαιτίας της άναρχης φύσης του διεθνούς συστήματος οι κυβερνήσεις ενδιαφέρονται πρωτίστως για την εθνική τους ασφάλεια. Ορισμένοι ρεαλιστές θεωρούν επίσης ότι δεν υπάρχουν ηθικοί φραγμοί στη διεθνή σχέσεις και ότι η πολιτική ισχύος και ακόμη και ο πόλεμος επιτρέπονται προκειμένου ένα κράτος να αυξήσει το αίσθημα ασφάλειας. Αυτές οι ρεαλιστικές αναζητήσεις κυριαρχούν εδώ και πολύ καιρό στις συζητήσεις για την σκέψη του Hobbes, ενώ ρεαλιστές όπως ο EH Carr και ο Kenneth Waltz θεωρούν τον Hobbes ως τον πρόδρομο τους. Ακόμα όμως και όσον αφορά την ανθρώπινη φύση, οι αντιλήψεις του Hobbes σχετικά με την ανθρώπινη επιθυμία για ισχύ έχουν επίσης αναγνωριστεί ευρέως στις διεθνείς σχέσεις.

Για παράδειγμα, ο Hans Morgenthau δηλώνει ότι ο Hobbes προσφέρει μια θεμελιώδη ανάλυση του ιμπεριαλισμού (Jaede, 2018, pp. 1-3).

Ενδεικτικό της αξίας του Hobbes είναι ότι ο Michael Oake-shott έγραψε «*Ο Λεβιάθαν είναι το μεγαλύτερο, ίσως το μοναδικό, αριστούργημα της πολιτικής φιλοσοφίας που γράφτηκε στην αγγλική γλώσσα. Και η ιστορία του πολιτισμού μας μπορεί να προσφέρει μόνο μερικά έργα παρόμοιας εμβέλειας και επιτεύγματος για να τεθούν δίπλα της*». Ο Leo Strauss συμφώνησε: «*Η πολιτική φιλοσοφία του Hobbes είναι ύψιστης σημασίας όχι μόνο για την πολιτική φιλοσοφία αυτή καθαυτή, δηλαδή για έναν κλάδο γνώσης μεταξύ άλλων, αλλά και για τη σύγχρονη φιλοσοφία συνολικά, εάν η συζήτηση και η διασαφήνιση του ιδεώδους της ζωής είναι πράγματι πρωταρχικό και αποφασιστικό καθήκον της φιλοσοφίας*». Επιπλέον, αυτή η ευρέως διαδεδομένη αναγνώριση της σημασίας της σκέψης του Hobbes τείνει να αυξάνεται παρά να μειώνεται τα τελευταία χρόνια. Ειδικά τα χρόνια μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, όπως παρατήρησε ο Keith Brown, «*είχαν μια αξιοσημείωτη αύξηση του ενδιαφέροντος για τη συγγραφή του Thomas Hobbes*» (Spragens, 2014, pp. 17-18).

Επομένως γίνεται αντιληπτό ότι η επίδραση του Hobbes στην ρεαλιστική σχολή εδράζεται κυρίως από την ανάλυση του για την κατάσταση της φύσης και απορρέει από τέσσερα βασικά χαρακτηριστικά που αφορούν τον ρεαλισμό. : το ατομικό συμφέρον, τον ορθολογισμό, τον αμοραλισμό και την αναρχία.

- Ατομικό συμφέρον : Ο Hobbes θεωρείται συνήθως ότι προσδίδει μια ιδιοτελή θεωρία για τα ανθρώπινα κίνητρα, και αυτό μεταφράζεται σε μια βασική αρχή της ρεαλιστικής σχολής: ότι οι ενέργειες των κρατών στη διεθνή σκηνή μπορούν να εξηγηθούν ως το προϊόν του ιδιοτελούς υπολογισμού τους. Επιπλέον, η αφήγηση του Λεβιάθαν για το περιεχόμενο αυτών των κινήτρων επικαλύπτεται αρκετά στενά με τη ρεαλιστική ανάλυσή τους. Όπως λέει ο Hobbes, «το πάθος που πρέπει να υπολογίζεις είναι ο φόβος» και οι σύγχρονοι ρεαλιστές το επαναλαμβάνουν αυτό υπογραμμίζοντας τη σημασία της ασφάλειας στις αντιλήψεις των κρατών για τα δικά τους συμφέροντα. Ακόμα δύο από τρεις κύριες «αιτίες διαμάχης» τις οποίες εντοπίζει ο Hobbes στο κεφ. 13 του Λεβιάθαν ,δηλαδή ο ανταγωνισμός και η δόξα , θέτουν τα θεμέλια για τη διεθνή σύγκρουση στον σύγχρονο κόσμο ενώ η επιθυμία για φήμη ή δόξα θα μπορούσε να λεχθεί ότι είναι ο παράγοντας ο οποίος ωθεί τα κράτη στα ιμπεριαλιστικά και επεκτατικά τους σχέδια ανά τους αιώνες.

- Ορθολογισμός: Ένα δεδομένο όπου που πολλοί μελετητές έχουν εντοπίσει στη

φυσική κατάσταση του Hobbes είναι μια θεωρία ορθολογισμού που υποστηρίζει ότι η ορθολογική δράση είναι θέμα αποτελεσματικού υπολογισμού του σκοπού και των μέσων. Με γνώμονα αυτή την οπτική το πρωταρχικό μέλημα είναι η αυτοσυντήρηση και το πρόβλημα που αντιμετωπίζουν οι άνθρωποι στη φυσική κατάσταση είναι να βρουν τον καλύτερο τρόπο για να το επιτύχουν . Κανένας σκοπός ή στόχος δεν είναι από μόνος του πιο λογικός από τους άλλους και το να είναι γενικά κάποιος λογικός σημαίνει απλώς να υιοθετεί τα πιο αποτελεσματικά μέσα επίτευξης των στόχων του.

- Αμοραλισμός: Στον Λεβιάθαν γίνεται κατανοητό ότι οι νόμοι της φύσης κερδίζουν τη δύναμή τους από το γεγονός ότι προωθούν την αυτοσυντήρηση και όχι τις επιταγές της ηθικής αν και στην εποχή του Hobbes, η επικρατούσα άποψη ήταν ότι οι λόγοι που οι νόμοι της φύσης άντλησαν τη δύναμή τους πήγάζαν από τον Παντοδύναμο και αυτούς τους νόμους ο Θεός τους είχε θεσπίσει για να προστατεύσει τα ανθρώπινα συμφέροντα.

- Αναρχία : Αντίθετα με τους ρεαλιστές οι φιλελεύθεροι τείνουν να θεωρούν ότι η διεθνής σκηνή ρυθμίζεται τουλάχιστον εν μέρει από νομικά μέσα και διεθνείς φορείς όπως ο ΟΗΕ. Αν και δεν υπάρχει κάποια παγκόσμια κυβέρνηση, για τους φιλελεύθερους η διεθνής πολιτική σκηνή δεν είναι απλώς χαοτική και υποθέτουν αισιόδοξα ότι οι αρχές που διέπουν τους κανόνες της διεθνούς συνεργασίας, συμπεριλαμβανομένων των νομικών κανόνων, μπορούν από μόνες τους να είναι αρκετές για να κάνουν τα κράτη να συμμορφωθούν σύμφωνα με αυτές. Οι ρεαλιστές όμως υποθέτουν, ότι η συνεργασία μεταξύ των κρατών είναι δυνατή μόνο για όσο διάστημα τα κράτη έχουν λόγους και συμφέροντα για να συμμετάσχουν σε αυτήν. Στις αρχές του εικοστού πρώτου αιώνα, οι μονομερείς παρεκκλίσεις των ΗΠΑ από τις συμφωνίες του Κιότο, η επιβολή δασμών στον χάλυβα και η παράκαμψη του διεθνούς δικαίου στον πόλεμο κατά του Ιράκ , υποδηλώνουν ότι οι μεγάλες δυνάμεις μπορούν να αποφύγουν τα πλαίσια διεθνούς συνεργασίας εάν είναι αρκετά ισχυρές και επομένως μάλλον τα ισχυρότερα κράτη μπορούν να επιβάλουν τους κανόνες τους έναντι των ασθενέστερων μη συμμορφούμενων κρατών, εάν θέλουν να το κάνουν (Newey, 2008, pp. 160-170).

Ειδικότερα όμως ο Hobbes γεννήθηκε στις 5 Απριλίου 1588 στο Malmesbury και πέθανε στις 4 Δεκεμβρίου 1679. Αποτέλεσε όπως ήδη έχει αναφερθεί έναν από τους σημαντικότερους επιστήμονες και φιλοσόφους παγκοσμίως και έγινε κυρίως γνωστός για την πολιτική του φιλοσοφία, ειδικά όπως διατυπώνεται στο αριστούργημα

του Λεβιάθαν (Sorell, 2021).

Ενθουσιάστηκε με τα στενά πλαίσια της ευκλείδειας γεωμετρίας και ακολούθησε τις σύγχρονες εξελίξεις στην επιστήμη ενώ μεταξύ άλλων προσλήφθηκε και ως δάσκαλος στο γιο του βαρόνου Κάβεντις. Τα πολιτικά δρώμενα τα χρόνια πριν από τη συγγραφή του Λεβιάθαν ώθησαν τον Hobbes να νιώθει την επιτακτική ανάγκη για ασφάλεια και για την εγκαθίδρυση μιας αδιαμφισβήτητης πολιτικής εξουσίας καθώς ο Αγγλικός Εμφύλιος Πόλεμος μεταξύ των ετών 1642 και 1649, κατέδειξε πώς οι διαφωνίες για την πολιτική και θρησκευτική εξουσία έθεταν σε κίνδυνο τις αρχές της πολιτικής τάξης. Το 1640 κατέφυγε στη Γαλλία και υπηρέτησε ως δάσκαλος του μελλοντικού Καρόλου Β' και αυτή την περίοδο δημιούργησε σχέσεις με Γάλλους φιλοσόφους. Μετά τον Εμφύλιο Πόλεμο ο Hobbes επέστρεψε στην Αγγλία και έκανε ειρήνη με το νέο καθεστώς του Κρόμγουελ (Browning, 2016, pp. 175-178). Όταν λοιπόν ο Hobbes επέστρεψε στην πατρίδα του ξανά το 1651-2 ήταν πλέον συγγραφέας δύο πολύ σημαντικών έργων όπως του *De Cive* και του *Leviathan*, έργα τα οποία είχαν κερδίσει μια πανευρωπαϊκή φήμη και τον είχαν κάνει διάσημο (Collins, 2005, pp. 1-7). Μετά την αποκατάσταση της μοναρχίας το 1660 τέθηκε υπό την προστασία του Καρόλου Β' (Browning, 2016, pp. 175-178).

Ο Hobbes άνηκε σε μία γενιά στοχαστών οι οποίοι άρχισαν να γράφουν στη μητρική τους γλώσσα και όχι μόνο στα Λατινικά, την παραδοσιακή γλώσσα της φιλοσοφίας. Παρείχε το αρχικό λεξιλόγιο της φιλοσοφίας της Αγγλικής γλώσσας, γεγονός το οποίο είχε αντίκτυπο στην ανάπτυξη της Αγγλικής γλώσσας και εισήγαγε έναν τρόπο φιλοσοφίας που εξακολουθεί να είναι κοινός σε αυτό που ονομάζουμε αναλυτική φιλοσοφία. Θεμελιώδης αντίληψη στη φιλοσοφία του είναι η οντολογική άποψη ότι όλη η πραγματικότητα αποτελείται από ύλη σε κίνηση και η ψυχολογική άποψη ότι η σκέψη και ο συλλογισμός πηγάζουν από αισθήσεις και ότι τα συναισθήματα είναι σημαντικά όταν προσπαθούμε να κατανοήσουμε την ανθρώπινη δράση. Όμως, η πιο διαρκής παρακαταθήκη του Hobbes στη σύγχρονη φιλοσοφία είναι η γνώση του για τη σημασία της γλώσσας. Η γλώσσα είναι όχι μόνο σημαντικός παράγοντας στη φιλοσοφία, αλλά μας κάνει επίσης αυτό που είμαστε, δηλαδή, σκεπτόμενα και λογικά όντα. Ο Hobbes επίσης αναλύει διεξοδικά το είδος της πολιτικής δομής στην οποία ζούμε οι άνθρωποι, το σύγχρονο κράτος. Ένα κράτος, με την ορολογία του Hobbes μια κοινοπολιτεία, πρέπει να είναι απόλυτο, κυρίαρχο και κοσμικό. Τα βασικά χαρακτηριστικά του είναι το μονοπώλιο της βίας και ο έλεγχος των κινδύνων κατά της πολιτικής σταθερότητα από θρησκευτικούς και πολιτικούς

παράγοντες. Οι αντιλήψεις του Hobbes για την πολιτική εξουσία είχαν ως αποτέλεσμα να αποκτήσει μία αρνητική φήμη καθώς θεωρήθηκε υπέρμαχος του απολυταρχισμού, ακόμη και της τυραννίας. Μία ακόμα άποψη του Hobbes η οποία δημιούργησε εντυπώσεις, θετικές ή αρνητικές, ήταν άποψή του για την ελευθερία. Ελευθερία, για τον Hobbes, είναι η απουσία εξωτερικών εμποδίων. (Lemetti, 2012, p. 2) .

Ο Hobbes ως προς το πολιτικό σύστημα αντιλαμβάνονταν την κυβέρνηση πρωτίστως ως ένα μέσο διασφάλισης της συλλογικής ασφάλειας. Η πολιτική εξουσία πηγάζει από ένα υποθετικό κοινωνικό συμβόλαιο το οποίο επιμερίζεται ένα κυρίαρχο πρόσωπο ή μία οντότητα για την ασφάλεια και την ευημερία όλων. Στη μεταφυσική, ο Hobbes υπερασπίστηκε τον υλισμό και την άποψη ότι μόνο τα υλικά πράγματα είναι πραγματικά (Sorell, 2021).

Στο Κεφάλαιο 13 του Λεβιάθαν ο Hobbes φαντάζεται την πολιτική σε μια προ-κοινωνική κατάσταση της φύσης. Το αποτέλεσμα που προκύπτει εκφράζει απόλυτα την κλασική ρεαλιστική θεωρία που δίνει σχεδόν την ίδια βαρύτητα στην ανθρώπινη φύση και τη διεθνή αναρχία. Για τον Hobbes χωρίς μία κοινή δύναμη η οποία θα είναι σε θέση να εξουσιάζει τις ζωές των ανθρώπων θα πρέπει να περιμένουμε έναν πόλεμο που θα είναι του κάθε ανθρώπου εναντίον κάθε ανθρώπου, έναν πόλεμο δηλαδή όλων εναντίων όλων. Αυτός ο πόλεμος πηγάζει από την ίδια την φύση του ανθρώπου και την ισότητα μεταξύ των ανθρώπων όπου σε συνδυασμό με την απουσία κυβέρνησης δημιουργεί μία εκρηκτική κατάσταση. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει για την φύση του ανθρώπου στην φυσική του κατάσταση « *η ζωή του ανθρώπου είναι μοναχική, φτωχή, άσχημη, κτηνώδης και σύντομη*». Ο Hobbes όπως άλλωστε και οι περισσότεροι ρεαλιστές, δεν θεωρεί ότι υπάρχουν πολλά περιθώρια για αλλαγή της ανθρώπινης φύσης (Burchill, et al., 2005, pp. 32-34) .

Ο Hobbes δεν συμφωνεί με την αντίληψη του Πλάτωνα ότι η φύση έκανε ορισμένους ανθρώπους αρχηγούς και άλλους σκλάβους. Σύμφωνα με τον Hobbes, όλοι οι άνθρωποι είναι ίσοι και αυτή η ισότητα δημιουργεί μία κατάσταση όπου ο οποιοσδήποτε μπορεί να σκοτώσει τον οποιοδήποτε, καθώς αναφέρει χαρακτηριστικά «*η φύση έχει κάνει τους ανθρώπους τόσο ίσους, στις ικανότητες του σώματος και του νου ώστε ακόμα και αν βρεθεί ένας άντρας φανερά πιο δυνατός στο σώμα ή πιο εύστροφος, όταν συνυπολογιστούν όλα η διαφορά μεταξύ των ανθρώπων δεν είναι τόσο αξιοσημείωτη*» (Palaver, 1995, pp. 57-74).

Η φυσική ισότητα για τον Hobbes είναι αδιαπραγμάτευτη καθώς «*ο πιο αδύναμος έχει αρκετή δύναμη για να σκοτώσει τον πιο δυνατό, είτε με δόλιο τρόπο είτε*

συνασπιζόμενος με άλλους». Επομένως ο Hobbes κατανοεί τις διαφορές που προκύπτουν μεταξύ των ανθρώπων τόσο όσον αφορά τις διανοητικές όσο και τις σωματικές ικανότητες, ωστόσο για αυτόν αυτές οι διαφορές δεν είναι τόσο αξιοσημείωτες (Yurdusev, 2007, pp. 413-432).

Στην φύση του ανθρώπου όμως υπάρχουν και οι τρεις αιτίες διαμάχης όπως ο ανταγωνισμός, η δυσπιστία και η δόξα. Ο ανταγωνισμός *«κάνει τους άντρες να εισβάλουν για το κέρδος»*. Σε ένα τέτοιο περιβάλλον αναρχίας αναμένουμε κάποιοι *«να έρθουν προετοιμασμένοι με δυνάμεις ενωμένες, να αφαιρέσουν και να στερήσουν, όχι μόνο τον καρπό της εργασίας ενός ανθρώπου, αλλά και τη ζωή ή την ελευθερία του»*.

Από την ισότητα προέρχεται και η δυσπιστία καθώς ελλείπει κυβέρνησης δεν υπάρχει τρόπος για οποιονδήποτε άνθρωπο να εξασφαλίσει τον εαυτό του και προκύπτει από αυτό ότι η καλύτερη άμυνα είναι μια καλή επίθεση. Ακόμα εκτός του ανταγωνισμού και της δυσπιστίας οι άνθρωποι εξαιτίας της ματαιοδοξίας τους μαλώνουν για την φήμη ή την δόξα και αφορμή μπορεί να αποτελέσει *«μια λέξη, ένα χαμόγελο, μία διαφορετική γνώμη και οποιοδήποτε άλλο σημάδι υποτίμησης»* (Donnelly, 2004, pp. 14-15).

Στη φυσική του κατάσταση επομένως τα ανθρώπινα όντα ζούσαν μόνα σε μια κατάσταση ισότητας, συνεχούς φόβου θανάτου, πολέμου και γενικής ανασφάλειας, ενώ δεν υπήρχε κυριαρχία και νόμος. Αν τα ανθρώπινα όντα ήταν λογικά, σύντομα θα κατέληγαν στο συμπέρασμα ότι ήταν μια κατάσταση η οποία σίγουρα δεν συνάδει με τον απώτερο σκοπό τους, ο οποίος ήταν να αποφύγουν τον θάνατο και επομένως θα ήθελαν να εγκαταλείψουν μία τέτοια κατάσταση. Για τον Hobbes επομένως η κατάσταση της φύσης ήταν μια λογική περιγραφή της προέλευσης της κοινωνίας, καθώς δεν υπήρχε μια κοινή εξουσία να διατηρεί την τάξη (Thornton, 2005, pp. 1-2).

Η φύση του ανθρώπου όμως σύμφωνα με τον Hobbes ξεχωρίζει από τα άλλα ζώα κυρίως από την επίγνωση του θανάτου. Ως αποτέλεσμα αυτού του γεγονότος είναι ο άνθρωπος να ζει σε ένα διαρκές άγχος καθώς όπως *«ο άνθρωπος πεινά ακόμη και από μελλοντική πείνα»*, έτσι βασανίζεται και από μελλοντικά βάσανα, δηλαδή από την πιθανότητα μελλοντικών δεινών. Αντίστοιχα λοιπόν, ο άνθρωπος όχι μόνο φοβάται τον θάνατο αλλά επιδιώκει και να τον αποφύγει στο μέλλον. Επιδιώκει όχι μόνο να είναι ασφαλής αλλά και να νιώθει ασφάλεια. Θέλει πρωτίστως να αισθάνεται σίγουρος ότι θα συνεχίσει να είναι ασφαλής στο μέλλον, ώστε να είναι ελεύθερος, όχι μόνο από το θάνατο αλλά και από την διαρκή αγωνία του φόβου του θανάτου. Ενώ η θεμελιώδης επιθυμία του ανθρώπου είναι η απεριόριστη επιθυμία του για αυτοσυντήρηση,

αναγνωρίζει ότι τα ανθρώπινα όντα εμφανίζονται κατά καιρούς πρόθυμα να θυσιάσουν τη ζωή τους, ειδικά για χάρη της τιμής. Υπάρχουν, λοιπόν, δύο όψεις της ανθρώπινης φύσης: η πλευρά που φοβάται τον θάνατο και η μάταιη πλευρά που αναζητά την τιμή. Αυτές οι δύο πλευρές συχνά οδηγούν σε μια κατάσταση πολέμου (Ahrensdorf, 2000, pp. 579-593).

Καθώς λοιπόν η ζωή στην φυσική της κατάσταση είναι εντελώς συγκρουσιακή, τα ορθολογικά άτομα είναι σε θέση να αντιλαμβάνονται ότι ένα ισχυρό πρώτο δικό τους χτύπημα θα τους προσφέρει ένα πλεονέκτημα το οποίο είναι απαραίτητο για την επιβίωση τους. Αντιλαμβάνονται δηλαδή ότι πρέπει να επιχειρήσουν πρώτοι ένα προληπτικό χτύπημα. Η δυνατότητα της προληπτικής δράσης επομένως έχει ως αποτέλεσμα στην κατάσταση της φύσης να υπάρχει ένας πόλεμος σχεδόν όλων εναντίον όλων όπου καταστρέφει όλες τις παραγωγικές προσπάθειες, καθώς κάθε άτομο βρίσκεται σε συνεχή αγωνία και φόβο για την ζωή του και υπάρχει μόνο το αίσθημα της αυτοσυντήρησης σε μία τέτοια κατάσταση. Για τον Hobbes οι άνθρωποι δεν επιθυμούν βέβαια μόνο την προσωρινή τους εξασφάλιση αλλά και την μακροπρόθεσμη. Έτσι οι νόμοι της φύσης απαγορεύουν σε ένα άτομο να κάνει αυτό που είναι καταστροφικό για τη ζωή του. Ο πρώτος νόμος είναι η αναζήτηση της ειρήνης. Τα ορθολογικά άτομα δηλαδή αντιλαμβάνονται ότι η ειρηνική συνεργασία είναι πιο επωφέλης γι' αυτούς. Ο δεύτερος νόμος λέει ότι η κοινωνία μπορεί να υπάρξει μόνο αν όλα τα άτομα εγκαταλείψουν εντελώς τα δικαιώματά τους να αυτοκυβερνούνται και τα μεταβιβάσουν σε μια εξωτερική αρχή με απεριόριστη εξουσία πάνω τους. Ο τρίτος νόμος της φύσης απαιτεί από τα άτομα να τηρούν τα δικά τους συμβόλαια. Δηλαδή από τη στιγμή που η κοινωνία είναι θεμελιωμένη, οι πολίτες πρέπει να κάνουν ό,τι έχουν συμφωνήσει να κάνουν προκειμένου να καταστεί δυνατή η ειρηνική συνεργασία. Ο Hobbes υποστηρίζει ότι η αποτυχία τήρησης των συμφωνηθέντων θα οδηγούσε σε ένα ξέσπασμα εχθροπραξιών (Moehler, 2009, pp. 297-326).

Για να ξεπεραστεί επομένως η αναρχία η οποία πηγάζει από την φύση του ανθρώπου και για να ξεφύγει ο άνθρωπος από την φυσική του κατάσταση ο Hobbes δημιούργησε το Λεβιάθαν, ένα τεχνητό κράτος του οποίου ο στόχος είναι μόνο η ειρήνη που υποτάσσει τα πάντα και στοχεύει επομένως σε ειρήνη με κάθε τίμημα. Αυτό το κράτος πρέπει να κατέχει την απόλυτη εξουσία ως το απαραίτητο μέσο για την επίτευξη της ειρήνης και για να *«χαλινώσει τη φιλοδοξία των ανθρώπων, την φιλαργυρία, τον θυμό και τα άλλα πάθη»* μέσω μίας ενδεχόμενης τιμωρίας. Όμως ο

Hobbes τονίζει ότι η απόλυτη εξουσία του κράτους δεν μπορεί από μόνη της να εδραιώσει την ειρήνη, αφού μία ενδεχόμενη τιμωρία από μόνη της δεν είναι σε θέση να αποτρέψει πάντα τους ανθρώπους από μία πιθανή εξέγερση. Αντίθετα, το κράτος πρέπει επίσης να απολαμβάνει την ηθική υποστήριξη του ανθρώπου. Ο λαός πρέπει να πιστέψει δηλαδή ότι το κράτος έχει το δικαίωμα να εξουσιάζει τις ζωές των πολιτών του (Ahrensdorf, 2000, pp. 579-593).

Ενώ αντιλήφθηκε λοιπόν ότι ο άνθρωπος είναι ένα ζώο εκ φύσεως μη κοινωνικό, παρόλα αυτά αναζητάει την κοινωνική δραστηριότητα και επαφή για εγωιστικούς ή συναισθηματικούς λόγους. Σύμφωνα με τον Hobbes, η εμπειρία του τι έκαναν ο άνθρωποι όταν σύναψαν κοινωνικές σχέσεις έδειξε ότι *«κάθε εθελοντική συνάντηση είναι προϊόν είτε αμοιβαίας ανάγκης είτε επιδίωξης δόξας»*. Επομένως *«η κοινωνία ... είναι προϊόν αγάπης για τον εαυτό μας, όχι αγάπης για τους φίλους»*. Ο Hobbes θεώρησε ότι ο πραγματικός λόγος όπου δημιουργήθηκε η κοινωνία ήταν ο αμοιβαίος φόβος, με αποτέλεσμα οι άνθρωποι να κλειδώσουν τις πόρτες τους και να οπλιστούν και οι χώρες να προστατεύουν τα σύνορά τους ακόμη και σε περιόδους ειρήνης (Thornton, 2005, pp. 133-135).

Σε ένα γενικό πλαίσιο ο φόβος της επιβίωσης ή του θανάτου διαδραματίζει διαχρονικά έναν κομβικό ρόλο. Τον αντιλήφθηκε ο Θουκυδίδης καθώς τόνισε στον Πελοποννησιακό Πόλεμο ότι *«αυτό που έκανε τον πόλεμο αναπόφευκτο ήταν η ανάπτυξη της αθηναϊκής δύναμης και ο φόβος που αυτό προκάλεσε στη Σπάρτη»*. Ο φόβος όμως τόσο στην διεθνή όσο και εσωτερική πολιτική εντοπίζεται και στον Machiavelli ενώ για τον Robert Jervis, ο φόβος που συχνά ενισχύεται και από άλλους ψυχολογικούς παράγοντες έχει ως αποτέλεσμα ένα κράτος να απορρίπτει τις συμφιλιοτικές κινήσεις και πρακτικές ενός άλλου κράτους και να υιοθετεί αχρείαστες σκληροπυρηνικές πολιτικές. Καθώς δεν υπάρχει μία κεντρική αρχή να επιβάλει τους κανόνες και οι προθέσεις των κρατών μπορούν να αλλάξουν ανά πάσα στιγμή, τα κράτη πρέπει να φοβούνται το ενδεχόμενο ότι άλλα κράτη επιθυμούν να τα βλάψουν. Για τους Herbert Butterfield και John Herz η επιθυμία των ανθρώπων για ισχύ οφείλεται εν μέρει στην επιθυμία μας να ξεπεράσουμε τον φόβο και επομένως τα άτομα ή τα κράτη καταφεύγουν στην συγκέντρωση ισχύος επειδή φοβούνται ο ένας τον άλλον (Tang, 2008, p. 452).

Ο Hobbes όρισε τον φόβο ως *«κάθε προσδοκία μελλοντικού κακού»*. Στη φυσική κατάσταση λοιπόν τα ανθρώπινα όντα ζούσαν με διαρκή φόβο για το μέλλον. Τελικά

τα άτομα συνειδητοποίησαν ότι ζώντας μέσα στον διαρκή φόβο άλλοι θα προσπαθούσαν να τους σκοτώσουν και αυτός δεν ήταν τρόπος να ζήσουν. Κατάλαβαν ότι πρέπει να έρθουν μαζί σε μια μεγάλη ομάδα, ώστε σπάνια να αισθάνονται ότι κινδυνεύουν. Έτσι ο φόβος, έκανε τα άτομα να συνειδητοποιήσουν ότι αν και θα μπορούσαν να κυριαρχήσουν στους άλλους σήμερα, μελλοντικά μπορεί να μην είναι δυνατό. Για τον Hobbes, επομένως *«μας οδηγεί ο αμοιβαίος φόβος να πιστέψουμε ότι πρέπει να αναδυθούμε από ένα τέτοιο κράτος και να αναζητήσουμε συμμάχους έτσι ώστε αν πρέπει να έχουμε πόλεμο, δεν θα είναι ένας πόλεμος εναντίον όλων των ανθρώπων ούτε χωρίς βοήθεια»* (Thornton, 2005, pp. 133-135).

1.2 Ο HOBBS ΚΑΙ Η ΘΡΗΣΚΕΙΑ

Ο Hobbes αναφέρει ορισμένες αντιλήψεις για τα θεολογικά ζητήματα αν και συχνά δεν είναι εντελώς κατανοητές. Ο Θεός σύμφωνα με τον Hobbes είναι μία έννοια δύσκολη να την αντιληφθούν οι άνθρωποι καθώς λέει *«ότι θεωρείται από όλους τους Χριστιανούς ότι είναι ακατανόητος, ... δεν μοιάζει με τίποτα που μπορούμε να σκεφτούμε»*. Επομένως δεν μπορούμε να τον αντιληφθούμε και να έχουμε μία ιδέα του θελήματος Του. Στο Λεβιάθαν, κεφάλαιο 39, αναφέρει ότι αντιλαμβάνεται την εκκλησία ως *«μία ομάδα ανθρώπων που ενστερνίζονται τη Χριστιανική Θρησκεία, στο πρόσωπο ενός Κυρίαρχου με εντολή του οποίου πρέπει να συναθροίζονται και χωρίς την εξουσία του οποίου δεν πρέπει να συναθροίζονται»*. Συνεχίζει δηλώνοντας ότι δεν μπορεί να υπάρξει καθολική Εκκλησία καθώς στον κόσμο υπάρχουν πολλές κοινοπολιτείες. Επειδή όλες οι κοινοπολιτείες έχουν τόσο εκκλησιαστική όσο και πολιτική εξουσία, δεν μπορεί να υπάρξει ενιαία πηγή καθολικού θρησκευτικού δόγματος. Έτσι υπάρχει ο κίνδυνος η Ρωμαιοκαθολική εκκλησία να εμποδίζει την πολιτική φιλοσοφία (Strong, 1993, pp. 128-159).

Οι εκκλησιαστικοί ήταν αυτοί που σύμφωνα με τον Hobbes ήταν υπεύθυνοι για τη διάδοση αντιστασιακών απόψεων και ισχυρίστηκε ότι έχουν διαφθείρει το χριστιανικό νόημα για να εξυπηρετήσουν τις δικές τους φιλοδοξίες αναμειγνύοντάς το με τις ψευδείς αντιλήψεις των Ελλήνων φιλοσόφων. Το τελευταίο μέρος του Λεβιάθαν καταπιάνεται σε μεγάλο βαθμό με επιθετικές ενέργειες εναντίον τέτοιων κληρικών (Sommerville, 1992, p. 136).

Για τον Hobbes η θρησκεία είναι εφεύρεση των ανθρώπων και πηγάζει από δύο παράγοντες. Ο πρώτος είναι η περιέργεια για την αίτια των φυσικών γεγονότων. Ο

δεύτερος είναι το άγχος για το μέλλον. Αυτοί οι παράγοντες συνδέονται καθώς η αβεβαιότητα για το μέλλον ωθεί τον άνθρωπο στην έρευνα για την αιτία των φυσικών γεγονότων. Σύμφωνα με τον Hobbes αυτή την αιτία οι άνθρωποι την αντιλαμβάνονται ως τον Θεό. Αυτή η φυσική πλευρά του θεϊσμού είναι ένα από τα δύο πιθανά ζητήματα στα οποία μπορεί να οδηγήσει ο συνδυασμός της περιέργειας με την επιθυμία για ασφάλεια και τα οποία ο Hobbes αποκαλεί «*φυσική θρησκεία*». Το άλλο ζήτημα είναι η περίπτωση όπου η περιέργεια τροφοδοτεί το άγχος. Η αναζήτηση ενός ατόμου στις αιτίες των γεγονότων, αντί να κατευνάζει, αυξάνει τον φόβο του για το μέλλον. Ο λόγος για αυτό είναι η άγνοια των φυσικών αιτιών. Αδυνατώντας λοιπόν να αναθέσουν την αιτία των γεγονότων που φοβούνται σε οποιοδήποτε ορατό αντικείμενο, οι άνθρωποι εφευρίσκουν αόρατα πνεύματα. Έτσι, θύματα της άγνοιάς τους, προσπαθούν να κατευνάσουν και τελικά φοβούνται, τα δημιουργήματα της ταραγμένης φαντασίας τους. Έτσι, το να πούμε Θεός σημαίνει κατά μία έννοια ότι ομολογούμε την άγνοιά μας. Οι άνθρωποι επικαλούνται τον Θεό όταν τελειώνει η αναζήτησή τους για τις φυσικές αιτίες. Όταν δεν ξέρουν τι να πουν, δείχνουν προς αυτό που δεν ξέρουν και λένε Θεός. Επομένως για τον Hobbes ο θεϊσμός είναι μέρος της φυσικής θρησκείας και είναι ένα από τα πιθανά φυσικά αποτελέσματα του συνδυασμού της περιέργειας με το άγχος (Dumouche1, 1995, pp. 39-56).

Η θεολογική θέση του Hobbes στα πρώτα έργα ήταν σίγουρα βασιλική και Αγγλικανική, και μόνο στα τέλη της δεκαετίας του 1640 ο Hobbes άλλαξε ριζικά τις απόψεις του και έγινε μισητός σε πολλούς Αγγλικανούς βασιλικούς αλλά και Καθολικούς. Ο Hobbes άρχισε να θεωρεί ότι «*ο πολιτικός κυρίαρχος και όχι η Εκκλησία είχε την εξουσία να ερμηνεύει τη Γραφή, και ότι αυτή η εξουσία ήταν ουσιαστικά η ίδια με αυτή που είχαν οι πολιτικοί κυρίαρχοι πριν από τον ερχομό του Χριστιανισμού*» ενώ μέχρι τότε θεωρούσε ότι η κυρίαρχη πολιτική εξουσία ήταν υποχρεωμένη να προσυπογράψει την ορθοδοξία της αποστολικής εκκλησίας. Ο Hobbes μάλλον επιθυμούσε να απαλλάξει τους ανθρώπους από τους φόβους τους καθώς εάν δεν υπάρχει η κόλαση με την παραδοσιακή έννοια, τότε οι άνθρωποι μπορεί να ελπίζουν στην πιθανότητα μίας αιώνιας ζωής. Έτσι η θεωρία του Hobbes ήταν παρόμοια με εκείνη των σκεπτικιστών της ύστερης Αναγέννησης που πίστευαν ότι ο δρόμος προς τη σοφία βρισκόταν στην απάρνηση τόσο της πίστης όσο και του συναισθήματος ενώ ακόμα οι δυσάρεστες εμπειρίες του με τους Αγγλικανούς βασιλιάδες, μπορεί να συνέβαλε σε αυτή την απομάκρυνση από τον ορθόδοξο Αγγλικανισμό. Η υλιστική φιλοσοφία του Hobbes τον οδήγησε να αρνηθεί την πνευματικότητα της ψυχής και την

ασώματη, αιώνια ύπαρξή της μετά το θάνατο του σώματος (Nauta, 2002, pp. 577-595).

Σε ένα πιο γενικό επίπεδο υπάρχουν όμως διάφορες σχολές σκέψης για την θρησκευτική κατανόηση του Hobbes. Ο A. E. Taylor θεωρεί ότι ο Hobbes ήταν δεοντολόγος του οποίου η ηθική θεωρία δεν μπορούσε να κατανοηθεί επαρκώς χωρίς να γνωρίζουμε τις θεολογικές του αντιλήψεις. Ο David Gauthier, στο βιβλίο του για τον Λεβιάθαν, παραδέχτηκε ότι ο Hobbes ήταν θεϊστής, αλλά υποστήριξε ότι η ηθική και πολιτική θεωρία του είναι ανεξάρτητη από οποιεσδήποτε θεϊστικές υποθέσεις. Ο Jean Hampton ακολούθησε παρόμοια στάση, όπως και ο Gregory Kavka. Οι A. P. Martinich και Sharon Lloyd υποστηρίζουν ότι ο Hobbes ήταν θεϊστής και ότι η γνώση αυτού του γεγονότος για αυτόν είναι προϋπόθεση για την κατανόηση της ηθικής και πολιτικής θεωρίας του. Ο Martinich αντιλαμβάνεται τον Hobbes όχι απλώς θεϊστή, αλλά χριστιανό ορθόδοξο. Ο Lloyd θεωρεί ότι ο Hobbes επιθυμούσε να κάνει μια εκδοχή της χριστιανικής πίστης να φαίνεται λογική στον σύγχρονο άνθρωπο και ότι αυτό είναι απαραίτητο για την κατανόηση του Λεβιάθαν. Επομένως υπάρχουν αντιλήψεις όπως ότι ο Hobbes ήταν θεϊστής, αλλά δεν έχει ιδιαίτερη σημασία, γιατί η ηθική και πολιτική του φιλοσοφία είναι ανεξάρτητη από τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις ενώ μία άλλη αντίληψη είναι ότι ήταν θεϊστής και ότι αυτό έχει μεγάλη σημασία και ότι δεν γίνεται να διαχωριστεί η ηθική και πολιτική του σκέψη από θρησκευτικό της συστατικό. Ακόμα υπάρχει η αντίληψη ότι ο Hobbes ήταν άθεος και ότι σκοπός του ήταν να απελευθερώσει τους ανθρώπους από την εξουσία των ιερέων και των ιερών κειμένων τους (Curley, 1998, pp. 90-113).

Εν κατακλείδι ο Hobbes εντυπωσιάστηκε από τις ιδεολογικές και κοινωνικές εντάσεις, οι οποίες ήταν απόρροια της θρησκευτικής διχόνοιας και του πολλαπλασιασμού των θρησκευτικών αιρέσεων. Ο Hobbes αναγνώρισε τη δύναμη της θρησκείας να εξουσιάζει το μυαλό και τα πάθη των ανθρώπων. Οι απόψεις του ίδιου του Hobbes για τη θρησκεία όμως και τον Θεό δεν είναι καθόλου σαφείς. Οι συνθήκες της εποχής δεν επέτρεπαν μια δήλωση αθεϊσμού και τα σχόλια του Hobbes για τη φύση του Θεού προσαρμόστηκαν στον φιλοσοφικό νετερμινισμό και τον υλισμό του. Σίγουρα όμως ο Hobbes στόχευε να περιγράψει το ενδεχόμενο οι θρησκευτικές πεποιθήσεις να υπονομεύσουν την πολιτική εξουσία και για να μειωθεί ο κίνδυνος εντάσεων, προτρέπει τους ανθρώπους να μην εξωτερικεύουν τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις (Browning, 2016, pp. 175-178).

1.3 ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΤΟΝ HOBBS

Η κατάσταση της φύσης του Hobbes έχει ερμηνευθεί συχνά ως αντικοινωνική, αυτό όμως δεν σημαίνει σε καμία περίπτωση ότι ο Hobbes φαντάζεται έναν κόσμο ανθρώπων, που υπάρχουν έξω από ένα κοινωνικό πλαίσιο. Συνεχίζει να προσελκύει επικριτικά σχόλια από μια σειρά θεωρητικών, συμπεριλαμβανομένων των φιλελεύθερων, συντηρητικών, μαρξιστών και μεταστρουκτουραλιστών (Browning, 2016, pp. 175-178)

Σύμφωνα με τον G. H. Sabine «*θα ήταν αναμφίβολα ευκολότερο για τον Hobbes αν μπορούσε να είχε εγκαταλείψει εντελώς τον νόμο της φύσης, όπως έκαναν οι πιο εμπειρικοί διάδοχοί του, ο Χιουμ και ο Μπένθαμ*». Από τους νόμους της φύσης όμως δύσκολα θα μπορούσε να αποστασιοποιηθεί για δύο λόγους. Πρώτον ο φυσικός νόμος ήταν ένα δόγμα που δύσκολα θα μπορούσε να αποφύγει ή να αγνοήσει, καθώς διαδραμάτιζε έναν κομβικό ρόλο στην κλασική και χριστιανική φιλοσοφική παράδοση προβληματισμού για την ηθική και το δίκαιο. Δεύτερον από τον ύστερο δέκατο έκτο αιώνα και μετά, ο νόμος της φύσης αποτελούσε έναν από τους παράγοντες ανάπτυξης στην Ευρώπη μιας επαναστατικής πολιτικής θεωρίας που εγκρίνει το δικαίωμα αντίστασης σε βασιλιάδες και γενικά σε άδικες κυβερνήσεις (Zagorin, 2009, pp. 11-13).

Ο Montesquieu επίσης είναι αντίθετος με την απεικόνιση της κατάστασης της φύσης από τον Hobbes. Ο Montesquieu αντιτίθεται στις πολιτικές ιδέες του Hobbes ακριβώς επειδή υποστηρίζει ότι το αίσθημα ασφάλειας των πολιτών δεν μπορεί να υπάρχει όταν η πολιτική εξουσία δεν είναι μοιρασμένη και ισορροπημένη. Ο Μοντεσκιέ προσπαθεί να προστατεύσει τον άνθρωπο από τον φόβο των δεσποτών. Για το σκοπό αυτό, θεωρεί ότι τόσο η πολιτική όσο και η θρησκευτική σφαίρα πρέπει να ελέγχουν την εξουσία του ηγεμόνα, ένας έλεγχος που απαιτεί επαγρύπνηση, αποφασιστικότητα και θάρρος. Όταν επιτίθεται στον Hobbes, ο Montesquieu θεωρεί ότι επιτίθεται στον δεσποτισμό επειδή κάποιες αντιλήψεις του Hobbes είναι δεσποτικές. Ενώ ο Hobbes θεωρεί ότι ο φόβος ενός δεσποτικού κράτους μπορεί να εγγυηθεί την ατομική ασφάλεια, ο Montesquieu συνδέει τον φόβο με την αυθαίρετη και άσκοπη βία που αναπόφευκτα προκαλεί μια τέτοια συγκέντρωση εξουσίας. Ο Montesquieu επομένως επιθυμεί να αντικρούσει τις αντιλήψεις του Hobbes, οι οποίες είχαν γίνει αποδεκτές από τους υποστηρικτές του απολυταρχισμού στη Γαλλία του

17ου αιώνα. Στο Πνεύμα των Νόμων, ο Montesquieu αναγνωρίζει τα επικίνδυνα ερείσματα της αποκλειστικής κυριαρχίας και προσφέρει προτάσεις για να αντιμετωπίσει τον εφησυχασμό που καλλιεργείται από τον Hobbes (Sullivan, 2017, pp. 75-76).

Μια ακόμα κριτική στον Hobbes εδράζεται στην διαφορά του με τον Locke. Ο Locke, πίστευε ότι οι άνθρωποι έχουν την ικανότητα να αναγνωρίζουν και να παρακινούνται από τον ηθικό νόμο ακόμα και όταν η κυβέρνηση απουσιάζει. Ως εκ τούτου, ο Locke αρνείται ότι η κατάσταση της φύσης είναι απαραίτητα προϋπόθεση βίαιης σύγκρουσης. Αντίθετα ο Hobbes όπως έχει ήδη αναφερθεί θεωρούσε ότι η κατάσταση της φύσης είναι αναπόφευκτα μια κατάσταση πολέμου καθώς αντιλαμβάνεται τη συνεργασία, ή τουλάχιστον οτιδήποτε σχετίζεται με μία μεγάλη ή μακροπρόθεσμη συνεργασία, ως παράλογη και κατά συνέπεια ασταθή. Με γνώμονα την απουσία κυβέρνησης λοιπόν στην φυσική κατάσταση, κανείς δεν έχει λόγο να συνεργαστεί εκτός εάν περιμένει από το άλλο μέρος να προτείνει συνεργασία πρώτο, αν και αυτό δεν μπορούν εύλογα να το περιμένουν εκτός εάν υπάρχει ένα κρατικό σύστημα που να υποχρεώνει την συνεργασία. (Long, 2016).

1.4 Ο SPINOZA

Ο Benedict de Spinoza ήταν ένας Ολλανδός εβραϊκής καταγωγής φιλόσοφος. Σύμφωνα και με τον Spinoza, πρωταρχικό μέλημα μίας κοινωνίας αποτελεί η επιβίωση της. Τα κράτη είναι συνήθως φυσικοί εχθροί μεταξύ τους και η ισχύς αποτελεί το όχημα για την διεκδίκηση ξένων εδαφών. Σε περιόδους ταύτισης συμφερόντων μεταξύ δύο κρατών δύναται να υπάρξει μία παρωδική συμφωνία και περιορισμός της αντιπαλότητας τους, όμως μόλις τα συμφέροντα των κρατών αλλάξουν θα εγκαταλείψουν την μεταξύ τους συμφωνία καθώς δεν τα δεσμεύει καμία υποχρέωση για τήρηση των συμφωνηθέντων. Το διεθνές δίκαιο εφαρμόζεται κατά το δοκούν, προς όφελος των ισχυρών και η ισχύς αποτελεί την βάση των πάντων. Τα κράτη πρέπει να προστατεύουν τα συμφέροντα των πολιτών τους με κάθε τρόπο και μέσο, ακόμα και αν χρειαστεί να καταφύγουν στην ένοπλη βία (Ηρακλείδης, 2015, p. 23).

Ο Spinoza όπως και ο Hobbes θεωρούν ότι σε μια κοινωνία χωρίς κυβέρνηση, στην φυσική τους κατάσταση δηλαδή, οι άνθρωποι αισθάνονται ανασφαλείς και απροστάτευτοι. Απορρίπτει κάθε προοπτική αντιπολίτευσης ή εξέγερσης ενάντια στην

πολιτική εξουσία, ισχυριζόμενος ότι οι άνθρωποι πρέπει να υπακούσουν. Παραδέχεται όμως την ελευθερία όσον αφορά την επιλογή του πολιτικού καθεστώτος το οποίο θα είναι σε θέση να εξασφαλίσει τη γενική ευημερία, την ειρήνη και την ασφάλεια. Η πολιτική εξουσία επομένως πρέπει να φροντίζει για την ευημερία των πολιτών της. Οι πολίτες πρέπει όμως πάντα να τηρούν όλους τους νόμους, ακόμα και τους ατελείς. Για να επιτευχθεί αυτό μόνο ο φόβος μπορεί να κάνει τους πολίτες να υπακούσουν σύμφωνα με τον ηθικό νατουραλισμό (Lane, 2017).

Επομένως σύμφωνα με τον Spinoza οι κοινωνίες δεν αναπτύσσονται από κάποιες υπερφυσικές δυνάμεις αλλά ως απάντηση στις ανθρώπινες ανάγκες και τις ανθρώπινες αξίες και αποδέχτηκε την άποψη του Hobbes για τη δικαιολόγηση της πολιτικής εξουσίας και ότι οι άνθρωποι πρέπει να παραχωρούν τη δική τους εξουσία σε έναν κυρίαρχο για να προφυλαχθούν από τη βία και το χάος που υπάρχει σε μια κατάσταση της φύσης. Σε μια κοινωνία δομημένη με αυτόν τον τρόπο και η θρησκεία μπορεί να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στην προώθηση της υπακοής των ανθρώπων στον κυρίαρχο. Ο Spinoza προτείνει την ευρεία ανοχή των διαφορετικών θρησκειών, εφόσον βοηθούν στο να γίνουν οι άνθρωποι υπάκουοι και εφόσον είναι υποταγμένοι στο κράτος (Popkin, 2021).

Ο Spinoza θεωρούσε ότι οι άνθρωποι παρακινούνται από τα πάθη τους και καθοδηγούνται από το βραχυπρόθεσμο προσωπικό συμφέρον. Καθώς γίνονται περισσότερο ορθολογικοί, θα καθοδηγούνται από το μακροπρόθεσμο συμφέρον, αλλά το προσωπικό συμφέρον παραμένει το κλειδί για όλες τις ανθρώπινες ενέργειες. Η κοινωνική συνεργασία είναι απαραίτητη για μια ασφαλή και ευχάριστη ζωή και όσο πιο λογικός είναι ένας άνθρωπος, τόσο περισσότερο θα επιθυμεί τη συνεργασία. Η πολιτική δύναμη η οποία ασκεί καταναγκαστική δύναμη, είναι απαραίτητη για να εμποδίσει τους παράλογους ανθρώπους να επιδιώξουν το βραχυπρόθεσμο συμφέρον τους ενάντια στα συμφέροντα της κοινωνίας γενικότερα. Δεδομένου του γεγονότος όμως ότι οι υπήκοοι καθώς και οι κυβερνώντες θα υπόκεινται σε πάθη, πρέπει να σχεδιαστούν συντάγματα έτσι ώστε οι υπήκοοι και οι άρχοντες να υποτάσσονται σε αυτά. Στο *Tractatus politicus* ο Spinoza σκόπευε να δείξει πώς θα μπορούσε να επιτευχθεί σύνταγμα σε κάθε μορφή πολιτεύματος (μοναρχία, αριστοκρατία και Δημοκρατία) (Malcom, 1991, pp. 530 - 558).

Για τον Spinoza σε αντίθεση με τον Hobbes η Δημοκρατία και η Αριστοκρατία είναι προτιμότερες από την Μοναρχία. Το βασικό του επιχείρημα στο να υποστηρίξει την Δημοκρατία εδράζεται στην υπόθεση ότι συχνά μια μεγάλη ομάδα ανθρώπων με

ποικιλία αντικρουόμενων επιθυμιών και συμφερόντων είναι απίθανο να συμφωνήσει σε εξαιρετικά παράλογες πολιτικές (Laerke , et al., 2013, p. 271).

1.5 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ο Hobbes αναμφίβολα υπήρξε μία από τις ιδρυτικές προσωπικότητες του πολιτικού ρεαλισμού. Οι αντιλήψεις του για την αρνητική και χωρίς περιθώρια αλλαγής φύσης του ανθρώπου είναι εμφανώς κατανοητή στο Λεβιάθαν και επιχειρεί να καταστήσει σαφές πόσο πεσιμιστική άποψη έχει για τον άνθρωπο και τα πεπραγμένα του.

Όσο δεν υπάρχει μία ανώτερη κοινή δύναμη να εξουσιάζει τις ζωές των πολιτών θα πρέπει αναμένουμε έναν πόλεμο όλων εναντίων όλων καθώς όλοι οι άνθρωποι θα αισθάνονται αγωνία για την επιβίωση τους και φόβο. Φυσικά σε ένα τέτοιο άναρχο περιβάλλον κάθε παραγωγική προσπάθεια είναι μάταιη και σύντομα οι άνθρωποι θα αντιληφθούν ότι πρέπει να παραδώσουν τα δικαιώματα τους σε μία ανώτερη κυρίαρχη αρχή. Αυτή η αρχή θα επιδιώξει την ειρήνη με κάθε τίμημα και θα κατέχει το μονοπώλιο της βίας και το δικαίωμα να εξουσιάζει τις ζωές των πολιτών του. Καμία εξέγερση εναντίων μίας τέτοιας αρχής δεν είναι αποδεκτή εφόσον αυτή υπερασπίζεται τα συμφέροντα των πολιτών της.

Αυτές οι αντιλήψεις του Hobbes πηγάζουν από την εποχή στην οποία έζησε. Έζησε σε ένα περιβάλλον θρησκευτικών αντιπαραθέσεων αλλά και του εμφυλίου πολέμου στην Αγγλία και αντιλήφθηκε πως η θρησκευτική σφαίρα μπορεί να θέσει σε κίνδυνο τον πολιτικό κυρίαρχο και αυτός ήταν ο λόγος που επιδίωξε ως φιλοσοφία την απολυταρχία του κράτους.

Μερικές από τις απόψεις του Hobbes αντανakλούν στις πάγιες θέσεις του πολιτικού ρεαλισμού και για αυτό τον λόγο και παρά τις διαφορές τους ο Hobbes θα μπορούσε να θεωρηθεί ως ένας συνεχιστής του Θουκυδίδη. Αν και ο Hobbes δεν εστίασε τόσο σε θέματα που άπτονται του διεθνούς συστήματος όσο ο Θουκυδίδης και οι δύο ενστερνίζονται μερικές βασικές παραδοχές την ρεαλιστικής θεώρησης όπως η αντίληψη της αρνητικής εικόνας του ανθρώπου, η αναρχία , τα διλλήματα ασφάλειας και η θέση και η αξία της ηθικής.

2. ΠΟΛΙΤΙΚΟΣ ΡΕΑΛΙΣΜΟΣ

2.1 ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παράδοση του πολιτικού ρεαλισμού - *realpolitik*, έχει μία μακρά ιστορία που θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι έχει ως αφετηρία την εποχή του σημαντικού Έλληνα ιστορικού Θουκυδίδη τον πέμπτο αιώνα π.χ. και εν συνεχεία διαμορφώθηκε από την εποχή του Machiavelli στα τέλη του δέκατου έκτου αιώνα ή στου Hobbes στα μέσα του δέκατου έβδομου αιώνα. (Donnelly, 2004, p. 1).

Η πρώτη γενιά ρεαλιστών στην σύγχρονη εποχή αποτελείται από τους Morgenthau, E. H. Carr, Reinhold Niebuhr και George Kennan, ενώ οι νεορεαλιστές όπως οι Kenneth Waltz και Robert Gilpin είναι η δεύτερη.

Στη Βόρεια Αμερική, η τρίτη γενιά ρεαλιστών περιλαμβάνει τον John Mearsheimer, Stephen Walt, Joseph Grieco, Randall Schweller, Michael Mastanduno, και Barry Posen (Vasquez, 1999, p. 2).

Οι ρεαλιστές στα μέσα του εικοστού αιώνα υιοθέτησαν μία τραγική οπτική για την ζωή γενικά, μία άποψη η οποία είναι ταυτόσημη με αυτή πολλών προκατόχων τους. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι οι άνθρωποι και φυσικά περισσότερο οι ηγέτες, πρέπει συχνά ως έναν βαθμό να λαμβάνουν αποφάσεις βάσει ελλιπών πληροφοριών, να ζουν σε απρόβλεπτες καταστάσεις λόγω των ενεργειών τους και να αντιμετωπίζουν συγκρούσεις αξιών μεταξύ των κοινωνιών τους. Με αυτό τον τρόπο οι ηγέτες πρέπει μερικές φορές να καταφύγουν σε ανήθικα μέσα για την επίτευξη των απώτερων σκοπών τους. Αυτή η τραγική προοπτική γίνεται κατανοητή αν λάβουμε υπόψη τα πλαίσια μέσα στα οποία έγραψαν οι κλασικοί ρεαλιστές. Ο Θουκυδίδης έζησε κατά την εποχή του Πελοποννησιακού πολέμου στον οποίο η Αθήνα έχασε την υπεροχή της στον αρχαίο ελληνικό κόσμο. Η ζωή του Machiavelli επηρεάστηκε επίσης από επαναλαμβανόμενες συγκρούσεις μεταξύ Παπικών, Γαλλικών και άλλων δυνάμεων όπου είχαν ως στόχο τον έλεγχο της Βόρειας Ιταλίας κατά τη διάρκεια των Αναγεννησιακών Πολέμων (1494-1559). Ακόμα οι σύγχρονοι ρεαλιστές βίωσαν τελικά με την επικράτηση των ιδεολογιών το αποκορύφωμα μιας εξέλιξης που είχε ξεκινήσει σχεδόν 200 χρόνια νωρίτερα (Nurnus, et al., 2017, p. 7).

Οι βασικές αρχές του πολιτικού ρεαλισμού είναι οι ακόλουθες :

- Το διεθνές σύστημα βρίσκεται σε κατάσταση αναρχίας καθώς απουσιάζει μία παγκόσμια κυβέρνηση.

- Τα αίτια του πολέμου πηγάζουν από τον φόβο της επιβίωσης μεταξύ των κρατών.

- Το έθνος-κράτος είναι ο βασικός παράγοντας στο διεθνές σύστημα.

- Τα κράτη δρουν ορθολογικά με βάση το εθνικό συμφέρον.

- Το διεθνές δίκαιο και οι διεθνείς οργανισμοί λειτουργούν προς όφελος των ισχυρών.

- Η στρατιωτική ισχύς είναι ο βασικός παράγοντας της εθνικής άμυνας και ασφάλειας χωρίς όμως να παραγκωνίζεται η οικονομική και διπλωματική ισχύς. (Μακρής, 2002, pp. 33-34).

Αν και μερικές από τις βασικές αρχές που ενστερνίζονται όλοι οι ρεαλιστές είναι η άναρχη φύση του διεθνούς συστήματος και ο πρωταγωνιστικός ρόλος του κράτους στις διεθνείς υποθέσεις, πρέπει να γίνει διάκριση μεταξύ δύο μεγάλων ρεαλιστικών ερμηνειών των διεθνών σχέσεων, δηλαδή μεταξύ του κρατοκεντρικού και συστημοκεντρικού ρεαλισμού. Ο κρατοκεντρικός ρεαλισμός είναι η παραδοσιακή μορφή του ρεαλισμού που ερμηνεύτηκε από τον Θουκυδίδη, τον Machiavelli και τον Morgenthau και τονίζει την σημασία του κράτους και ότι δεν υπάρχει καμία εξουσία ανώτερη από τις κυρίαρχες πολιτικές μονάδες. Η κρατοκεντρική ρεαλιστική σχολή θεωρεί επίσης ότι επειδή ότι το διεθνές σύστημα είναι άναρχο, το κράτος, ελλείψει ανώτερης αρχής αποτελεί τον κύριο παράγοντα στις διεθνείς υποθέσεις. Η ύπαρξη της αναρχίας, ωστόσο, δεν σημαίνει ότι η διεθνής πολιτική χαρακτηρίζεται από έναν συνεχή και καθολικό Χομπσιανό πόλεμο όλων εναντίον όλων. Τα κράτη προφανώς συνεργάζονται μεταξύ τους και δημιουργούν θεσμούς σε πολλούς τομείς. Το κεντρικό μέλημα του κράτους είναι τα εθνικά του συμφέροντα, η στρατιωτική του ασφάλεια και η πολιτική του ανεξαρτησία.

Ο συστημικός ρεαλισμός ή όπως συνηθίζεται να λέγεται δομικός ρεαλισμός ή νεορεαλισμός αποτελεί μια άλλη εκδοχή της ρεαλιστικής σχολής και εκφράστηκε ιδιαίτερα από τον Kenneth Waltz. Αντίθετα με τον κλασικό κρατοκεντρικό ρεαλισμό ο οποίος επικεντρώνεται στο κράτος και το κρατικό συμφέρον, η συστημική εκδοχή του Waltz δίνει έμφαση στην κατανομή της ισχύος μεταξύ των κρατών μέσα σε ένα διεθνές σύστημα το οποίο αποτελεί τον καθοριστικό παράγοντα όπου καθορίζει την συμπεριφορά του κράτους (Gilpin, 2001, pp. 17-18).

2.2 E.H. CARR

Ο E.H. Carr γεννήθηκε το 1892 και αποφοίτησε από το πανεπιστήμιο του Κέιμπριτζ. Εντάχθηκε στο Υπουργείο Εξωτερικών ενώ είχε παρακολουθήσει τη Διάσκεψη Ειρήνης του Παρισιού στο τέλος του Α Παγκοσμίου Πολέμου. Όταν ξεκίνησε ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος, έγινε βοηθός εκδότη της εφημερίδας The Times στο Λονδίνο. Επέστρεψε στο Κέιμπριτζ το 1953 και εστίασε στην έρευνά του για την ιστορία της Σοβιετικής Ένωσης. Επιθυμούσε να διδαχθεί από τη σοβιετική εμπειρία στο κοινωνικό και οικονομικό πλαίσιο και ήλπιζε ότι ο κομμουνισμός και ο καπιταλισμός θα ήταν σε θέση να συνυπάρχουν χωρίς να επικρατεί πάντα ανάμεσα τους ένας έντονος ανταγωνισμός. (Griffiths, 2000, pp. 7-9).

Ο Carr υπήρξε και αυτός μία σημαντική προσωπικότητα των διεθνών σχέσεων και στο βιβλίο του η Εικοσαετής Κρίση ασκεί κριτική στις φιλελεύθερη προσέγγιση των διεθνών σχέσεων. Βέβαια σε άλλα έργα του τα οποία είναι λιγότερο γνωστά στο ευρύ κοινό όπως το Conditions of Peace και το Nationalism and After τα οποία γράφτηκαν κατά την διάρκεια του Β Παγκοσμίου Πολέμου, εμφανίζονταν αισιόδοξος για την προοπτική μίας ειρηνικής μεταπολεμικής συνύπαρξης και επεσήμανε τα βήματα που απαιτούνται για την επίτευξη αυτού του σκοπού. Οι ίδιες ελπιδοφόρες προοπτικές αναφέρονται στα χρόνια μετά τον πόλεμο όπως στα βιβλία του Soviet impact on the Western World και στο The New Society (Howe, 1994).

Ήταν από τους πρώτους που αντιλήφθηκαν την ανάπτυξη του καπιταλισμού και λόγω της προώθησης των μέσων επικοινωνίας και των τεχνικών της ισχύος, το θέμα της παγκοσμιοποίησης. Υπονόησε ότι η εκτεταμένη βιομηχανία και οι υπερεθνικοί οργανισμοί θα θέσουν υπό αμφισβήτηση τον βασικό παράγοντα του κράτους (Μακρής, 2002, p. 115).

Ο Carr γράφει το βιβλίο του η Εικοσαετής Κρίση με σκοπό να καταδείξει την *«χονδροειδή και επικίνδυνη ανεπάρκεια του συνόλου σχεδόν των απόψεων, τόσο των ακαδημαϊκών όσο και των λαϊκών, σχετικά με τη διεθνή πολιτική στις αγγλόφωνες χώρες από το 1919 έως το 1939, δηλαδή τη σχεδόν πλήρη παράβλεψη του παράγοντα της ισχύος»* (Carr, 2000, p. 22)

Ο ρεαλισμός του είναι εντυπωσιακός καθώς σημειώνει ότι αν και τα κράτη χρησιμοποιούν πάντα ιδεαλιστική ρητορική για να δικαιολογήσουν τις πράξεις τους, αυτό δεν μπορεί να συγκαλύψει το γεγονός ότι τα κίνητρά τους είναι συνήθως

εγωιστικά και συνήθως βασίζονται σε υπολογισμούς για την ισορροπία ισχύος (Mearsheimer, 2005).

Ο πολιτικός ρεαλισμός σύμφωνα με τον Carr είναι σε θέση να ξεσκεπάσει την ηθική υποκρισία των φιλελεύθερων ιδεαλιστών. Το δόγμα της αρμονίας των συμφερόντων δεν υποστηρίζει την ειρήνη, αλλά αντιθέτως συγκαλύπτει την κυριαρχία των Μεγάλων Δυνάμεων (Μακρής, 2007, pp. 181-183).

Ο Carr επιτέθηκε σε αυτό που θεωρούσε ως τον επικίνδυνο και παραπλανητικό «ιδεαλισμό» των φιλελεύθερων διεθνιστών και ειδικότερα, στην πίστη τους στη δυνατότητα προόδου μέσω της οικοδόμησης διεθνών θεσμών, όπως για παράδειγμα η Κοινωνία των Εθνών. Εστίασε σε μεγάλο βαθμό αντίθετα στον διαχρονικό ρόλο της ισχύος και του προσωπικού συμφέροντος στον καθορισμό της συμπεριφοράς του κράτους (Bell, 2021).

Υποστήριξε ότι τα κράτη είναι οι κύριοι παράγοντες στη διεθνή πολιτική και ενδιαφέρονται σε μεγάλο βαθμό, αν και όχι αποκλειστικά, για την ισχύ. Αυτή η θέση εξάλλου είναι αυτή που κάνει τον Carr ρεαλιστή. Όταν ο Carr ξεκίνησε να γράφει το *The Twenty Years Crisis* τον Ιούλιο του 1938, ο στόχος του δεν ήταν να διατυπώσει μια θεωρία ρεαλισμού, αλλά αντίθετα όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, για να επικρίνει τους Βρετανούς και τους Αμερικανούς διανοούμενους επειδή αγνόησαν σε μεγάλο βαθμό το ρόλο της ισχύος στη διεθνή πολιτική. Το πρόβλημα σύμφωνα με τον Carr, δεν ήταν μόνο ότι αγνόησαν την αξία της ισχύος αλλά και ότι ήταν ουτοπικοί. Ισχυρίζεται όμως ότι τα κράτη ενδιαφέρονται τόσο για την ισχύ όσο και για τα φιλελεύθερα ιδανικά, κάτι το οποίο δεν είναι τρομερά αμφιλεγόμενο και σύμφωνα με τα λόγια του Carr, το κλειδί είναι να βρεθεί ο κατάλληλος συνδυασμός ουτοπίας και πραγματικότητας (Mearsheimer, 2005, pp. 139-142).

Ο κλάδος των διεθνών σχέσεων εμφανίστηκε ως ξεχωριστός ακαδημαϊκός κλάδος μόνο στις αρχές του εικοστού αιώνα, ειδικά την περίοδο που ακολούθησε μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Αυτή η πρώτη γενιά επαγγελματιών φοιτητών διεθνών σχέσεων κυριαρχούνταν από «ιδεαλιστές», τους οποίους μπορούμε ουδέτερα να αποκαλούμε φιλελεύθερους διεθνιστές. Παρακινούμενοι από την αποτυχία της διπλωματίας της ισορροπίας ισχύος για την αποτροπή ενός καταστροφικού πολέμου, εμφανίστηκαν σε μεγάλο βαθμό αποφασισμένοι να επικεντρωθούν στην δύναμη της ανθρώπινης λογικής και στην οργανωτική εφευρετικότητα προκειμένου να αντικαταστήσει την παλιά τάξη της έννοιας των εθνικών συμφερόντων με μια νέα τάξη κοινών συμφερόντων. Η κυριαρχία των φιλελεύθερων διεθνιστών, όπως οι Pitman Potter και James Shotwell

στις Ηνωμένες Πολιτείες και Norman Angell και Alfred Zimmern στη Βρετανία, ήταν τόσο έντονη που όταν ξέσπασε η διεθνής κρίση της δεκαετίας του 1930 και απαξιώθηκε ο ιδεαλισμός, δεν υπήρχε εναλλακτική λύση. Η πρώτη σημαντική προσωπικότητα που προσπάθησε να αναδιαμορφώσει το πεδίο ήταν ο Carr ο οποίος επιχείρησε να αντικαταστήσει την προηγούμενη εστίαση στην Κοινωνία των Εθνών και έδωσε έμφαση στην ισχύ και στην ιστορία (Donnelly, 2004, pp. 26-27).

Στην εικοσαετή κρίση ο Carr καταδεικνύει επίσης την υπέρτατη σημασία που διαδραματίζει ο πόλεμος στις διεθνείς σχέσεις. Ο πόλεμος ελλοχεύει ανά πάσα στιγμή στα δρώμενα της διεθνούς πολιτικής και αυτό το γεγονός καθορίζει την στρατιωτική ισχύ ως μία σημαντική παράμετρο η οποία καθορίζει τις εξελίξεις (Carr, 2000, pp. 154-155).

2.2.1 Ο HOBBS ΚΑΙ Ο CARR

Ο E.H.Carr θεωρούσε ότι ο σύγχρονος ρεαλισμός του 20^{ου} αιώνα έχει σημαντικές διαφορές σε σχέση με τον ρεαλισμό της εποχής του Hobbes. Για τον Carr ο σύγχρονος ρεαλισμός απομακρύνθηκε ως έναν βαθμό από την πεσιμιστική πλευρά του ρεαλισμού του Hobbes και έδωσε έμφαση ακόμα πιο πολύ στον ντετερμινιστικό του χαρακτήρα (Carr, 2000, pp. 105-106)

Ο E.H.Carr απεικονίζει τον Hobbes ως έναν ιδιαίτερα σημαντικό θεωρητικό στο βιβλίο του *The Twenty Years' Crisis*. Ωστόσο, όλες οι αναφορές στον Hobbes στο βιβλίο του είναι αρκετά περιορισμένες και αντανακλούν ως έναν βαθμό τη γενική θεωρία που διατυπώνει ο Carr με τη βοήθεια άλλων θεωρητικών και ως εκ τούτου, αν και δεν υπάρχει κάποιος ιδιαίτερος λόγος να θεωρήσουμε ότι ο Carr δεν γνωρίζει τον Hobbes, η εικόνα που δίνει για μας δίνει για τον Hobbes είναι κάπως περιορισμένη (Jakonen, 2013, pp. 153-154).

Ο E. H. Carr αντιλαμβάνεται τον Hobbes ως έναν υποστηρικτή μίας διεθνούς πολιτικής ισχύος που πρέπει απαραίτητα να περιλαμβάνει συνήθως πολέμους επέκτασης και επιθετικότητας (Malcolm, 2005).

Ο E. H. Carr θεωρούσε τον Hobbes μετά τον Θουκυδίδη και τον Machiavelli ως τον πιο βασικό εκφραστή του ρεαλισμού. Η αφετηρία για αυτή του την γνώμη είναι η ιδιαίτερη αντίληψη του Hobbes για τη κατάσταση της φύσης, που ορίζεται πρωτίστως ως μια συμπεριφορά αυτοσεβασμού με αποκλειστική επιδίωξη το προσωπικό συμφέρον χωρίς αντικειμενικά κριτήρια ή αρχές ηθικής (Christov, 2015, p. 107).

Για τον Carr ο κόσμος είναι διχασμένος από τα διάφορα συμφέροντα διαφορετικών ατόμων και ομάδων. Σε ένα τέτοιο συγκρουσιακό περιβάλλον, η τάξη βασίζεται στην εξουσία, όχι στην ηθική. Όπως και ο Hobbes, ο Carr θεωρεί την ηθική ως ένα δημιούργημα από ένα συγκεκριμένο νομικό σύστημα που επιβάλλεται από μια καταναγκαστική εξουσία. Ομοίως οι διεθνείς ηθικοί κανόνες επιβάλλονται σε άλλες χώρες από κυρίαρχα έθνη ή ομάδες εθνών που παρουσιάζονται ως η διεθνής κοινότητα στο σύνολό τους. Επινοήθηκαν για να διαιωνίσουν την κυριαρχία αυτών των εθνών (Karpowicz, 2010).

Ο Carr και ο Hobbes δεν θεωρούν ότι μια άναρχη κατάσταση της φύσης αναπόφευκτα θα δώσει τη θέση της σε μια κυρίαρχη κρατική τάξη ή ότι μια άναρχη κατάσταση της φύσης προκαλεί αναγκαστικά τη δημιουργία μιας κυρίαρχης κρατικής τάξης. Αντίθετα, ο Hobbes λέει ότι εάν πρόκειται για την εδραίωση της ασφάλειας, τότε μια άναρχη κατάσταση της φύσης πρέπει να δώσει τη θέση της σε μια κυρίαρχη κρατική τάξη. Ομοίως, ο Carr, δεν θεωρεί ότι η κατάσταση της αλληλεπίδρασης έντονης βίας που χαρακτήρισε την Ευρώπη στη βιομηχανική και πυρηνική εποχή, θα δώσει αναπόφευκτα τη θέση της στην αντικατάσταση της αναρχίας με πιο παγιωμένες πολιτικές ρυθμίσεις, αλλά μάλλον ότι μια τέτοια εδραίωση είναι απαραίτητη για την ασφάλεια. Δεν ισχυρίζονται δηλαδή ότι οι πολιτικές ρυθμίσεις που προσδιορίζονται ως λειτουργικές για την ασφάλεια θα δημιουργηθούν απλώς και μόνο επειδή είναι λειτουργικές για την ασφάλεια. (Deudney, 2000, pp. 1-42).

2.3 HANS MORGENTHAU

Ο Hans Morgenthau γεννήθηκε το 1904 και πέθανε το 1980 σε ηλικία 76 ετών και αποτέλεσε έναν από τους σημαντικότερους στοχαστές του ρεαλισμού του 20^{ου} αιώνα. Επιχείρησε να αναπτύξει μία ολοκληρωμένη θεωρία βασιζόμενος στις φιλοσοφικές αρχές του ρεαλισμού της ανθρώπινης φύσης, της ισορροπίας ισχύος και του ρόλου της ηθικής στην εξωτερική πολιτική. Το σημαντικότερο του έργο αποτελεί το *Politics Among Nations* το οποίο δημοσιεύτηκε το 1948. Επιχείρησε να καταδείξει ότι ο αγώνας για ισχύ μεταξύ των κρατών υπάρχει συνεχόμενα στον ρου της ιστορίας (Griffiths, 2000, pp. 36-40). Αυτός ο αγώνας μπορεί να εξηγηθεί στα τρία επίπεδα ανάλυσης:

- Ο άνθρωπος είναι ένα ελαττωματικό άτομο όπου στην κατάσταση της φύσης αγωνίζεται για αυτοσυντήρηση.

- Το αυτόνομο και ενιαίο κράτος εμπλέκεται διαρκώς σε αγώνες ισχύος, εξισορροπώντας την ισχύ με την ισχύ και πασχίζει για να διατηρήσει ό,τι θεωρεί ότι είναι προς όφελος του εθνικού συμφέροντος του.

- Επειδή το διεθνές σύστημα είναι άναρχο, δεν υπάρχει ανώτερη δύναμη για να νικήσει τον ανταγωνισμό με αποτέλεσμα ο αγώνας είναι αέναος και διαρκής. Λόγω της επιτακτικής ανάγκης να εξασφαλιστεί η επιβίωση ενός κράτους, οι ηγέτες κατευθύνονται από μια ηθική αρκετά διαφορετική από αυτή των απλών ατόμων (Mingst & Arreguín-Toft, 2017, p. 79).

Επίσης ενώ ισχυρίστηκε ότι η θεωρία του εφαρμόζεται σε όλα τα κράτη, επικεντρώνεται στις μεγάλες δυνάμεις καθώς αυτές είναι σε θέση να καθορίζουν τις εξελίξεις και τον χαρακτήρα της διεθνούς πολιτικής. Υποστήριξε ότι τα κράτη πρέπει πάντα να μεριμνούν κατά βάση για την επιβίωση τους, την ασφάλεια και την ευημερία τους. Ο Morgenthau δεν είχε εμπιστοσύνη στις φιλελεύθερες ή ιδεαλιστικές μεταρρυθμίσεις του διεθνούς συστήματος. Αφιέρωσε πολλά κεφάλαια στο να καταδείξει την ματαιότητα του διεθνούς δικαίου, της κοινής γνώμης, του αφοπλισμού και των Ηνωμένων Εθνών. Επιχείρησε να αποστασιοποιηθεί από την διπλωματία του Woodrow Wilson μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο και αντίθετα προέτρεψε την επιστροφή στην «ρεαλιστική» διπλωματία του George Washington και του Alexander Hamilton τον δέκατο όγδοο αιώνα, περίοδο κατά την οποία οι Ηνωμένες Πολιτείες λειτούργησαν με βάση το εθνικό τους συμφέρον για να αποτρέψουν την Γαλλία ή την Βρετανία από το να καθιερώσουν επαρκή ισχύ στην Ευρώπη όπου θα μπορούσε να βλάψει την ασφάλεια των Ηνωμένων Πολιτειών (Griffiths, 2000, pp. 36-40).

Επίσης είναι σημαντική η συνεισφορά του και για τα θέματα του πυρηνικού πολέμου που απασχολούσαν την κοινή γνώμη την εποχή εκείνη καθώς χρησιμοποιεί το φόβο σε σχέση με τη χρήση ισχύος και θεωρούσε ότι ο φόβος των πυρηνικών πολέμων είναι σε θέση να περιορίσει τη διακρατική βία, ενώ προειδοποίησε και για τους κινδύνους που ελλοχεύει η περίπτωση ενός γενικευμένου πυρηνικού πολέμου. Ακόμα σε πιο γενικό επίπεδο σύμφωνα με τον κλασικό ρεαλισμό ή τον ρεαλισμό της ανθρώπινης φύσης του Morgenthau, η πολιτική ισχύος είναι το αποτέλεσμα των ατελειών μέσα στους ανθρώπους και προσφέρει έτσι μια κατανόηση της πραγματικότητας του κόσμου (Pashakhanlou, 2016, pp. 6-28).

Ο Morgenthau όπως ακριβώς και στον κλασικό χομπσιανό ρεαλισμό αντιλαμβάνεται τον άνθρωπο ως ένα ον εγωιστικό και ατελές όπου μέλημα του είναι η κυριαρχία επί των υπολοίπων. Ερμηνεύει τη θεωρία του πολιτικού ρεαλισμού ως ένα πλαίσιο εθνικών συμφερόντων και διακρατικών συγκρούσεων (Μακρής, 2013, p. 44).

Στα τέλη της δεκαετίας του 1950 και του 1960, ωστόσο, μια αντιρεαλιστική αντεπίθεση ανέπτυξε δυναμική, εστιάζοντας σε ρεαλιστικές αρχές της έννοιας του εθνικού συμφέροντος και της ισορροπίας δυνάμεων. Η κριτική επικεντρώθηκε κυρίως στον Hans Morgenthau και για στις πεποιθήσεις του για τον ρεαλισμό. Το επιχείρημα του Morgenthau ότι τα κράτη ενεργούν, όπως πρέπει, υπό το πρίσμα των δικών τους συμφερόντων όπως τα αντιλαμβάνονται τα ίδια, παρουσιάστηκε σε πολλούς ως ένας ακραίος και υπερβολικός θεωρητικός ισχυρισμός. Ο Robert W. Tucker για παράδειγμα είδε το έργο του Morgenthau γεμάτο αντιφάσεις και ασάφειες (Donnelly, 2004, pp. 28-29).

Ο Morgenthau όσον αφορά την περίοδο του ψυχρού πολέμου την θεωρεί ως μια απλή σύγκρουση μεταξύ του αυτοκρατορικού καπιταλισμού και του κομμουνισμού, όπου κάθε πλευρά θεωρεί ότι είναι η σωστή σε τέτοιο βαθμό που η κάθε μία ενσωματώνει το φαινόμενο του «εθνικιστικού οικουμενισμού», σύμφωνα με το οποίο ένας συγκεκριμένος λαός επιθυμεί να ξαναφτιάξει τον κόσμο με βάση τις δικές του αρχές και πιστεύω. Ο Morgenthau αναγνωρίζει την πολιτική διάσταση της σύγκρουσης, αλλά την αποκρύπτει και πάλι, χαρακτηρίζοντάς την πάλι μεταξύ δημοκρατίας και κομμουνισμού (Johnston, et al., 2016, pp. 12-13).

Σε αυτό το πλαίσιο το ζήτημα της ισορροπίας ισχύος δεν αποτέλεσε προφανώς μόνο μία ιστορική ανησυχία για τον Morgenthau, αλλά το θεώρησε ως ένα κομβικό στοιχείο για τη μεγάλη γεωπολιτική αντιπαράθεση της εποχής του, τον ψυχρό πόλεμο (Williams, 2007, p. 12).

Οι βασικές αρχές του ρεαλισμού σύμφωνα με τον Morgenthau είναι :

- Η πολιτική, όπως και η κοινωνία, διέπεται από αντικειμενικούς νόμους, που έχουν τις ρίζες τους στην ανθρώπινη φύση.
- Το κύριο στοιχείο που βοηθά τον πολιτικό ρεαλισμό να βρει τον δρόμο του μέσα στο τοπίο της διεθνούς πολιτικής είναι η έννοια του συμφέροντος που ορίζεται με όρους ισχύος.
- Ο ρεαλισμός υποθέτει ότι η βασική του έννοια για το συμφέρον που ορίζεται ως ισχύς είναι μια αντικειμενική κατηγορία που ισχύει καθολικά αλλά μεταβάλλεται.

- Ο πολιτικός ρεαλισμός αντιλαμβάνεται την ηθική σημασία της πολιτικής δράσης. Αντιλαμβάνεται επίσης την αναπόφευκτη ένταση μεταξύ της ηθικής εντολής και των απαιτήσεων μιας επιτυχημένης πολιτικής δράσης.

- Ο πολιτικός ρεαλισμός αρνείται να ταυτίσει τις ηθικές φιλοδοξίες ενός συγκεκριμένου έθνους με τους ηθικούς νόμους που διέπουν το σύμπαν.

- Ο πολιτικός ρεαλισμός διατηρεί την αυτονομία της πολιτικής σφαίρας (Morgenthau, 1954, pp. 4-10).

Εν κατακλείδι ο Morgenthau αποτέλεσε μία από τις ιδρυτικές προσωπικότητες στη μελέτη των διεθνών σχέσεων και η επιρροή του εξακολουθεί να γίνεται αισθητή στις σύγχρονες αντιπαραθέσεις σχετικά με τον καλύτερο τρόπο κατανόησης της διεθνούς πολιτικής. (Williams, 2007, p. 1).

2.3.1. Ο HOBBS ΚΑΙ Ο MORGENTHAU

Θα μπορούσε να λεχθεί ότι ο ρεαλισμός του Morgenthau έχει μία συνέχεια με τον ρεαλισμό του Hobbes καθώς για παράδειγμα, οι τρεις βασικές στρατηγικές του Morgenthau για τον διαρκή αγώνα για ισχύ που αντανάκλουν στις πολιτικές του status quo, του ιμπεριαλισμού και του κύρους, ταυτίζονται με την άποψη του Hobbes για την ασφάλεια, τον ανταγωνισμό και τη φήμη. Επομένως οι ιδέες του Morgenthau συνδέονται πλέον ευρέως με μια ρεαλιστική παράδοση της οποίας η προέλευση πηγάζει από τον Hobbes (Donnelly, 2004, p. 44).

Ο Hans Morgenthau επηρεάστηκε βαθιά από τον Hobbes και υιοθέτησε την ίδια άποψη για την ανθρώπινη φύση και τοποθετεί τον εγωισμό και την επιθυμία για όλο και περισσότερη ισχύ στο κέντρο της εικόνας του για την ανθρώπινη ύπαρξη (Karpowicz, 2010).

Ο Morgenthau ενστερνίζεται την άποψη του Hobbes ότι το εθνικό συμφέρον ορίζεται με όρους ισχύος καθώς για τον Morgenthau, τα κράτη μπορούν να επιτύχουν τα εθνικά τους συμφέροντα μόνο μέσω της απόκτησης ισχύος (Kashyap, 2022). Επομένως όπως στο *Defense of the National Interest* ο Morgenthau θεωρεί ότι κάθε πολιτική κοινότητα κατέχει κάποιο ορθολογικό και αντικειμενικό εθνικό συμφέρον που θα έπρεπε να καθοδηγεί την πολιτική, έτσι και υπό μία έννοια ο Hobbes θεωρεί ότι το εθνικό συμφέρον συνδύαστηκε άμεσα με την αναζήτηση της βασικής επιθυμίας για επιβίωση (Scheuerman, 2009, p. 180).

Ένα ακόμα σημείο ταύτισης μεταξύ των δύο αποτελεί το γεγονός ότι ο Morgenthau θεωρεί τον ρεαλισμό ως μια ορθολογική θεωρία της διεθνούς πολιτικής. Ομοίως ο ορθολογισμός στα έργα του Hobbes είναι εμφανής στην περιγραφή της ανθρώπινης φύσης. Αν και τα άτομα καθοδηγούνται κυρίως από τα πάθη εξακολουθούν να έχουν την ικανότητα να συλλογίζονται με αποτέλεσμα το κράτος να είναι απόρροια της ορθολογικής προσέγγισης της κατάστασης της φύσης. Έτσι η αντίληψη του ρεαλισμού από τον Morgenthau μπορεί να ερμηνευθεί ότι βασίστηκε στα χαρακτηριστικά που ρυθμίζουν την ανθρώπινη συμπεριφορά στη φυσική της κατάσταση (Kashyap, 2022).

Ο Morgenthau και ο Hobbes συμφωνούν ως προς την αρνητική πλευρά της ανθρώπινης φύσης. Έτσι θεωρούν ότι στον άνθρωπο κυριαρχεί το αίσθημα της ανασφάλειας. Εκτός όμως από την αρνητική φύση του ανθρώπου ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα είναι και η άποψη τους για το κράτος. Ο Morgenthau συμφωνεί με τον Hobbes. Η φύση του κράτους βασίζεται στην ισχύ. Δηλαδή, τα κράτη αναζητούν την ισχύ και έτσι εμπλέκονται σε έναν διαρκή αγώνα για την κυριαρχία του ενός επί του άλλου. Ο αγώνας επομένως για την ισχύ που βιώνουν τα κράτη είναι το αποτέλεσμα της ανθρώπινης φύσης που αναζητά επίσης όση περισσότερη ισχύ είναι σε θέση να αποκτήσει (Toledo, 2005, pp. 52-55). Ακόμα ο Morgenthau θεωρεί όπως και ο Hobbes ότι η επιδίωξη της δόξας δεν πρέπει να απασχολεί ένα κράτος. (Donnelly, 2005, p. 68).

Επομένως υπό μία έννοια οι απόψεις του Morgenthau φαίνεται να αντανακλούν σε μία ανανεωμένη έκδοση του Hobbes σύμφωνα με την οποία η ειρήνη είναι σε θέση να επιτευχθεί μόνο υπό την αιγίδα και την προστασία ενός γενικού συστήματος κοινής παγκόσμιας κυβέρνησης. Αντίθετος με την άποψη ότι οτιδήποτε λιγότερο από μια κυρίαρχη παγκόσμια κυβέρνηση θα μπορούσε να διατηρήσει με συνέπεια την ειρήνη, ο Morgenthau ενστερνίστηκε την άποψη του Hobbes ότι το κράτος είναι απαραίτητο για την ειρήνη. Εναντιώθηκε όμως στον Hobbes και στην άποψη του ότι το κράτος από μόνο του είναι σε θέση να διατηρήσει την εγχώρια ειρήνη. Εξάλλου το γεγονός ότι η δύναμη του κράτους είναι απαραίτητη, αλλά όχι επαρκής, για τη διατήρηση της ειρήνης των εθνικών κοινωνιών αποδεικνύεται από την ιστορική εμπειρία των εμφυλίων πολέμων. Εάν επρόκειτο να διασφαλιστεί σταθερά η διαρκής ειρήνη, θα έπρεπε να αναδυθεί ένα παγκόσμιο κράτος. Μία παγκόσμια κυβέρνηση όμως θα μπορούσε να επιτευχθεί μόνο υπό την προϋπόθεση μιας εξαιρετικά ανεπτυγμένης διεθνούς κοινωνίας ικανής να επιτελεί εκτεταμένες λειτουργίες ενοποίησης. Υπό αυτό το πρίσμα

τα λάθη του Hobbes ήταν να υπερεκτιμήσει τις ικανότητες του κράτους (Scheuerman, 2009, pp. 122-123).

2.4 KENNETH WALTZ

Η σημασία του έργου του Waltz εδράζεται στην συστηματοποίηση του ρεαλισμού. Ο νεορεαλισμός του βασίζεται περισσότερο στην οικονομική θεωρία και στην φιλοσοφία της επιστήμης και όχι τόσο στην ιστορία. Αρνείται ότι ο εσωτερικός χαρακτήρας των κρατών αποτελεί έναν παράγοντα για να εξηγήσει τις διεθνείς σχέσεις. Ο πόλεμος, οι συμμαχίες, η ισορροπία ισχύος και η επισφάλεια της συνεργασίας δεν μπορούν να εξηγηθούν εστιάζοντας στη συμπεριφορά των ίδιων των μονάδων ή των κρατών (Chiaruzzi, 2017, p. 57).

Παρέχει μια πιο κομψή θεωρητική βάση για τον ρεαλισμό και ο ρεαλισμός του αποκαλείται ως νεορεαλισμός ή δομικός ρεαλισμός. Αποφεύγει τις αναφορές σε ανθρώπους που επιδιώκουν την ισχύ μόνιμα ως αυτοσκοπό. Η συμπεριφορά των κρατών για τον Waltz καθορίζεται από τη δομή του διεθνούς συστήματος και ο δομικός ορισμός του συστήματος του Waltz αγνοεί τις επιπτώσεις όπου μπορούν να έχουν οι διάφορες διεθνείς οικονομικές διαδικασίες και οι θεσμοί στη συμπεριφορά των κρατών (Nye, 1988, pp. 235-251).

Οι νεορεαλιστές επικεντρώνονται επίσης κυρίως στις μεγάλες δυνάμεις καθώς ο συλλογισμός είναι ότι ενώ ο πόλεμος μεταξύ δύο όχι πολύ μεγάλων δυνάμεων είναι τραγικός για όσους εμπλέκονται και επηρεάζονται από τον πόλεμο, δεν αλλάζει ριζικά το διεθνές σύστημα. Αντίθετα ο πόλεμος μεταξύ μεγάλων δυνάμεων έχει την ικανότητα να καταστρέψει το διεθνές σύστημα ενώ στη σύγχρονη εποχή θα μπορούσε να καταστρέψει ακόμα και τον ανθρώπινο πολιτισμό. (Leonard, 2018, pp. 16-17).

Ο νεορεαλισμός προσφέρει μία εναλλακτική στους επικριτές του κλασικού ρεαλισμού οι οποίοι παρατήρησαν ότι αν η ανθρώπινη επιθυμία για ισχύ, που προορίζεται και στα κράτη, οδηγούσε στην επανάληψη του διακρατικού πολέμου, πώς θα μπορούσαμε να εξηγήσουμε μεγάλες περιόδους ειρήνης; Ο Waltz υποστήριξε ότι η κατανομή της ισχύος στο διεθνές σύστημα μπορεί να περιγράψει ως έχει με μία από τις τρεις πιθανές μορφές του: μονοπολικό, διπολικό (όπου το μεγαλύτερο μέρος της εξουσίας του συστήματος μοιράζεται μεταξύ δύο κρατών ή συνασπισμών κρατών, και πολυπολικό. Έτσι, σύμφωνα με τους νεορεαλιστές, η δομή του συστήματος και η κατανομή της ισχύος μέσα σε αυτό, παρά τα χαρακτηριστικά των επιμέρους κρατών,

καθορίζουν τα αποτελέσματα. Γι' αυτό, κατά τη νεορεαλιστική άποψη, όσο πιο κοντά η συνολική κατανομή της ισχύος προσεγγίζει τη μονοπολικότητα, τόσο μεγαλύτερη είναι η πιθανότητα (αλλά ποτέ η βεβαιότητα) της ειρήνης. Αυτή η παρατήρηση οδηγεί σε ένα άλλο βασικό ερώτημα, οι απαντήσεις του οποίου βρίσκονται στη ρίζα της διαφωνίας μεταξύ φιλελεύθερων και ρεαλιστών. Γιατί, θα μπορούσαμε να αναρωτηθούμε, δύο ή περισσότερες μεγάλες δυνάμεις δεν συνεργάστηκαν ποτέ για να γίνουν ένας ενιαίος Λεβιάθαν, τερματίζοντας έτσι τον πόλεμο; Οι νεορεαλιστές θέτουν δύο απαντήσεις: πρώτον, η συνεργασία είναι δύσκολη υπό συνθήκες αναρχίας λόγω της ύπαρξης ανησυχιών για σχετικά κέρδη και δεύτερον, τα κράτη σε ένα άναρχο σύστημα πρέπει να είναι σε συνεχή επιφυλακή έναντι της εξαπάτησης (Mingst & Arreguín-Toft, 2017, pp. 80-82).

Ο Kenneth Waltz γεννήθηκε το 1924. Στο σπουδαίο έργο του ο Άνθρωπος, το Κράτος και ο Πόλεμος παρουσιάζει συστηματικά τις θέσεις φιλόσοφων, πολιτικών, ιστορικών και πολιτικών επιστημόνων στο καίριο ζήτημα των αιτιών του πολέμου. Υποστήριξε ότι ανάλογα με τις θέσεις τους θα μπορούσαν να ταξινομηθούν είτε ως αισιόδοξοι είτε ως απαισιόδοξοι και θα μπορούσαν να βρίσκονται ανάμεσα στα τρία επίπεδα ανάλυσης ή «εικόνων». Τα τρία επίπεδα ανάλυσης περιλαμβάνουν την ανθρώπινη φύση, το εγχώριο πολιτικό και οικονομικό σύστημα των κρατών και φυσικά το άναρχο περιβάλλον στο οποίο συνυπάρχουν όλα τα κράτη. Η τρίτη εικόνα περιγράφει το πλαίσιο της παγκόσμιας πολιτικής αλλά χωρίς το πρώτο και το δεύτερο επίπεδο ανάλυσης δεν μπορεί να υπάρξει αντίληψη των δυνάμεων που καθορίζουν την πολιτική (Griffiths, 2000, p. 47).

Επομένως είναι τόσο καθοριστικός και κομβικός ο ρόλος του ανθρώπου, του κράτους και του συστήματος των κρατών για να υπάρξει μία κατανόηση των διεθνών σχέσεων όπου η έμφαση μόνο σε μία εικόνα μπορεί να παρερμηνεύσει τις υπόλοιπες (Waltz, 2011, p. 206).

Επίσης ο Waltz τονίζει αφενός τα αίτια του πολέμου μπορούν να ερμηνευτούν από τα 3 επίπεδα ανάλυσης αλλά αφετέρου μπορεί να υπάρξει και μία απλούστερη διάκριση των θεωριών ανάλογα με το αν είναι αναγωγικές ή συστημικές. Οι θεωρίες διεθνούς πολιτικής οι οποίες εστιάζουν στο ατομικό ή εθνικό επίπεδο είναι αναγωγικές ενώ οι θεωρίες οι οποίες επικεντρώνονται στο διεθνές επίπεδο είναι συστημικές. Σε αυτό το πλαίσιο, με την αναγωγική προσέγγιση το όλον γίνεται αντιληπτό γνωρίζοντας τις ιδιότητες και τις αλληλεπιδράσεις των μερών του (Waltz, 2011, p. 66).

Ακόμα δηλώνει ξεκάθαρα ότι η θεωρία του βασίζεται σε δύο απλές υποθέσεις. Αρχικά υποθέτει ότι τα κράτη είναι οι βασικοί παράγοντες στη διεθνή πολιτική και δρουν σε ένα άναρχο σύστημα όπου η αναρχία ερμηνεύεται ως η απουσία ανώτερης κυβέρνησης πάνω από τα κράτη και δεύτερον υποθέτει ότι το πρωταρχικό κίνητρο των κρατών είναι να επιβιώσουν. Σε αυτό το πλαίσιο τα κράτη ενδιαφέρονται για τη θέση τους στην ισορροπία ισχύος (Mearsheimer, 2009, p. 242).

Εκτός όμως από την επιβίωση όμως τα κράτη για τον Waltz ενδιαφέρονται και για τον πλούτο και την ανάπτυξη τους, για μία ειρηνική συνύπαρξη και φυσικά όπως αναφέρθηκε ήδη να προστατεύσουν την κυριαρχία, την αυτονομία και την ανεξαρτησία τους (Donnelly, 2005, p. 42).

Για τον Kenneth Waltz οι παραδοσιακοί ρεαλιστές είναι συμπεριφοριστές. Θεωρούν ότι τα διεθνή δρώμενα καθορίζονται από τις αποφάσεις των κρατών και την συμπεριφορά των μονάδων τους. Οι Σοσιαλιστές καθώς και οι Φιλελεύθεροι είναι παραδείγματα αυτού. Οι Mao Zedong όπως και ο Woodrow Wilson θεωρούσαν ότι τα καλά κράτη θα μπορούσαν να ζήσουν ειρηνικά μεταξύ τους ενώ αντίθετα τα άλλα κράτη θα έκαναν πόλεμο. Έτσι οι Κομμουνιστές και οι Φιλελεύθεροι Δημοκράτες συμφωνούσαν στο πως να ερμηνεύσουν τα διεθνή δρώμενα, διαφωνούσαν όμως στο πώς να ορίσουν το καλό και το κακό. Ο νεορεαλισμός αντίθετα είναι δομικός, οι εξελίξεις καθορίζονται όχι μόνο από τις ιδιότητες των κρατών αλλά και από την δομή του διεθνούς συστήματος. Μία κριτική η οποία ασκείται συχνά στους νεορεαλιστές έγκειται στο γεγονός ότι η θεωρία δεν περιλαμβάνει την εξέταση των επιπτώσεων των πολιτικών και των συμπεριφορών των κρατών στη διεθνή πολιτική. Για τον Walz όμως ο νεορεαλισμός είναι μια θεωρία για τη διεθνή πολιτική και όχι μια θεωρία για την εξωτερική πολιτική του εκάστοτε κράτους. Μια νεορεαλιστική θεωρία της διεθνούς πολιτικής είναι σε θέση να εξηγήσει το πως οι εξωτερικές δυνάμεις είναι σε θέση να καθορίζουν τις κινήσεις των κρατών αλλά δεν λέει τίποτα για τις επιπτώσεις των εσωτερικών δυνάμεων που επιδρούν στο κράτος. Υπό τις περισσότερες συνθήκες λοιπόν , μια θεωρία της διεθνούς πολιτικής δεν είναι επαρκής και δεν μπορεί να γίνει επαρκής, για την εξήγηση της εξωτερικής πολιτικής. Μια διεθνής πολιτική θεωρία μπορεί να εξηγήσει τη συμπεριφορά των κρατών μόνο όταν οι εξωτερικές πιέσεις κυριαρχούν στο εσωτερικό των κρατών, κάτι που όμως σπάνια συμβαίνει (Waltz, 2004, p. 3).

Επίσης ο νεορεαλισμός δεν είναι σε θέση να εξετάσει τον ρόλο των αμιγών εθνικών συμφερόντων. Δεν υπάρχουν αυτούσια καθώς καθορίζονται από τις πιέσεις του

διεθνούς συστήματος. Επίσης ο νεορεαλισμός αγνοεί τον ρόλο των διεθνών οργανισμών και το πώς διαμορφώνουν το διεθνή δρώμενα. Ακόμα δεν μας δίνει πολλές εκτιμήσεις για το πώς μπορεί να επέλθει η αλλαγή καθώς η φιλοσοφία των νεορεαλιστών είναι η φιλοσοφία της σταθερότητας και του μη πολέμου. Μία ερμηνεία από τους νεορεαλιστές για το θέμα της αλλαγής είναι μόνο ότι οι μεγάλες αλλαγές στο διεθνές σύστημα δύναται να επέλθουν με ανατροπή του διεθνούς συστήματος ενώ οι μικρότερες με αλλαγή των δομών ισχύος (Κουσκουβέλης, 2007, pp. 66-67).

Εν κατακλείδι τα γραπτά του έχουν συμβάλει στην ανάπτυξη των διεθνών σχέσεων και του ρεαλισμού. Ο Waltz παρουσίασε μια θεωρία που θεωρητικά έδινε απαντήσεις σε γενικές ερωτήσεις σχετικά με τη διεθνή πολιτική όπως γιατί ο πόλεμος μεταξύ των μεγάλων δυνάμεων επαναλήφθηκε κατά τη διάρκεια των αιώνων και γιατί τα κράτη συχνά δεν παρουσιάζονται πρόθυμα να συνεργαστούν (Wohlforth, New York, p. 137). Αυτή η νέα προσέγγιση του ρεαλισμού έγινε γνωστή ως νεορεαλισμός και δομικός ρεαλισμός. Ο νεορεαλισμός που υποστήριζε ο Waltz και οι συνάδελφοί του όπως οι Robert Jervis, Stephen Krasner και Jack Snyder δέχθηκε επικρίσεις από μία άλλη μορφή δομικού ρεαλισμού με μια πιο ζοφερή κοσμοθεωρία. Για αυτόν τον λόγο οι απόψεις του Waltz και των συνεργατών του χαρακτηρίστηκαν ως αμυντικός ρεαλισμός. Οι περισσότεροι απαισιόδοξοι δομικοί ρεαλιστές με επικεφαλής τον Mearsheimer και άλλους μελετητές όπως ως Colin Elman, Eric Labs και Christopher Layne έγιναν γνωστοί ως επιθετικοί ρεαλιστές (Pashakhanlou, 2016, p. 6).

2.4.1 Ο HOBBS ΚΑΙ Ο WALTZ

Σε αντίθεση με τους κλασικούς ρεαλιστές, οι νεορεαλιστές όπως ο Kenneth Waltz κ.λπ. έχουν μια ασαφή σχέση με τον Hobbes, αφού αφενός δέχονται βασικές ρεαλιστικές υποθέσεις για τον Hobbes, αφετέρου όμως προσφέρουν και νέες και ευρύτερες ερμηνείες της σκέψης του Hobbes (Jakonen, 2013, pp. 153-154).

Ο Waltz είναι απολύτως σαφές ότι αυτό που παρουσιάζει είναι μια θεωρία του διεθνούς συστήματος, και πιστεύει ότι οι θεωρίες που βασίζονται σε άλλα επίπεδα, δηλαδή στο άτομο ή στο κράτος δεν είναι παραγωγικές. Αντίθετα ο Hobbes στηρίζεται στην ανθρωπολογία και στην ελαττωματική φύση του ανθρώπου. Ο Waltz δεν αναπτύσσει την θεωρία του με βάση τις πεσιμιστικές απόψεις του Hobbes για την αμετάβλητη ανθρώπινη φύση. Αν και αποδέχεται μερικές απόψεις του Hobbes ότι τα συμφέροντα των κρατών, τα οποία τελικά δημιουργούνται από την ανθρώπινη φύση,

είναι ως έναν βαθμό σταθερά, η διαφορά είναι ότι κατά την άποψή του αυτά τα συμφέροντα πρέπει να θεωρηθούν εξωγενή σε μια θεωρία για το διεθνές σύστημα. Για τον Waltz τα κράτη επιθυμούν να επιβιώσουν και αυτή είναι η επιθυμία που τους οδηγεί σε μία κούρσα εξοπλισμών, ή σχηματίζουν ισορροπίες ισχύος. Δεν χρειάζεται να ρωτήσουμε γιατί τα κράτη επιθυμούν να επιβιώσουν, απλώς το κάνουν. Από τη δική του οπτική γωνία, το να αναλύσουμε περισσότερο το συγκεκριμένο ερώτημα μας οδηγεί σε τομείς που δεν άπτονται με μια θεωρία του διεθνούς συστήματος. (Booth, 2011, pp. 148-152).

Ο Waltz σε αντίθεση με τον Hobbes δεν επιθυμούσε την σύνδεση της ισχύος με την ανθρώπινη φύση και επιθυμούσε να οικοδομήσει μια θεωρία διεθνούς πολιτικής εμπνευσμένη από την μικροοικονομία. Θεωρεί ότι τα κράτη στο διεθνές σύστημα είναι σαν τις επιχειρήσεις σε μια εγχώρια οικονομία και έχουν το ίδιο βασικό συμφέρον να επιβιώσουν. Επομένως ο Waltz αντιλαμβάνεται την ισχύ και τη συμπεριφορά του κράτους με διαφορετικό τρόπο από τον Hobbes (Karpowicz, 2010).

Χρησιμοποιώντας ορολογίες από τον Hobbes, ο Waltz παρατηρεί ότι τα κράτη στον κόσμο είναι σαν άτομα στη φυσική κατάσταση, αλλά δεν συμπεραίνει από αυτό το γεγονός ότι τα κράτη πρέπει να συνδιαλέγονται επειδή αν και τα άτομα, για να επιβιώσουν, πρέπει να συνδιαλέγονται μεταξύ τους, τα κράτη όμως, από την ίδια τους τη συγκρότηση, δεν υπόκεινται σε παρόμοια αναγκαιότητα (Deudney, 2000, pp. 1-42).

Σε αυτό το πλαίσιο για τον Waltz η επιβίωση αποτελεί το ύψιστο αγαθό. Αυτή η άποψη όμως δεν μπορεί να εξηγήσει γιατί ένα άτομο είναι πρόθυμο να πάει στον πόλεμο και να θυσιάσει την ασφάλεια του. Αντίθετα με τον Waltz, για τον Hobbes τα άτομα ή οι συλλογικότητες πολλές φορές θυσιάζουν την επιβίωση τους μπροστά σε άλλες αξίες. Όπως αντιλήφθηκε πολλές φορές τα πιστεύω των ανθρώπων υπερισχύουν της ανάγκης τους για ασφάλεια (Lebow, 2016, pp. 53-60).

Επομένως ο Waltz έχει ως αρχή τη δομή του διεθνούς συστήματος και όχι την ανθρώπινη φύση. Ο Waltz θεωρεί τον Hobbes έναν κλασικό ρεαλιστή επειδή το υποτιθέμενο διεθνές κρατικό του σύστημα επικεντρώνεται στην ανθρώπινη φύση, ενώ οι νεορεαλιστές αντλούν τη θεωρία τους από μια δομική και επιστημονική κατανόηση του διεθνούς συστήματος. Ο νεορεαλισμός του Waltz βασίζεται στην ερμηνεία του εμπειρισμού στις διεθνείς σχέσεις ως γεγονότα του διεθνούς συστήματος. Ο Hobbes αρνείται την αξιοπιστία του εμπειρισμού στην κατασκευή των θεωριών και τις αποκαλεί στην καλύτερη περίπτωση πιθανολογικές. Στον εμπειρισμό, ο Hobbes

σημειώνει την υποκειμενικότητα της αισθητηριακής εμπειρίας για να τεκμηριώσει ότι δεν μπορεί να υπάρξει απόλυτη και καθολική γνώση λόγω διαφορών στις ατομικές ικανότητες. (Kashyap, 2022).

Ο Hobbes θεωρούσε τη βιωματική γνώση ή αυτό που προτιμούσε να αποκαλεί «φυσική ιστορία» στην καλύτερη περίπτωση πιθανολογική. Παίρνει αυτή τη στάση όχι επειδή αγνοεί την επιστήμη, αλλά επειδή είναι δύσπιστος ως προς τα θεμέλιά της και ενδιαφέρεται πολύ για τη δομή της γνώσης και τις πολιτικές επιπτώσεις της. Ο σκεπτικισμός του Hobbes για το καθεστώς της εμπειρικής γνώσης αποτελεί τη βάση για τις ανησυχίες του σχετικά με ζητήματα τάξης, εξουσίας και νομιμότητας εντός του κράτους (Williams, 1996, pp. 213-236).

2.5 MEARSHEIMER

Ο John J. Mearsheimer γεννήθηκε στις 14 Δεκεμβρίου 1947 στη Νέα Υόρκη και είναι ένας σημαντικός Αμερικανός μελετητής των διεθνών σχέσεων ο οποίος έγινε γνωστός ως ο εμπνευστής της θεωρίας του επιθετικού ρεαλισμού. Μετά την αποφοίτησή του από τη Στρατιωτική Ακαδημία των Ηνωμένων Πολιτειών το 1970, ο Mearsheimer υπηρέτησε για πέντε χρόνια ως αξιωματικός στην αεροπορία, φτάνοντας στο βαθμό του λοχαγού. Καθώς η στρατιωτική σχολή δεν αρκούσε για τις φιλοδοξίες του, αποφάσισε να ακολουθήσει μεταπτυχιακές σπουδές αντί να γίνει ένας αξιωματικός καριέρας. Ήταν ερευνητής στο Ινστιτούτο Brookings (1979–80) και επιστημονικός συνεργάτης στο Πανεπιστήμιο του Χάρβαρντ (1980–82). Το 1982 έγινε καθηγητής πολιτικών επιστημών στο Πανεπιστήμιο του Σικάγο. Η εκδοχή του επιθετικού ρεαλισμού του Mearsheimer, υποστηρίζει ότι η ανάγκη για ασφάλεια και τελικά για επιβίωση, κάνει τα κράτη επιθετικά και τα αναγκάζει να επιδιώκουν την μεγιστοποίηση της ισχύος τους. Σύμφωνα με αυτήν την οπτική τα κράτη δεν συνεργάζονται μεταξύ τους παρά μόνο κατά τη διάρκεια προσωρινών συμμαχιών, αλλά αντιθέτως επιδιώκουν συνεχώς να μειώσουν τη δύναμη των ανταγωνιστών τους και να ενισχύσουν τη δική τους (Munro, 2021).

Στο βιβλίο του η Τραγωδία της Πολιτικής των Μεγάλων δυνάμεων επικεντρώνεται κυρίως στις μεγάλες δυνάμεις καθώς αυτά τα κράτη είναι σε θέση να επηρεάζουν την διεθνή πολιτική. Οι μεγάλες δυνάμεις σύμφωνα με τον Mearsheimer αναζητούν ευκαιρίες για να αποκτήσουν ισχύ έναντι των άλλων. Επίσης θεωρεί ότι τα πολυπολικά

συστήματα και ιδιαίτερα αυτά που αποτελούνται από δυναμικούς ηγεμόνες είναι περισσότερο ασταθή σε σχέση με τα διπολικά (Mearsheimer, 2007, p. 29).

Σύμφωνα με τον επιθετικό ρεαλισμό η συμπεριφορά των κρατών καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό από το διεθνές σύστημα και ιδιαίτερα από δομικούς παράγοντες όπως η αναρχία και η κατανομή της ισχύος (Mearsheimer, 2007, p. 39).

Χωρίς την ύπαρξη μίας εξουσίας επιβολής συμφωνιών τα κράτη δεν μπορούν να είναι ποτέ σίγουρα ότι οποιαδήποτε ειρηνική συνήπαρξη θα συνεχίσει να υπάρχει και στο μέλλον. Ακόμα και αν η πλήρης κατάκτηση ενός αντίπαλου κράτους φαντάζει δύσκολη στις μέρες μας, δεν υπάρχει εγγύηση ότι ένα κράτος δεν θα αναπτύξει τεχνικές για την επίτευξη των σκοπών του. Με γνώμονα αυτή την αβεβαιότητα τα κράτη συνήθως δεν είναι σίγουρα για την ασφάλεια τους με αποτέλεσμα να αντιμετωπίζουν με καχυποψία τα υπόλοιπα κράτη και να επιδιώκουν να επεκταθούν και να αυξήσουν την ισχύ τους προκειμένου να επιβιώσουν σε βάθος χρόνου. Υπό αυτή την προοπτική ενισχύεται το κλασικό ρεαλιστικό επιχείρημα για την ανταγωνιστική πραγματικότητα σε συνθήκες αναρχίας ανεξάρτητα από τις ιδιότητες των κρατών (Wohlforth, 2008, p. 139).

Με γνώμονα τον Mearsheimer τα κράτη δεν επιθυμούν την διατήρηση του status quo, καθώς το διεθνές σύστημα είναι σε θέση να παρέχει κίνητρα και ευκαιρίες προκειμένου τα κράτη να υπερισχύσουν έναντι των άλλων με τελική επιδίωξη την ηγεμονία (Mearsheimer, 2007, pp. 61-62).

Τα κράτη επομένως επιδιώκουν συνεχώς την απόκτηση ισχύος μέχρι να πετύχουν τον σκοπό τους, ο οποίος είναι η ηγεμονία. Φυσικά εκτός από την ηγεμονία τα κράτη θα επιχειρήσουν να εμποδίσουν τους ανταγωνιστές τους από το αποκτήσουν ισχύ περισσότερη από την δική τους. Η δομή του διεθνούς συστήματος και τρία βασικά συστατικά του υποχρεώνουν τα κράτη να συμπεριφέρονται με αυτό τον τρόπο και να φοβούνται μεταξύ τους. Η απουσία μίας παγκόσμιας κυβέρνησης, η πραγματικότητα ότι τα όλα τα κράτη διαθέτουν κάποια επιθετική σταρτιωτική ισχύ και ότι τα κράτη δεν είναι σίγουρα για τις προθέσεις των άλλων. Επομένως και στο επιθετικό ρεαλισμό ο φόβος είναι καθοριστικός και κάνει τα κράτη να αντιλαμβάνονται ότι όσο πιο ισχυρά γίνονται τόσο περισσότερες πιθανότητες επιβίωσης διαθέτουν (Mearsheimer, 2007, p. 26).

Ο Mearsheimer λοιπόν καταλήγει στο συμπέρασμα ότι τα κράτη, με κίνητρο να εξασφαλίσουν τη δική τους ασφάλεια, θα αναγνωρίσουν ότι η ασφαλέστερη θέση στο σύστημα είναι αυτή της περιφερειακής ηγεμονίας. Μόνο ένας περιφερειακός ηγεμόνας

είναι ασφαλής γνωρίζοντας ότι δεν θα κατακτηθεί από άλλους. Έτσι, δεδομένης της αναρχικής φύσης του διεθνούς συστήματος, τα κράτη που μπορούν να πετύχουν την περιφερειακή ηγεμονία θα το κάνουν προκειμένου να έχουν καλύτερες πιθανότητες επιβίωσης (Kirshner, 2012, p. 60).

Οι συστάσεις του Mearsheimer για μια φιλελεύθερη μεγάλη δύναμη (ΗΠΑ) είναι ότι πρέπει να εγκαταλείψουν τη φιλελεύθερη ηγεμονία και να υιοθετήσουν μία πιο συγκρατημένη εξωτερική πολιτική βασισμένη στον ρεαλισμό. Εν συντομία, υποστηρίζει ότι η αναδυόμενη πολυπολικότητα (ανερχόμενη Κίνα και Ρωσία) θα αναγκάσει τις ΗΠΑ να εγκαταλείψουν τη φιλελεύθερη ηγεμονία και να υιοθετήσουν μια πιο συγκρατημένη εξωτερική πολιτική (Dar, 2019, p. 132).

Συνοψίζοντας οι βασικές αρχές του Mearheimer είναι οι ακόλουθες :

- Το διεθνές σύστημα είναι άναρχο όσο δεν υπάρχει μία παγκόσμια κυβέρνηση προκειμένου να προσφέρει προστασία στα κράτη.
- Τα κράτη διαθέτουν πάντα μια επιθετική ικανότητα που τους επιτρέπει πληγώνουν και ενδεχομένως καταστρέφουν το ένα το άλλο.
- Οι διεθνείς σχέσεις λαμβάνουν χώρα σε κατάσταση αβεβαιότητας, κάνοντας τις αξιολογήσεις σχετικά με τις προθέσεις των άλλων σχεδόν αδύνατες. Κατά συνέπεια, καμία κατάσταση δεν μπορεί πλήρως να διαβεβαιώσει ότι οι αντίπαλοί ενός κράτους δεν θα στρέψουν τον στρατιωτικό τους εξοπλισμό εναντίον του ανά πάσα στιγμή.
- Η επιβίωση είναι ο πρωταρχικός στόχος των κυρίαρχων κρατών καθώς είναι η απαραίτητη προϋπόθεση για την επίτευξη όλων των άλλων σκοπών.
- Τα κράτη είναι ορθολογικοί παράγοντες που ακολουθούν στρατηγικές επιβίωσης (Pashakhanlou, 2016, p. 93).

2.5.1 Ο HOBBS ΚΑΙ Ο MEARSHEIMER

Πολλοί είναι εκείνοι οι οποίοι θεωρούν ότι ο Mearsheimer επηρεάστηκε ιδιαίτερα από τα επιχειρήματα του Hobbes στο Λεβιάθαν, αλλά σύμφωνα με τα λεγόμενα του ίδιου του Mearsheimer αυτή η άποψη δεν αντικατοπτρίζει την πραγματικότητα. Αντιλαμβάνεται ότι μερικές απόψεις του Hobbes συνδυάζονται με τον δομικό ρεαλισμό αλλά η αλήθεια είναι ότι δεν διάβασε προσεκτικά τον Λεβιάθαν παρά μόνο αφού είχε επεξεργαστεί τις κύριες ιδέες του στο *The Tragedy of Great Power Politics*.

Αλλά, από τότε που ανακάλυψε τον Hobbes, αντιλήφθηκε πόση αλληλοεπικάλυψη υπάρχει μεταξύ των επιχειρημάτων του για τα άτομα στη φυσική κατάσταση και οποιουδήποτε επιχειρήματος ενός δομικού ρεαλιστή για το άναρχο διεθνές σύστημα (Mearsheimer, 2012).

Όπως και στην περίπτωση του Waltz έτσι και στο Mearsheimer, καθώς είναι και αυτός είναι ένας δομικός ρεαλιστής, μία σημαντική διαφορά σε σύγκριση με τον Hobbes έγκειτο στην αντίληψη του για την δομή του διεθνούς συστήματος και την κατανομή της ισχύος σε αυτό και δεν εστιάζει τόσο ούτε στον παράγοντα ανθρώπινη φύση, ούτε και στην συμπεριφορά μεμονωμένων κρατών καθώς η άναρχη δομή του διεθνούς συστήματος παρέχει τα ίδια κίνητρα σε όλα τα κράτη (Dirzaukaite & Ilina, 2017, pp. 23-24).

Για τους δομικούς ρεαλιστές, η δομή του διεθνούς συστήματος ήταν πάντα άναρχη, και υπήρξε πάντα η πιθανότητα τουλάχιστον μια μονάδα να επιτεθεί σε μια άλλη. Αντίθετα για τους κλασικούς ρεαλιστές, η ερμηνεία τους βασίζεται στην ανθρώπινη φύση η οποία αλλάζει ελάχιστα με την πάροδο του χρόνου. (Mearsheimer, 2011, pp. 1-44).

Ο Mearsheimer όπως και ο Hobbes όμως εκτός από αυτές τις σημαντικές διαφορές στις θεωρίες του εστερνίζονται την απαισιόδοξη άποψη για τα διεθνή δρώμενα και τα αντιλαμβάνονται ως έναν Χομπσιανό πόλεμο όλων εναντίον όλων. Τέλος, η ιστορία που λέει ο Hobbes στο Λεβιάθαν είναι σε μεγάλο βαθμό συνεπής με τον δομικό ρεαλισμό. Τα άτομα στην κατάσταση της φύσης, σε ένα άναρχο σύστημα, δεν μπορούν να γνωρίζουν τις προθέσεις του άλλου και όλοι έχουν την ικανότητα να σκοτώσουν ο ένας τον άλλον. Αυτή η βασική δομή τους δίνει ισχυρά κίνητρα να φοβούνται ο ένας τον άλλον και μερικές φορές ακόμη και να σκοτώνουν άλλους ανθρώπους για να ενισχύσουν τις δικές τους προοπτικές επιβίωσης. Για τον Hobbes, το κλειδί για να αποτρέψει τα άτομα από το να σκοτωθούν είναι να δημιουργηθεί ένα ισχυρό κράτος ένας Λεβιάθαν που μπορεί να επιβάλει τάξη. Χωρίς αυτή την κατάσταση, «η ζωή σε έναν άναρχο κόσμο είναι *«μοναχική, φτωχή, άσχημη, κτηνώδης και σύντομη»*. (Mearsheimer, 2018, pp. 188-216)

Ο Mearsheimer ενστερνίστηκε σε μεγάλο βαθμό την άποψη του Hobbes για την άναρχη δομή του διεθνούς συστήματος. Προκειμένου να επεξεργαστεί ακόμα περισσότερο την θεωρία του Hobbes, ο Mearsheimer υποστηρίζει ότι δεν έχει σημασία

ούτε η εσωτερική πολιτική ούτε οι ηγέτες των κρατών, αντιμετωπίζοντας έτσι τα κράτη ως άτομα με έναν αποκλειστικό στόχο, την επιβίωση. Δεν μας δίνει όμως κάποια εξήγηση σε αντίθεση με τον Hobbes στο γιατί ή πως θα υπάρξει η μετάβαση από την φυσική κατάσταση του Hobbes για τα άτομα σε μία Χομπσιανή κατάσταση της φύσης στο διεθνές σύστημα (Matkin, 2015).

Στην πραγματικότητα, αυτό που κάνει ο Mearsheimer είναι να προβάλλει στη διεθνή σκηνή τις θεμελιώδεις αρχές του Hobbes. Η χομπσιανή λογική της επιβίωσης ωθεί τα κράτη να μεγιστοποιήσουν τη δύναμή τους. Αλλά σε αντίθεση με τον αφηρημένο χώρο του Hobbes για τη «φυσική κατάσταση της ανθρωπότητας», το σύμπαν του Mearsheimer είναι πιο συγκεκριμένο και γεωγραφικά οριοθετημένο, φτιαγμένο από ηπείρους και θάλασσες. Κάθε μεγάλη δύναμη πρέπει να στοχεύει στην κυριαρχία, και καταρχήν δεν μπορεί να υπάρχει όριο στην ορμή της. (Gowan, 2002).

Ακόμα ο Mearsheimer και ο επιθετικός ρεαλισμός του οραματίζεται τα κράτη που λειτουργούν εντός των ορίων της σκέψης του Hobbes. Ο επιθετικός ρεαλισμός επιτρέπει και επιδιώκει να εξηγήσει τον επεκτατισμό, είναι επεκτατισμός ενός συγκεκριμένου είδους, που περιλαμβάνει την επιδίωξη περιφερειακής ηγεμονίας και, πιθανώς, εδαφικής διεύρυνσης, που αναλαμβάνεται για ορθολογικά, βασισμένα στην ασφάλεια κίνητρα. Αλλά αυτό απέχει πολύ από την επιδίωξη άμεσης κυριαρχίας σε ξένους λαούς ή πολιτικές κοινότητες (Lind, 2018).

2.6 ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΜΕΤΑΞΥ ΤΩΝ ΡΕΑΛΙΣΤΩΝ

Επιθετικός και αμυντικός ρεαλισμός, παρά το γεγονός ότι ξεκινούν από το ίδιο σύνολο βασικών υποθέσεων ρεαλισμού, καταλήγουν σε διαφορετικά συμπεράσματα σχετικά με τη φύση της διεθνούς πολιτικής. Για παράδειγμα καθώς ένα επιθετικό ρεαλιστικό κράτος επιδιώκει την ασφάλεια μειώνοντας σκόπιμα την ασφάλεια των άλλων, η διεθνής πολιτική είναι σχεδόν εντελώς συγκρουσιακή. Αντίθετα, επειδή ένα αμυντικό ρεαλιστικό κράτος δεν αναζητά ασφάλεια μειώνοντας σκόπιμα την ασφάλεια των άλλων, η διεθνής πολιτική δεν είναι εντελώς συγκρουσιακή παρά το γεγονός ότι είναι θεμελιωδώς συγκρουσιακή (Tang, 2010, p. 35). Επομένως ο επιθετικός ρεαλισμός υποστηρίζει ότι οι μεγάλες δυνάμεις επιθυμούν να αυξήσουν την ασφάλεια μεγιστοποιώντας τη σχετική τους ισχύ, ενώ ο αμυντικός ρεαλισμός υποδηλώνει ότι η

απόκτηση υπερβολικής ισχύος μπορεί να είναι αυτοκαταστροφική και ότι οι μεγάλες δυνάμεις είναι προτιμότερο να υπερασπιστούν το status quo (Wang, 2004).

Επίσης βασικές διαφορές μεταξύ επιθετικών ρεαλιστών, αμυντικών ρεαλιστών και ρεαλιστών της ανθρώπινης φύσης εντοπίζονται κυρίως στο ερώτημα γιατί τα κράτη επιδιώκουν ισχύ. Για τον αμυντικό και επιθετικό ρεαλισμό η δομή του διεθνούς συστήματος αναγκάζει τα κράτη να αναζητούν την ισχύ. Για τον ρεαλισμό της ανθρώπινης φύσης όμως ο πόθος για ισχύ είναι εγγενής στα κράτη. Για κλασικούς ρεαλιστές όπως ο Morgenthau η ανθρώπινη φύση αποτελεί τον καθοριστικό παράγοντα. Στην πραγματικότητα ο καθένας γεννιέται με τη θέληση για ισχύ. Με αυτό τον τρόπο οι μεγάλες δυνάμεις καθοδηγούνται από άτομα που έχουν την τάση να επιδιώκουν την κυριαρχία επί των άλλων. (Mearsheimer, 2007, p. 72).

Ένα ακόμα σημαντικό σημείο διαφοράς εντός του ρεαλισμού είναι και το πόσο πολλή ισχύ θέλουν τα κράτη. Ρεαλιστές της ανθρώπινης φύσης και επιθετικοί ρεαλιστές θεωρούν ότι τα κράτη επιδιώκουν όση περισσότερη ισχύ είναι σε θέση να αποκτήσουν προκειμένου να επιτύχουν την ηγεμονία ενώ οι αμυντικοί ρεαλιστές πιστεύουν ότι α κράτη επικεντρώνονται κατά βάση στη διατήρηση της ισορροπίας ισχύος (Mearsheimer, 2007, p. 63).

Επομένως μεταξύ ρεαλιστών και νεορεαλιστών υπάρχει μία φιλοσοφική διαφωνία σχετικά με την πειθαρχία στην οποία βασίζεται η ρεαλιστική θεωρία. Ο παραδοσιακός ρεαλισμός έχει τις ρίζες του στην κοινωνιολογία και την ιστορία ενώ ο νεορεαλισμός δανείστηκε σε μεγάλο βαθμό από τη μικροοικονομία. Ο παραδοσιακός ρεαλισμός υποστηρίζει ότι η ισχύς και τα συμφέροντα των κρατών καθοδηγούν τη συμπεριφορά τους. Ο νεορεαλισμός εξετάζει αντίθετα μόνο την αναρχία και την κατανομή της ισχύος (Schweller & Priess, 1997, p. 7).

Ακόμα οι δομικές ρεαλιστές αγνοούν τις πολιτισμικές διαφορές μεταξύ των κρατών καθώς και τις διαφορές από καθεστώς σε καθεστώς, κυρίως επειδή το διεθνές σύστημα δημιουργεί τα ίδια βασικά κίνητρα για όλες τις μεγάλες δυνάμεις. Το αν ένα κράτος είναι δημοκρατικό ή αυταρχικό δεν διαδραματίζει ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο για το πώς ενεργεί έναντι άλλων κρατών. Οι δομικοί ρεαλιστές αντιμετωπίζουν τα κράτη σαν να είναι μαύρα κουτιά, υποτίθεται ότι μοιάζουν, εκτός από το γεγονός ότι ορισμένα κράτη είναι λίγο ή πολύ πιο ισχυρά από τα άλλα (Mearsheimer, 2007, p. 72).

2.7 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Αναμφίβολα πολλές από τις απόψεις του Hobbes όπως ότι οι άνθρωποι επιδίδονται σε έναν συνεχή αγώνα για ισχύ με τελική επιδίωξη το συμφέρον τους βρίσκουν έδαφος στις απόψεις των ρεαλιστών του 20^{ου} αιώνα. Πολλοί είναι άλλωστε εκείνοι οι οποίοι θεωρούν ότι πολύ σημαντικοί ρεαλιστές όπως ο Morgenthau και ο Carr προσφέρουν ουσιαστικά μία ανανεωμένη έκδοση των απόψεων του Hobbes. Είναι τόσο σημαντική η επίδραση του Hobbes στον σύγχρονους ρεαλιστές που αν και δεν διακατέχονται σε τόσο μεγάλο βαθμό από τον ακραίο πεσιμισμό του Hobbes στα έργα τους θεωρούν ότι πολλές από τις βασικές του αξίες όπως η αναρχία του διεθνούς συστήματος παραμένουν κομβικής σημασίας παρά το γεγονός ότι η βιομηχανική επανάσταση και η τεχνολογική πρόοδος δημιούργησε ένα διαφορετικό περιβάλλον από το οποίο έζησε ο Hobbes.

Στους κλασσικούς ρεαλιστές όπως ο Morgenthau και ο Carr εντοπίζονται τα περισσότερα κοινά σημεία ταύτισης με τον Hobbes. Όλοι τους έχουν ως βασική αντίληψη ότι η ελαττωματική ανθρώπινη φύση είναι το στοιχείο στο οποίο εντοπίζεται η βασική αιτία των συγκρούσεων, ότι ο κόσμος περιγράφεται ως ένα πεδίο αναζήτησης όλο και περισσότερης ισχύος στο οποίο η ηθική παραγκωνίζεται και ότι το κράτος αποτελεί τον βασικό παράγοντα στο διεθνές σύστημα. Η απόκτηση όλο και περισσότερης ισχύος είναι κομβικής σημασίας για τα κράτη καθώς αυτός είναι ο μόνος τρόπος για να επιτύχουν το βασικό τους συμφέρον που είναι η επιβίωση στο άναρχο διεθνές σύστημα και προκειμένου να επιτευχθεί αυτός κάθε μέσο είναι χρήσιμο είτε θεμιτό είτε αθέμιτο.

Αντίθετα στον δομικό ρεαλισμό του Waltz αν και εντοπίζονται μερικά κοινά σημεία με τον Hobbes όπως ότι το διεθνές σύστημα είναι άναρχο υπάρχει μία θεμελιώδης διαφορά. Για τον δομικό ρεαλισμό τα αίτια της σύγκρουσης εντοπίζονται όχι τόσο στην φύση του ανθρώπου όσο στην δομή του διεθνούς συστήματος και στην κατανομή των δυνατοτήτων μέσα σε αυτό. Ακόμα σε αντίθεση με τον Hobbes για τον Waltz το πολιτικό καθεστώς δεν διαδραματίζει ένα σημείο αναφοράς που καθορίζει τα πράγματα και η κατανομή της ισχύος στο διεθνές σύστημα αποτελεί τον καθοριστικό παράγοντα. Για τον Walz εκτός από το πολιτικό σύστημα ενός κράτους δεν διαδραματίζουν κάποιον ουσιαστικό λόγο ούτε οι πολιτισμικές διαφορές μεταξύ των εθνών καθώς το διεθνές σύστημα λόγω της δομής του παρέχει σε όλα τα κράτη τις

ίδιες προοπτικές και ευκαιρίες. Ο ρεαλισμός του σε μεγάλο βαθμό βασίζεται περισσότερο σε μία επιστημονική προσέγγιση.

3.Ο ΠΟΛΕΜΟΣ

3.1 Ο ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ ΚΑΙ Ο ΠΟΛΕΜΟΣ

Ο Θουκυδίδης σύμφωνα με πολλούς μελετητές των διεθνών σχέσεων υπήρξε ο θεμελιωτής του ρεαλισμού και ανέλυσε τα γεγονότα που συνέβησαν κατά τον Πελοποννησιακό πόλεμο, που ξέσπασε το 431 π.Χ. μεταξύ Αθήνας και Σπάρτης. (Karłowicz, 2006, pp. 232-233).

Η Ιστορία του Πελοποννησιακού Πολέμου, ή η Ιστορία του Θουκυδίδα, αποτελεί ένα δημιούργημα το οποίο χάρη στην πνευματική ευφυΐα του Θουκυδίδα έφερε στο προσκήνιο τα κοινωνικά, πολιτικά και ιδεολογικά δρώμενα εκείνης της περιόδου, όπου η ισχυρή Αθήνα με το εμβληματικό Περικλή στα ηνία της διακυβέρνησης αγγίζει τα όρια μίας ασύγκριτης ανάπτυξης, η οποία μεταφράζεται σε πλούτο και ναυτική ισχύ (Μακρής, 2013, pp. 71-72).

Τουλάχιστον τέσσερις από τις βασικές παραδοχές του ρεαλισμού βρίσκονται στην Ιστορία του Πελοποννησιακού Πολέμου του Θουκυδίδα.

- Πρώτον, για τον Θουκυδίδα, το κράτος (στην προκειμένη περίπτωση, η Αθήνα και η Σπάρτη) είναι ο κύριος παράγοντας στον πόλεμο και στην πολιτική γενικότερα, όπως ακριβώς υποστηρίζουν οι σημερινοί ρεαλιστές.

- Δεύτερον, το κράτος θεωρείται ένας ενιαίος παράγοντας. Αν και ο Θουκυδίδης αναφέρει ενδιαφέρουσες συζητήσεις μεταξύ διαφορετικών αξιωματούχων από το ίδιο κράτος, υποστηρίζει ότι όταν ένα κράτος αποφασίσει να πάει σε πόλεμο ή να συνθηκολογήσει, μιλά και ενεργεί με μια φωνή.

- Τρίτον, οι υπεύθυνοι λήψης αποφάσεων που ενεργούν στο όνομα του κράτους θεωρούνται ορθολογικοί δρώντες. Ο Θουκυδίδης πίστευε ότι τα άτομα είναι ουσιαστικά ορθολογικά όντα που παίρνουν αποφάσεις σταθμίζοντας τα δυνατά και τα αδύνατα σημεία των διαφόρων επιλογών έναντι του στόχου που πρέπει να επιτευχθεί. Αντιλήφθηκε όμως ότι υπάρχουν πάντα πιθανά εμπόδια στη λήψη ορθολογικών αποφάσεων, συμπεριλαμβανομένων των ευσεβών πόθων από τους ηγέτες, της σύγχυσης των προθέσεων και των εθνικών συμφερόντων. Όμως η κεντρική αντίληψη ότι η ορθολογική λήψη αποφάσεων οδηγεί στην επιδίωξη του εθνικού συμφέροντος

παραμένει. Ομοίως για τους σύγχρονους ρεαλιστές, οι ορθολογικές αποφάσεις προάγουν το εθνικό συμφέρον όσο διαφορούμενα κι αν διατυπώνεται αυτό το εθνικό συμφέρον.

- Τέταρτον, ο Θουκυδίδης, όπως και οι σύγχρονοι ρεαλιστές, ασχολούνταν με ζητήματα ασφάλειας και την ανάγκη του κράτους να προστατεύεται από εχθρούς τόσο εξωτερικούς όσο και εσωτερικούς. Ένα κράτος ενισχύει την ασφάλειά του αυξάνοντας την ισχύ του, ενισχύοντας την οικονομική του ικανότητα και σχηματίζοντας συμμαχίες με άλλα κράτη με βάση παρόμοια συμφέροντα (Mingst & Arreguín-Toft, 2017, p. 77).

Σε αυτό το πραγματικά διαχρονικό έργο του δεν επιθυμεί μία απλή καταγραφή των γεγονότων του πολέμου αλλά αντίθετα θέλησε να τονίσει όσα *«κατά την ανθρωπίνην φύσιν μέλλουν να συμβούν περίπου όμοια»*, ενώ επίσης ένας σημαντικός παράγοντας ο οποίος προσδίδει κύρος στο έργο του είναι η εγκυρότητα στην μέθοδο της έρευνας καθώς χαρακτηριστικά αναφέρει ότι έγραψε *«τα γεγονότα του πολέμου όχι λαμβάνωντας πληροφορίας μου από τον πρώτον τυχόντα, ούτε όπως τα εφантаζόμεν, αλλ' αφού υπέβαλα εις ακριβέστατον έλεγχον»* (pp. A,22).

Από το έργο του εμπνεύστηκαν πολλοί σημαντικοί θεωρητικοί όπως ο Hobbes. Φαίνεται να κρατάει αποστάσεις από έναν στείρο ρεαλισμό όπου δεν αντιλαμβάνεται καθόλου τον ρόλο της ηθικής αλλά και από τον ουτοπικό ιδεαλισμό όπου δεν υπολογίζει την σημασία της ισχύος (Karpowicz, 2006, pp. 232-233).

Ενδεικτικά από τον διάλογο των Μηλίων πηγάζει η ακόρεστη επιθυμία του ισχυρού όπως της Αθήνας εκείνη την εποχή για επικυριαρχία επί των άλλων και η απέλπιδα προσπάθεια για επίκληση για δικαιοσύνη και ηθική από τον ασθενέστερο όπως οι Μήλιοι (Mingst & Arreguín-Toft, 2017, p. 77).

Οι Μήλιοι αρνήθηκαν να υποταχθούν στους Αθηναίους και έλαβαν την προειδοποίηση είτε να ενταχθούν στην Αθηναϊκή συμμαχία είτε θα καταστραφεί η πόλη και θα σκοτωθεί ο πληθυσμός τους. Οι Μήλιοι επικαλέστηκαν την ουδετερότητά τους και οι Αθηναίοι το εξέλαβαν ως σημάδι αδυναμίας με αποτέλεσμα να τους καταστρέψουν (Leonard, 2018, p. 26).

Ο Θουκυδίδης φαίνεται λοιπόν να αντιλαμβάνεται τον νόμο του ισχυρού αλλά δεν τον επικροτεί και αντιτίθεται στην πεποίθηση άλλων ρεαλιστών της ανθρωπίνης φύσης ότι η ηθική στον πόλεμο δεν πρέπει να διαδραματίζει ουσιαστικό ρόλο (Ηρακλείδης, 2015, p. 20). Σε αυτόν τον διάλογο ο Θουκυδίδης συνόψισε ένα βασικό δόγμα της ρεαλιστικής σκέψης: *«Οι δυνατοί κάνουν ό,τι μπορούν και οι αδύναμοι υποφέρουν ό,τι πρέπει»* (Mingst & Arreguín-Toft, 2017, p. 77).

Αντιλαμβανόταν τις διεθνείς σχέσεις ως τον ανταγωνισμό για την ισχύ και τον πόλεμο ως την καταφυγή στα όπλα στον βωμό αυτού του ανταγωνισμού (Kagan, 1997).

Εστίασε σε μία από τις βασικές αιτίες του πολέμου η οποία προκλήθηκε εξαιτίας της αλλαγής στην ισορροπία δυνάμεων μεταξύ των δύο αντιπάλων. Κατέδειξε επομένως την δίψα για εξουσία που διακατέχει μία ανερχόμενη δύναμη αφενός και αφετέρου τον φόβο και την επιθυμία για διατήρηση του status quo από τον ηγεμόνα (Allison, 2015).

Εστιάζει στο πόσο εύκολα μπορεί να διαταραχθεί η ισορροπία ισχύος και θεωρεί ότι η διατήρηση της είναι το μόνο μέσο για την επίτευξη της ειρήνης, ενώ αντιλαμβάνεται τον φόβο ως ένα βασικό συστατικό της ανθρώπινης φύσης με αποτέλεσμα να οδηγούμαστε στην κακή ανθρώπινη συμπεριφορά. Με αυτή την οπτική συνεπάγεται ότι για τον Θουκυδίδη, ο πόλεμος είναι ένα αναπόφευκτο χαρακτηριστικό του διεθνούς συστήματος. Σε αυτό το σημείο ο Θουκυδίδης φαίνεται να συμφωνεί με τον ρεαλισμό καθώς για τον Θουκυδίδη σε ένα διεθνές σύστημα όπου κυριαρχεί η αναρχία και δεν υπάρχει μία ανώτερη αρχή ο μόνος τρόπος για να διατηρηθεί η τάξη είναι μέσω κάποιας μορφής Ισορροπίας ισχύος (Oldemeinen, 2021).

Συμπερασματικά καθοριστικής σημασίας κίνητρα τα οποία συμβάλλουν διαχρονικά και εξηγούν τα αίτια του πολέμου κατά τον Θουκυδίδη είναι η τιμή, ο φόβος και το συμφέρον (Novo, 2016, pp. 1-2). Εισάγει επομένως τον ανθρώπινο παράγοντα όπου εκτός από την τιμή, το φόβο και το συμφέρον, οι αποφάσεις της εξουσίας, του πολέμου και της ειρήνης είναι απόρροια της ανθρώπινης φύσης (Κουσκουβέλης, 2017).

Μία ανθρώπινη φύση για την οποία ο Θουκυδίδης ως επί το πλείστο έχει αρνητική άποψη και υπονοεί ότι μέχρι ενός σημείου η ανθρώπινη συμπεριφορά είναι προβλέψιμη (Oldemeinen, 2021).

3.2 Ο HOBBS ΚΑΙ Ο ΠΟΛΕΜΟΣ

Ο Hobbes προφαίρει μία ιδιαίτερη ανάλυση για τις συγκρούσεις μεταξύ των κρατών που είναι ιδιαίτερα χρήσιμη για να κατανοήσουμε τους διάφορους πολέμους που συνέβησαν στο διεθνές σύστημα. Για τον Hobbes όπως στην κατάσταση της φύσης δεν υπάρχει ένας κυρίαρχος το ίδιο συμβαίνει και στο διεθνές σύστημα. Δηλαδή όταν η κατάσταση της φύσης μεταφράζεται στο πλαίσιο των κρατών και την σχέση μεταξύ τους προκύπτει η κατάσταση του πολέμου. Η άποψη του Hobbes μας προτρέπει να

κατανοήσουμε ότι όπως ο κάθε άνθρωπος φοβάται ότι κάποιος άλλος θα τον σκοτώσει έτσι και οι ομάδες ή οι κυρίαρχοι αναλαμβάνουν το ρίσκο να πολεμήσουν. Οι ανταγωνισμοί για πόρους και ο φόβος για άλλα κράτη αποτελούν τη δικαιολογία στην κατάσταση πολέμου για προληπτική δράση. Ενώ η υποχρέωση του κυρίαρχου κράτους στο εσωτερικό είναι να προστατεύει το άτομο σε επίπεδο διεθνών σχέσεων, ο πόλεμος και η βία θεωρούνται επιτρεπτά, προκειμένου να διασφαλισθεί η ασφάλεια (Anderson, 2009).

Ο Hobbes φαίνεται να επικαλείται την απουσία μιας παγκόσμιας δημόσιας αρχής που να ρυθμίζει τις σχέσεις των κρατών ως παράγοντα που εξηγεί την κατάσταση του πολέμου, ως μια κατάσταση αβεβαιότητας που είναι αναγκαστικά εχθρική ως προς τις επιπτώσεις της. Όπως αναφέρει « *Οχυρά, φρουρές και πυροβόλα όπλα στα σύνορα των βασιλείων και κατασκοπεία στα σύνορα των γειτόνων τους · που είναι μια στάση Πολέμου*» (Lechner , 2022).

Ο πόλεμος για τον Hobbes είναι απόρροια της ανθρώπινης φύσης. Δεν υπολογίζει την έννοια του δίκαιου πολέμου αλλά αντίθετα επικεντρώνεται στα ανθρωπολογικά αίτια του πολέμου. Διατυπώνοντας σκόπιμα την πολιτική του θεωρία σύμφωνα με ανθρωπολογικές γραμμές, επεξεργάζεται την θεωρία του με γνώμονα τα πάθη των ανθρώπων και εκεί εντοπίζει τα αίτια του πολέμου. Σε αντίθεση με τους υποστηρικτές της θεωρία του δίκαιου πολέμου δεν αντλεί τη νομιμότητα της αυτοάμυνας από την «αδικία» του επιτιθέμενου, αλλά από την αρχή της αυτοσυντήρησης. Με αυτό τον τρόπο η αυτοάμυνα είναι νόμιμη ακόμη και εναντίον ενός «δίκαιου» επιτιθέμενου. Επομένως φαίνεται να δικαιολογεί τους προληπτικούς πολέμους και σε επίπεδο διεθνών σχέσεων θεωρεί ότι όταν στο διεθνές σύστημα λείπουν οι καταναγκαστικοί ανθρώπινοι νόμοι οι οποίοι δεσμεύουν τα κυρίαρχα κράτη επικρατεί αναρχία. (Thivet, 2008, pp. 701-721).

Ακόμα ο Hobbes εντοπίζει τα αίτια του πολέμου μεταξύ των εθνών και στην αναρχία που επικρατεί. Η αναρχία των διεθνών σχέσεων δημιουργεί ανταγωνισμό. Η αναρχία, είτε μεταξύ ατόμων είτε μεταξύ κρατών, οδηγεί τον κάθε παράγοντα να φοβάται τα χειρότερα από τους άλλους. Αυτός ο φόβος θα τον κάνει να υπονομεύσει τους ανταγωνιστές του για να εξασφαλίσει τη δική του ασφάλεια. Έτσι, οι σχέσεις μεταξύ των κρατών «*παραμένουν στη φυσική κατάσταση της εχθρότητας και του πολέμου, κάτι που δικαιολογεί τα κράτη να υπερασπίζονται τα συμφέροντά τους με*

οποιοδήποτε μέσο κρίνουν κατάλληλο» (Klej, 2012, p. 3).

3.3 Ο HOBBS ΚΑΙ Ο ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ

Ο Hobbes ξεκίνησε την καριέρα του ως λόγιου, ανθρώπου των γραμμάτων και φιλοσόφου μεταφράζοντας τον Θουκυδίδη και στην ιστορία του Πελοποννησιακού Πολέμου ο Hobbes αντιλαμβάνεται μία ιστορία η οποία ταιριάζει απόλυτα στην πολιτική της εποχής του. Η ιστορία του Πελοποννησιακού Πολέμου σε μεγάλο βαθμό μετέδωσε στον Hobbes πολλές από τις θεμελιώδεις ιδέες και αρχές στη μεταγενέστερη πολιτική του φιλοσοφία (Schlatter, 1945, pp. 356-357).

Ο Hobbes έδινε έμφαση σε μια έννοια που ήταν κομβικής σημασίας στη δική του σκέψη καθώς και σε αυτή του Θουκυδίδη. Η έμφαση στην ιδέα μιας αμετάβλητης ανθρώπινης φύσης, το σταθερό στοιχείο της ιστορίας, ο κοινός παρονομαστής. Ο Hobbes αφιερώνει το πρώτο τρίτο του Λεβιάθαν σε μια λεπτομερή περιγραφή της ανθρώπινης φύσης που χρησίμευσε ως θεμέλιο για την πολιτική του φιλοσοφία. Επίσης όπως ο Θουκυδίδης στην ιστορία του Πελοποννησιακού Πολέμου τονίζει τις βασικές αιτίες του πολέμου οι οποίες ήταν ο φόβος, η τιμή και το συμφέρον, ο Hobbes στο Λεβιάθαν τονίζει στις βασικές αιτίες διαμάχης τον ανταγωνισμό, την δυσπιστία και την δόξα. (Schlatter, 1945, pp. 356-357).

Ένα ακόμα σημείο ταύτισης μεταξύ των δύο αποτελεί το γεγονός ότι ο Θουκυδίδης στην Ιστορία του Πελοποννησιακού Πολέμου ασχολείται ιδιαίτερα με θέματα όπως το δίλημμα της ασφάλειας, η ισορροπία ισχύος και η θέση της δικαιοσύνης και της ηθικής στις διεθνείς σχέσεις. Ομοίως και ο Hobbes στο Λεβιάθαν αναφέρεται σε παρόμοιες έννοιες. Αντιλαμβάνονται και οι δύο τις διεθνείς σχέσεις ως ένα άναρχο πεδίο χωρίς ηθικές αξίες, όπου τα κράτη ζουν υπό τον διαρκή φόβο και αγωνία της επίθεσης ή προδοσίας από άλλους και ως εκ τούτου αντιμετωπίζουν ένα δίλημμα ασφαλείας. (Oldemeinen, 2021).

Εκτός όμως από αυτές τις ομοιότητες υπάρχουν και ορισμένες σημαντικές διαφορές ανάμεσα στον Hobbes και στον Θουκυδίδη. Για παράδειγμα ο Θουκυδίδης, ερμηνεύοντας το ζήτημα της αναρχίας στο διεθνές σύστημα, θεωρεί ότι σε ένα σύστημα όπου δεν υπάρχει κυρίαρχη εξουσία, ο μόνος τρόπος να διατηρηθεί η τάξη είναι μέσω κάποιας μορφής ισορροπίας ισχύος, που στην περίπτωση του Θουκυδίδη παίρνει τη μορφή του ισχυρού που ασκεί την εξουσία του πάνω στους αδύναμους. Ο

Hobbes αντίθετα αντιλαμβάνεται πολύ διαφορετικά αυτό το θέμα. Βασιζόμενος στη θεωρία του για την κατάσταση της φύσης, παραδέχεται ότι χωρίς μια παγκόσμια κυβέρνηση, το σύστημα υπόκειται σε μια κατάσταση αναρχίας. Ωστόσο, ο Hobbes αντιτίθεται στην άποψη ότι κάτω από τέτοιες συνθήκες είναι οι ισχυροί που πρέπει να καθορίζουν την τάξη του διεθνούς συστήματος. Σύμφωνα με τη θεωρία του για την κατάσταση της φύσης οι άνθρωποι είναι ίσοι μεταξύ τους και έτσι ο πιο αδύναμος έχει αρκετή δύναμη για να σκοτώσει τον ισχυρότερο ενώ το ίδιο ισχύει και στα κράτη (Oldemeinen, 2021).

Ακόμα στο έργο του ο Hobbes Λεβιάθαν δεν αναφέρεται τόσο σε διακρατικές υποθέσεις όπως το έργο του Θουκυδίδη, όσο σε μια υποθετική κατάσταση της φύσης όπως αναφέρθηκε και εξηγεί γιατί αυτή είναι στην πραγματικότητα μια κατάσταση πολέμου και πώς μπορεί να ξεπεραστεί εάν τα άτομα παραιτηθούν από τα δικαιώματά τους και τα παραδώσουν σε έναν παντοδύναμο κυρίαρχο. Επίσης διαφορές μεταξύ των δύο πηγάζουν και από τις θέσεις τους για το κράτος. Ο Hobbes θεωρεί ότι ο κυρίαρχος εκπροσωπεί όλα τα υποκείμενα και συγκεντρώνει όλη την εξουσία. Αυτό δεν υπήρχε στις ελληνικές πόλεις-κράτη που περιγράφει ο Θουκυδίδης, όπου συνήθως δεν υπήρχε τόση συγκέντρωση της εξουσίας στο κράτος, αλλά ήταν κυρίως ο κοινός εθνικός χαρακτήρας που ένωσε τους πολίτες. Έτσι, ο εθνικός χαρακτήρας παίζει πολύ μεγαλύτερο ρόλο για τον Θουκυδίδη παρά για τον Hobbes (Wisken, 2010).

3.4 CLAUSEWITZ CARL. VON

Ο Clausewitz πέθανε από χολέρα το 1831, ενώ γεννήθηκε το 1780. Το βιβλίο του Περί του Πολέμου αποτέλεσε το έργο ορόσημο του . Μετά τον θάνατο του η γυναίκα του ολοκλήρωσε το βιβλίο του ,το οποίο ως έναν βαθμό δεν είχε προλάβει να ολοκληρώσει (Μαργαρίτης, 2015, pp. 182-187).

Σπούδασε στη Στρατιωτική Ακαδημία του Βερολίνου και απέκτησε επαφές με τον αξιωματικό Gerhard von Scharnhorst ο οποίος διαμόρφωσε σε σημαντικό βαθμό τον χαρακτήρα του . Το 1804 αποφοίτησε και το 1805 δημοσίευσε το πρώτο του άρθρο πάνω στις στρατηγικές θεωρίες του Heinrich Dietrich von Bülow, του πιο φημισμένου εκείνα τα χρόνια Γερμανού σχολιαστή των Ναπολεόντειων Πολέμων. Ο Clausewitz κράτησε από το von Bülow την οπτική ότι ο πόλεμος διαδραματίζει ένα επαναστατικό γεγονός, αλλά αντιλήφθηκε τον πόλεμο σαν ένα ρεαλιστικό φαινόμενο, με ιδιαίτερα φυσικά και ψυχολογικά στοιχεία, που πολλές φορές είναι και τα κομβικά συστατικά

ενός πολέμου. Μία δεύτερη βασική διαφοροποίηση του Clausewitz από το von Bülow είναι ο διαχωρισμός μεταξύ τακτικής και στρατηγικής. Η μάχη για τον Clausewitz, σε αντίθεση με το von Bülow, ήταν η βάση του πολέμου (Μακρής, 2007, pp. 457-458).

Το βιβλίο του Περί του Πολέμου για πολλά χρόνια μετά τον θάνατο του Clausewitz δεν ήταν ευρέως γνωστό. Ωστόσο, οι νίκες της Πρωσίας στους Γερμανικούς Πολέμους για την Ενοποίηση που ενορχηστρώθηκαν από τον αρχηγό του Επιτελείου Χέλμουθ φον Μόλτκε, είχαν ως αποτέλεσμα να κάνουν τον Clausewitz ιδιαίτερα αναγνωρίσιμο και την πιο διάσημη στρατηγική προσωπικότητα μέχρι τα τέλη του 19ου αιώνα (Gat, 2021).

Ο Clausewitz θεωρούσε ότι υπήρχε μεγάλη πιθανότητα το έργο του να παρερμηνευτεί ή να δεχθεί κριτική αν δεν προλάβαινε να το ολοκληρώσει όσο ήταν εν ζωή, ειδικά αν υπολογίσουμε και το γεγονός ότι το βιβλίο είναι μεγάλο σε έκταση (Klinger, 2006, p. 79).

Χρησιμοποίησε την στρατιωτική του και πολιτική του γνώση την περίοδο των Ναπολεόντειων Πολέμων για να γράψει το Περί του Πολέμου και μέσω της επιστημονικής του μελέτης για τα πεπραγμένα αυτής της περιόδου, επιζητούσε να αντιμετωπίσει τα προβλήματα που προέκυψαν από τις δύσκολη στρατηγική πραγματικότητα της Πρωσίας στη μεταπολεμική εποχή. Οι άπειροι Πρώσοι στρατιωτικοί ηγέτες επιδόθηκαν σε στρατηγικά λάθη το 1806 που είχαν ως επίπτωση την ήττα από την Γαλλία. Επίσης η ουσιαστική αντίσταση της Ισπανίας και της Ρωσίας στην γαλλική κατοχή ήταν κομβικής σημασίας για την καταστροφή του Ναπολέοντα και αποδείχθηκε ότι οι παρατεταμένες εχθροπραξίες δύναται να επιτρέψουν σε έναν αμυνόμενο να ματαιώσει τις προθέσεις ενός πολύ πιο ισχυρού επιτιθέμενου. Μετά τους Ναπολεόντειους Πολέμους, ο Clausewitz θεωρούσε ότι η Πρωσία θα ήταν αντιμετώπη με την αναβίωση του γαλλικού επεκτατισμού εξαιτίας της άπειρης στρατιωτικής ηγεσίας. Για την αποφυγή αυτού του κινδύνου ανέπτυξε μία πρωτοποριακή μέθοδο εκπαίδευσης των αξιωματικών προκειμένου να βελτιώσει την ικανότητα των άπειρων ανώτερων αξιωματικών και επίσης υποστήριξε ότι καθώς η άμυνα ήταν μια ισχυρότερη μορφή πολέμου από την επίθεση, ο αμυνόμενος θα μπορούσε να επιβιώσει ακόμα και αν είναι πιο αδύναμος στρατιωτικά του επιτιθέμενου (Sumida, 2009, pp. 17-21).

Για τον Clausewitz η στρατηγική είναι το αποτέλεσμα της έντασης ανάμεσα σε τρεις πόλους. Της κυβέρνησης, η οποία επιθυμεί να αντιμετωπίσει τον πόλεμο ορθολογικά ως εργαλείο πολιτικής, του στρατού και των διοικητών του, των οποίων οι

δεξιότητες και οι ικανότητες αντανακλούν το μη μετρήσιμο στοιχείο και του λαού, του οποίου το κίνητρο και η αποφασιστικότητα υπόκεινται μόνο εν μέρει στον έλεγχο του κράτους. Επομένως, η στρατηγική είναι ταυτόχρονα θέμα υπολογισμού και ενστίκτου, προϊόν σκέψης και σκοπού από τη μια και συναισθήματος, αβεβαιότητας και αλληλεπίδρασης από την άλλη (Cohen, 2017).

Ο Clausewitz τοποθετεί την κατάσταση του πολέμου στο πλαίσιο της πολιτικής σύγκρουσης και η οποία καθορίζεται από δύο παράγοντες, τη βία και τους ηθικούς ή ψυχολογικούς παράγοντες (Darley, 2006, p. 74).

Αντίθετα δεν δίνει ιδιαίτερη σημασία στην ειρήνη καθώς οι περίοδοι ειρήνης μεταβάλλουν την ικανότητα του κράτους να αμύνεται σε μία μελλοντική κατάσταση και ότι τέτοιες περίοδοι θα πρέπει να χρησιμοποιούνται ιδιαίτερα, για την καλύτερη προετοιμασία του στρατού, ενώ οι σύμμαχοι οι οποίοι ήταν πρόσφατα σε εμπόλεμη κατάσταση θα ήταν σκόπιμο σε καιρούς ειρήνης να μοιραστούν τις εμπειρίες τους από τους διαφορετικούς τύπους πολέμου (Lindell, 2009).

3.5 Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΗΓΕΜΟΝΙΚΗΣ ΣΤΑΘΕΡΟΤΗΤΑΣ

Η θεωρία της ηγεμονικής σταθερότητας πηγάζει από την πεποίθηση ότι το διεθνές σύστημα είναι πιο σταθερό όταν δεσπόζει ένας παγκόσμιος ηγεμόνας καθώς όσο περισσότερη δύναμη συγκεντρώνει ο ηγεμόνας τόσο πιο ειρηνικό είναι το διεθνές σύστημα (Tomja, 2014, p. 60). Προκειμένου να ασκηθεί η ηγεμονία από ένα κράτος πρέπει αυτό να έχει την ικανότητα να επιβάλει τους κανόνες του διεθνούς οικονομικού και πολιτικού πλαισίου ενώ πρέπει ακόμα να έχει τη θέληση να συνεργαστεί με τους υπόλοιπους δρώντες του διεθνούς συστήματος (Μακρής, 2017, p. 899).

Η συγκεκριμένη θεωρία προτάθηκε από τον οικονομολόγο Charles Kindleberger και περιγράφει πως η διατήρηση μιας φιλελεύθερης διεθνούς οικονομικής τάξης απαιτεί τη μακροπρόθεσμη υποστήριξη ενός ηγεμόνα. (Liu, 2011, pp. 405-406).

Για την διατήρηση μιας φιλελεύθερης διεθνούς οικονομικής τάξης όμως δεν αρκεί μόνο η ύπαρξη ενός ηγεμόνα καθώς για παράδειγμα η σοβιετική ηγεμονία δεν δημιούργησε μια φιλελεύθερη σοβιετική κυριαρχία στη διεθνή οικονομία. Μια φιλελεύθερη διεθνής οικονομία απαιτεί έναν ηγεμόνα αφοσιωμένο στις φιλελεύθερες οικονομικές αρχές. Η θεωρία δεν προτείνει ότι μια Σοβιετική Ένωση, ή μία Ναζιστική Γερμανία ή η στρατιωτική Ιαπωνία θα προωθούσε μια φιλελεύθερη παγκόσμια

οικονομία. Η θεωρία βασίζεται στην ιδέα της διεθνούς συνεργασίας και προτείνει ότι η ηγεμονία κάνει τη συνεργασία πιο εφικτή και δεν είναι όπως έχουν υποστηρίξει ορισμένοι οι οποίοι ασκούν κριτική στην συγκεκριμένη θεωρία, αντίθετη στη συνεργασία (Gilpin, 2001, p. 93).

Σύμφωνα με την οπτική του Robert Gilpin για την ηγεμονική σταθερότητα η ικανότητα του ηγεμόνα να συμβάλει στη σταθερότητα και την ηγεσία του διεθνούς συστήματος προέρχεται από την στρατιωτική και οικονομική του επικράτηση. Θέτει τους κανόνες για τις οικονομικές συναλλαγές ενώ και οι υπόλοιπες δυνάμεις επωφελούνται από την διατήρηση της υπάρχουσας κατάστασης (Kohout, 2003, p. 55).

Με βάση την νεορεαλιστική οπτική, δομικοί παράγοντες κυριαρχούν στο διεθνές σύστημα και κάθε κράτος εστιάζει στα συμφέροντα του όπως η πολιτική ισχύς, το συνολικό εθνικό εισόδημα, η οικονομική ανάπτυξη και η κοινωνική σταθερότητα. Με αυτή την λογική η ύπαρξη ενός ηγεμόνα επιτρέπει στα ασθενέστερα κράτη να έχουν πρόσβαση σε μια μεγάλη εξαγωγική αγορά και επομένως υψηλές προοπτικές για αύξηση του συνολικού εθνικού εισοδήματος και της οικονομικής ανάπτυξης ενώ ο ηγεμόνας έχει επίσης σημαντικές εξαγωγικές ευκαιρίες (Prabhakar, 2010).

Ο Antonio Gramsci τονίζει την εκδοχή της πολιτισμικής ηγεμονίας, ότι δηλαδή ο ηγεμόνας κυριαρχεί όχι μόνο με υλικά, καταναγκαστικά μέσα αλλά και μέσω της ιδεολογίας. Επομένως συνδυάζοντας όλες τις απόψεις καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι ένα κράτος είναι σε θέση να δημιουργήσει την ηγεμονία του όταν μπορεί να χρησιμοποιήσει την υλική και ιδεολογική του υπεροχή για να κυριαρχήσει στο διεθνές σύστημα και να διατηρήσει τη διεθνή τάξη, από άποψη πολιτικής, ιδεολογίας, ασφάλειας και οικονομίας (Pham, 2020).

Τα βασικά συστατικά της θεωρίας αυτής διαμορφώνονται από την άποψη ότι ένα ισχυρό και σταθερό πολιτικό σύστημα είναι βασικό συστατικό της ηγεμονίας. Η στρατιωτική ισχύς είναι επίσης σημαντικός παράγοντας της ηγεμονίας, μια ισχυρή οικονομία αποτελεί προϋπόθεση για την εγκαθίδρυση της ηγεμονίας και φυσικά η ηγεμονία εξαρτάται από την επιθυμία του ηγεμόνα να κυριαρχήσει και την αποδοχή της βούλησης του από τις άλλες χώρες (Askari, 2020, p. 116).

Οι διεργασίες κόστους οφέλους εξηγούν γιατί ένας ηγεμόνας τελικά παρακαμάζει και γιατί ένας ανταγωνιστής μπορεί να εναντιωθεί. Ο ηγεμόνας επιθυμεί τη διατήρηση του status quo και για αυτόν τον λόγο πρέπει να καταβάλει περισσότερη προσπάθεια σε αυτό από τα άλλα μέλη του συστήματος. Με αυτόν τον τρόπο η αποδυνάμωση του ηγεμόνα είναι πρακτικά αναπόφευκτη επειδή το κόστος διατήρησης της κυριαρχίας στο

διεθνές σύστημα είναι υψηλό, συμπεριλαμβανομένων των στρατιωτικών δαπανών, την κινητοποίηση στρατευμάτων στο εξωτερικό και την βοήθεια σε συμμάχους. Με την σταδιακή μείωση της στρατιωτικής και τεχνολογικής ισχύς του ηγεμόνα η εξουσία διοχετεύεται σε άλλα κράτη (Kohout, 2003, pp. 55-56).

Η θεωρία της ηγεμονικής σταθερότητας υιοθετεί τις απόψεις του πολιτικού ρεαλισμού περί πολιτικής και οικονομικής ισχύος ενώ δέχθηκε κριτική από τους νεογκραμισιανούς και τους μαρξιστές διεθνολόγους ως απολιτίκ. Ως ιστορικά παραδείγματα της θεωρίας είναι της Ολλανδίας τον 17^ο αιώνα, της Μεγάλης Βρετανίας κατά τον 19^ο αιώνα και των Ηνωμένων Πολιτειών μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο (Μακρής, 2017, p. 901).

3.6 Η ΙΣΟΡΡΟΠΙΑ ΙΣΧΥΟΣ

Μία βασική αρχή οριοθετεί την ανθρωπότητα από τα μέσα τουλάχιστον του 17^{ου} αιώνα και ειδικά από την Αναγέννηση και μετά προκειμένου να επικρατήσει η τάξη σε έναν άναρχο και χαοτικό κόσμο διακρατικής πολιτικής. Αυτή η αρχή είναι η ισορροπία ισχύος. Βέβαια πολλοί είναι εκείνοι που θεωρούν ότι η ισορροπία ισχύος επικρατούσε σε όλα τα χρόνια της ανθρωπότητας και σε όλα τα μέρη όπου υπήρχαν κρατικά συστήματα. Σε αυτό το πλαίσιο μπορούσε να θεωρηθεί ότι η ισορροπία ισχύος πηγάζει από τις Ελληνικές πόλεις-κράτη όπου είχαν ενωθεί για να αντιμετωπίσουν την Περσία η οποία ήταν μία πιο ισχυρή δύναμη. Είτε υπήρχε από την αρχαιότητα όμως είτε όχι, έφτασε στο αποκορύφωμα της στο πλαίσιο του ευρωπαϊκού συστήματος κρατών κατά την διάρκεια του 18^{ου}, 19^{ου} και 20^{ου} αιώνα (Rengger, 1999, p. 37).

Επομένως η ισορροπία ισχύος διαδραματίζει μία παραδοσιακή έννοια στη μελέτη των διεθνών σχέσεων (Stein, 1973, p. 33). Σύμφωνα με την συγκεκριμένη θεωρία σε ένα άναρχο διεθνές σύστημα το οποίο αποτελείται από ισχυρά κράτη τα οποία δρουν με βάση το συμφέρον τους, η ισορροπία ισχύος είναι η μόνη βιώσιμη στρατηγική. (Tomja, 2014, p. 60). Καθώς όμως εκτός από το συμφέρον τους τα κράτη νοιάζονται και για την επιβίωση τους σε ένα άναρχο διεθνές σύστημα, τα κράτη επιθυμούν να αυξήσουν τις πιθανότητες επιβίωσης τους και θα επιχειρήσουν να ελέγξουν την αύξηση ισχύος του εκάστοτε ηγεμόνα αναπτύσσοντας τις δικές τους ικανότητες, δηλαδή μέσω εσωτερικής εξισορρόπησης ή με εξωτερική εξισορρόπηση μέσω της δημιουργίας συμμαχιών. Το κίνητρο την επιβίωσης επομένως θα ωθήσει τα κράτη να αντιμετωπίσουν τα προβλήματα της αβεβαιότητας και να φέρουν το σύστημα σε

ισορροπία (Wohlforth, et al., 2007, p. 158).

Η ισορροπία ισχύος βασίζεται στην σχολή του ρεαλισμού καθώς ο μηχανισμός της προσαρμογής στην ισορροπία ισχύος είναι ο πόλεμος και αυτό το αναπόφευκτο πεπρωμένο του πολέμου δεν συνάδει με τις πεποιθήσεις και τις αρχές της φιλελεύθερης θεώρησης για μία παγκόσμια ειρήνη. Η φιλελεύθερη αποστροφή για την ισορροπία ισχύος θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι πηγάζει από το ουτοπικό της όραμα για μια αρμονική παγκόσμια κοινότητα, όπου αυτό το ουτοπικό της όραμα την αναγκάζει να αντιλαμβάνεται την ανταγωνιστική εξισορρόπηση ισχύος και τον διαχρονικό κίνδυνο της βίας ως μια μορφή εκφυλισμού. Θα ήταν δυνατό όμως να ισχυριστεί κάποιος ότι οι φιλελεύθεροι προσβλέπουν στην επίτευξη αρμονίας μέσω του ανταγωνιστικού συστήματος του *laissez-faire*, όπου όπως οι οικονομικές κρίσεις είναι το εργαλείο αυτού του ανταγωνιστικού συστήματος, αντίστοιχα στην ρεαλιστική ισορροπία ισχύος βασικό της εργαλείο είναι ο πόλεμος (Johnston, et al., 2016, pp. 117-119).

Πολλές ισχυρές προσωπικότητες της Ευρωπαϊκής ηπείρου, όπως ο Rucellai, ο Guicciardini, ο Vatell, ο Gentz, ο Castlereagh, ο Burke, ο Metternich, ο Talleyrand, ο Bismark κ.ά., ανέδειξαν την ισορροπία της ισχύος ως έναν πραγματικό θεσμό της διεθνούς πολιτικής (Μακρής, 2013, p. 119).

Υπάρχει η απλή και η σύνθετη ισορροπία ισχύος ανάλογα αν η ισορροπία απαρτίζεται από δύο δυνάμεις ή από τρεις και περισσότερες. Στην περίπτωση της απλής αποτελεί προϋπόθεση να υπάρχει ισότητα ως προς την ισχύ και η μόνη επιλογή που διαθέτει η χώρα που μειονεκτεί είναι με εσωτερική ενδυνάμωση ενώ στην σύνθετη δεν είναι απαραίτητο η ισχυρότερη δύναμη να βρίσκεται σε κατάσταση υπεροχής καθώς οι υπόλοιπες δυνάμεις έχουν την επιλογή να συνασπιστούν εναντίον της. Η πεποίθηση ότι η ισορροπία ισχύος θα έπρεπε να αποτελεί το βασικό μέλημα των κρατών στο διεθνές σύστημα είχε ως αποτέλεσμα να κάνει την εμφάνιση της πρώτα στην Ευρώπη τον 17^ο και 18^ο αιώνα και στο προοίμιο της Συνθήκης της Ουτρέχτης το 1713 (Bull, 2007, pp. 147-154).

Το βασικό επιχείρημα της θεωρίας απορρέει από την άποψη ότι καθώς δεν υπάρχει μία παγκόσμια κυβέρνηση που να προστατεύει τα κράτη το ένα από το άλλο, το καθένα πρέπει να βασίζεται στους δικούς του πόρους και στρατηγικές προκειμένου να αποτρέψει έναν πιθανό κίνδυνο. Όταν αντιμετωπίζει ένα ισχυρό κράτος μια χώρα, μπορεί να κινητοποιήσει περισσότερους δικούς της πόρους ή να επιδιώξει μια συμμαχία με άλλα κράτη που αντιμετωπίζουν τον ίδιο κίνδυνο, προκειμένου να μετατοπίσει την ισορροπία περισσότερο υπέρ της. Σε ορισμένες περιπτώσεις, ο

σχηματισμός ενός εξισορροπητικού συνασπισμού μπορεί να προϋποθέτει από ένα κράτος να πολεμήσει δίπλα σε μια άλλη χώρα που προηγουμένως θεωρούσε εχθρό ή ακόμα και σε μια χώρα που θεωρούσε ότι θα ήταν αντίπαλος στο μέλλον (Walt, 2017).

Επομένως η στρατηγική της ισορροπίας ισχύος είναι να εξυπηρετεί τους αδύναμους έναντι των ισχυρών καθώς τα κράτη πρέπει να είναι σε θέση να εξισορροπούν έναντι των ισχυρότερων αντιπάλων τους έτσι ώστε να μην επιτρέπουν την συγκέντρωση υπερβολικής ισχύος στα χέρια ενός κράτους. Σε αυτό το πλαίσιο οι συμμαχίες οι οποίες κινούνται στην κατεύθυνση της εξισορρόπησης του αντιπάλου πρέπει να είναι ευέλικτες, βραχυπρόθεσμες και μη ιδεολογικές (Cashman, 2013, pp. 376-377).

Η ισορροπία ισχύος εγείρει ερωτηματικά αν είναι θετική ή αρνητική ή αν μπορεί να καταργηθεί. Ως προς την κατάργηση της δεν γίνεται να εκλείψει αν δεν απουσιάζουν δύο σημαντικοί παράγοντες, η επιθυμία ενός κράτος για επιβίωση ή η αναρχία του διεθνούς συστήματος. Όσον αφορά αν πρόκειται για ένα θετικό ή αρνητικό φαινόμενο υπάρχει διάσταση απόψεων. Ο William Graham Sumner και ο Frank Tannenbaum αντιτίθενται στην ισορροπία ισχύος ενώ αντίθετα ο Alfred Vagts συμπέρανε έπειτα από ενδελεχή έρευνα της ευρωπαϊκής και αμερικανικής διπλωματικής ιστορίας ότι η ευημερία των ΗΠΑ ήταν ταυτόσημη με τη λειτουργία ενός συστήματος ισορροπίας στην Ευρώπη (Walz, 2011, pp. 254-265).

Η ισορροπία ισχύος επικράτησε έντονα στο διεθνές σύστημα την περίοδο 1815-1914 ανάμεσα στις μεγάλες δυνάμεις εκείνης της εποχής. Μετέπειτα εμφανίστηκε ξανά την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου όπου στο διπολικό διεθνές σύστημα Η.Π.Α. και Σοβιετικής Ένωσης, η ισορροπία ισχύος επίδρασε αποτελεσματικότητα στη σταθερότητα συγκριτικά με την ισορροπία ισχύος ανάμεσα σε πέντε ή έξι ανταγωνιστές (Ηρακλείδης, 2015, p. 41).

3.7 ΤΟ ΔΟΓΜΑ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Το δόγμα του δίκαιου πολέμου εδράζεται στην αντίληψη ότι ο πόλεμος πολλές φορές είναι απαραίτητος σε περιπτώσεις όπου θα συμβάλλει σε μία μελλοντική ειρήνη ή για να αποτρέψει την καταστροφή του πολιτισμού ενός λαού. Η αντίληψη του δίκαιου πολέμου διαχωρίζεται σε δύο μέρη, στο *jus ad bellum*, δηλαδή τους ηθικούς σκοπούς και τις προϋποθέσεις όπου δικαιολογούν έναν πόλεμο και στο *jus in bello* που αφορά τη νομιμότητα των μέσων που χρησιμοποιούνται σε έναν πόλεμο (Williams &

Caldwell, (2006, pp. 309-310). Τα κριτήρια αυτά έχουν τις ρίζες τους στα γραπτά Ελλήνων φιλοσόφων όπως ο Πλάτωνας και ο Αριστοτέλης και ο Ρωμαίος φιλόσοφος Κικέρων (Gassama, et al., 2018, pp. 67-68).

Γενικά πολλοί συμφωνούν ότι οι προϋποθέσεις για να κριθεί ένας πόλεμος δίκαιος είναι ότι ο πόλεμος πρέπει να διεξάγεται από μία κυρίαρχη κυβερνητική αρχή, να υπάρχει μία αιτία όπως η υπεράσπιση του κοινού καλού, το εμπόλεμο κράτος να μάχεται για αποκατάσταση των αδικιών και για τα συμφέροντα του και ο σκοπός του πολέμου να είναι η εγκαθίδρυση της ειρήνης. Τα χρόνια που ακολούθησαν από το τέλος του Β Παγκοσμίου Πολέμου οι προϋποθέσεις και τα κριτήρια του δίκαιου πολέμου εμπλουτίστηκαν με το α) να υπάρχουν πιθανότητες επιτυχίας, β) η βία να αποτελεί την τελευταία επιλογή γ) τα προσδοκώμενα οφέλη από τον πόλεμο να ξεπερνούν το κόστος διεξαγωγής του (Johnson, 2017).

Η θεωρία αφογκράζεται τις αντιλήψεις δύο σχολών σκέψης. Της σχολής του ρεαλισμού (Machiavelli, Spinoza, Clausewitz) όπου όπως έχει ήδη αναφερθεί αντιλαμβάνεται τον πόλεμο ως μία πραγματικότητα όπου τα ηθικά ζητήματα παραγκωνίζονται και της σχολής του πασιφισμού (Bentham, Cobden, Tolstoy) όπου αν και οξύμωρο ο πόλεμος είναι η έσχατη λύση (Ηρακλείδης, 2015, p. 99).

Σημαντικό ρόλο στο δόγμα του δίκαιου πολέμου διαδραμάτισε ο άγιος Αυγουστίνος ο οποίος προσπάθησε να καταστήσει σαφές το πώς ένα πόλεμος μπορεί να είναι δίκαιος σύμφωνα με τις χριστιανικές αρχές. Πρότεινε ότι ο πόλεμος πρέπει πάντα να προσβλέπει σε μία μελλοντική ειρήνη. Ο Ακινάτης είδε τον πόλεμο ως ένα μέσο για την προστασία των ανθρώπων, της κοινότητας ή της ιδιοκτησίας. Θεωρούσε ότι ο πόλεμος πρέπει να στοχεύει στην καταπολέμηση του κακού και στην αποκατάσταση των αδικιών. (Gassama, et al., 2018, pp. 67-68).

Ο Sun Tzu στην Τέχνη του Πολέμου θεωρεί ότι οι πόλεμοι αν και είναι από την φύση τους άδικοι, όταν κηρύσσονται από ενάρετους ηγεμόνες όταν οι περιστάσεις το απαιτούν, είναι ηθικά αποδεκτοί, ηθικά όχι άδικοι, χρησιμοποιεί δηλαδή έναν ελάχιστο αποδεκτό χαρακτηρισμό. Αντίθετα οι Κομφουκιανοί διακατέχονται από την άποψη ότι οι πόλεμοι που διεξάγονται από ενάρετους ηγέτες δύναται να χαρακτηριστούν δίκαιοι. Βέβαια παρά τις διαφορές τους αποδέχονται τον ηθικό χαρακτήρα του ηγέτη ως κριτήριο και επομένως ο πόλεμος που διεξάγει μία τέτοια πολιτική αρχή θεωρείται δίκαιος (Junhan, 2016).

Ως μερικά παραδείγματα από την ιστορία της ανθρωπότητας θα μπορούσαν να

αναφερθούν οι σταυροφόροι οι οποίοι αντιλαμβάνονταν τον πόλεμο όπου διεξήγαγαν ως ένα θεάρεστο έργο με σκοπό τον εξαγνισμό. Επίσης και στους μαρξιστές υπάρχει ο όρος του δίκαιου πολέμου όπου είναι αποδεκτός όταν πραγματοποιείται για απελευθερωτικούς σκοπούς ή για την καταπολέμηση του καπιταλισμού. Ακόμα και κατά την περίοδο του πολέμου κατά της Γιουγκοσλαβίας ο πόλεμος χαρακτηρίστηκε δίκαιος από το ΝΑΤΟ με την δικαιολογία της σωτηρίας των Γιουγκοσλάβων από την τυραννία (Κουσκουβέλης, 2007, pp. 334-337).

3.8 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Για τον Hobbes η κατάσταση των πολέμων και των συγκρούσεων μεταξύ των εθνών είναι ένα πολύ σημαντικό ζήτημα και αντιλαμβάνεται τον ανθρώπινο παράγοντα ως την βασική αιτία της σύγκρουσης. Θεωρεί ότι όπως οι άνθρωποι στην κατάσταση της φύσης με γνώμονα την ισότητα μεταξύ τους, χωρίς έναν πολιτικό κυρίαρχο, παρακινούνται ορμώμενοι από τα συμφέροντα τους και τα πάθη τους έτσι και τα κράτη παρακινούνται σε ένα άναρχο διεθνές σύστημα με βάση αποκλειστικά την ασφάλεια τους και την επιβίωση τους. Όπως οι άνθρωποι φοβούνται στην κατάσταση της φύσης ότι κάποιος άλλος μπορεί να τους βλάψει έτσι και τα κράτη φοβούνται την επίθεση από άλλα κράτη και πρέπει πάντα να κατέχουν τα μέσα για να προστατεύονται από δυνητικούς κινδύνους.

Όμως αυτή η φυσική κατάσταση των ανθρώπων που μεταφράζεται στα κράτη και που έχει ως βασικό αξίωμα την ισότητα και που ο καθένας είναι σε θέση να βλάψει τον οποιοδήποτε καθώς τόσο ως προς τις διανοητικές αλλά και σωματικές δυνατότητες δεν υπάρχουν ιδιαίτερες διαφορές, σε επίπεδο κρατών δημιουργείται αναπόφευκτα ένα σημαντικό πρόβλημα προσέγγισης. Δεν γίνεται να θεωρήσουμε ότι τα κράτη είναι ισοδύναμα στο διεθνές σύστημα. Τα κράτη δεν είναι καθόλου ίσα ως προς τις δυνατότητες τους καθώς άλλα είναι πιο ισχυρά, διαθέτουν αυξημένους φυσικούς πόρους με αποτέλεσμα να μπορούν να δαπανούν περισσότερο για την απόκτηση περισσότερης ισχύος μέσω εξελιγμένων οπλικών συστημάτων ενώ άλλα είναι ανίσχυρα, δεν διαθέτουν τα μέσα για να δημιουργήσουν έναν ανταγωνιστικό στρατό, δεν διαθέτουν τον επαρκή πληθυσμό για να προστατεύσουν τα κράτη τους και για να επιβιώσουν πρέπει να υπακούν στις απαιτήσεις των ισχυρών.

Σε αυτό το πλαίσιο για τον Hobbes η θεωρία του δίκαιου πολέμου, δηλαδή η θεωρία που περιλαμβάνει τους ηθικούς σκοπούς και τις προϋποθέσεις όπου δικαιολογούν έναν πόλεμο και τη νομιμότητα των μέσων που χρησιμοποιούνται σε έναν πόλεμο δεν αποτελεί ένα ιδιαίτερο κριτήριο καθώς το κράτος δεν παρακινείται από το δίκαιο ή το άδικο αλλά από την βασική του επιδίωξη που είναι η επιβίωση. Η επιβίωση είναι ο κομβικός παράγοντας για να μπορέσει να επιτύχει όλα τα υπόλοιπα συμφέροντα.

4. ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ ΙΣΧΥΟΣ

4.1 ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η πολιτική είναι άμεσα συνδεδεμένη με την ισχύ, επομένως, η έννοια της ισχύος είναι θεμελιώδης για τη μελέτη της παγκόσμιας πολιτικής (Mattern, 2009, p. 691) και καθοριστικής σημασίας στην μελέτη των διεθνών σχέσεων γενικότερα (Duvall & Barnet, 2005, p. 39). Η σημασία της έγινε κατανοητή τόσο από πρώιμους ρεαλιστές όπως ο Hans Morgenthau αλλά και από μεταγενέστερους ρεαλιστές όπως ο Kenneth Waltz και ο John Mearsheimer. Την αντιλήφθηκαν ως μία οντότητα αλλά και ως μεταβλητή σε απτά μετρήσιμα μεγέθη όπως ο πλούτος και η γεωγραφία (Mattern, 2009, pp. 691-692).

Τον δέκατο όγδοο αιώνα η ισχύς των μεμονωμένων κρατών θεωρήθηκε ότι μπορούσε να υπολογισθεί με βάση καθορισμένους παράγοντες συμπεριλαμβανομένου του πληθυσμού, της έκτασης, του στρατού και του ναυτικού. Μετέπειτα αυτή η προσέγγιση εξελίχθηκε στα «στοιχεία της εθνικής ισχύος», μία προσέγγιση για την ανάλυση της ισχύος που αντικατοπτρίζεται στον Hans Morgenthau. (Carlsnaes, et al., 2013, p. 274).

Καθώς λοιπόν η ικανότητα να ασκεί ένα κράτος επιρροή επί των άλλων συνδέεται με την κατοχή ορισμένων πόρων, οι πολιτικοί ηγέτες ορίζουν συνήθως την ισχύ ως κατοχή πόρων (Nye, 1990, pp. 177-192). Σύμφωνα με τον Hans Morgenthau αυτοί οι πόροι ή στοιχεία αφορούν την γεωγραφία, βιομηχανική ικανότητα, στρατιωτική προετοιμασία, πληθυσμό, φυσικές πηγές πλούτου, εθνική ομοιογένεια, κοινωνική συνοχή, ποιότητα της διπλωματίας και του κράτους (Kohara, 2005, pp. 39-46)

Σε αυτό το σημείο όμως άλλοι μελετητές θεωρούν ότι η ισχύς δεν ορίζεται απλά με βάση τους πόρους όπου κατέχει ένα κράτος αλλά προσδιορίζεται από το αν αυτοί

οι πόροι μετουσιώνονται σε ισχύ και επιρροή επί των άλλων. Δηλαδή θεωρούν ότι σκοπός δεν είναι η απλή κατοχή πόρων ισχύος, αλλά η ικανότητα μετατροπής τους σε επιρροή (Nye, 1990, pp. 177-192).

Για να υπάρξει όμως μία κατηγοριοποίηση των συντελεστών ισχύος όπως αναφέρονται συνήθως στις διεθνείς σχέσεις, σημαντική είναι η κατηγοριοποίηση σε υλικούς συντελεστές ισχύος, λειτουργικούς και υποκειμενικούς (Κουσκουβέλης, 2007, p. 148).

4.2 ΥΛΙΚΟΙ ΣΤΗΝΤΕΛΕΣΤΕΣ

- **Γεωγραφία**

Η γεωγραφία είναι ένας από τους βασικούς και μόνιμος συντελεστής ισχύος. Τονίζοντας τη σημασία της γεωγραφίας, ο Ναπολέων Βοναπάρτης είπε κάποτε: *«Η εξωτερική πολιτική μιας χώρας καθορίζεται από τη γεωγραφία της»*. Για να κατανοήσουμε τη γεωγραφία ως στοιχείο εθνικής ισχύος, πρέπει να κατανοήσουμε τη σημασία της έκτασης, της τοποθεσίας, του κλίματος, της μορφολογίας και της γειτνίασης (Bagai & Nafey, 2021).

- **Έκταση**

Δεδομένου ότι η έκταση μίας περιοχής επηρεάζει τόσο την ανάπτυξη ενός κράτους όσο και τον ρόλο του στις διεθνείς υποθέσεις, η σημασία του χώρου δεν μπορεί να μην υπολογισθεί. Αν και μια σχετικά μεγάλη έκταση δεν είναι από μόνη της ενδεικτική ισχύος, μπορεί συνήθως να θεωρηθεί ως προϋπόθεση και επομένως η επιθυμία για περισσότερη γη συχνά παρέχει ένα κίνητρο για ένα έθνος να συμμετάσχει σε ένοπλες συγκρούσεις. (Curtis, 1950, pp. 33-44).

Ένα κράτος επομένως θα πρέπει να έχει μια περιοχή αρκετά μεγάλη και πλούσια ώστε να παρέχει σπίτι, τροφή και ζωτικούς φυσικούς πόρους, νερό ή ενέργεια στους πολίτες του. Η κατοχή φυσικών πόρων και ενέργειας βοηθά ένα κράτος να ενισχύσει τη δυναμική του. Είτε εξάγει αυτούς τους πόρους είτε τους χρησιμοποιεί ως πόρους για την βιομηχανία του το κράτος έχει ως αποτέλεσμα την αύξηση του ΑΕΠ (Durmuş, 2019, p. 11–35).

- **Τοποθεσία**

Η θέση στην οποία βρίσκεται ένα κράτος είναι κομβικής σημασίας τόσο για την ασφάλεια όσο και για τη βιομηχανική του ανάπτυξη. Ορισμένες τοποθεσίες θεωρούνται στρατηγικής σημασίας και σε καιρό ειρήνης μπορεί να επηρεάζουν

σοβαρά το εμπόριο, ενώ κατά τη διάρκεια της σύγκρουσης μπορεί να χρησιμεύσουν ως σημαντικές βάσεις για στρατιωτικές επιχειρήσεις. Η τοποθεσία ακόμα παίζει σημαντικό ρόλο στην κινητοποίηση των πόρων του έθνους και καθορίζει σημαντικά τον βαθμό προσβασιμότητάς τους, παράγοντα που κανένα κράτος δεν έχει την πολυτέλεια να αγνοήσει αν περιμένει να επιβιώσει σε έναν κόσμο όπου υπάρχουν συγκρούσεις (Curtis, 1950, pp. 33-44).

Η τοποθεσία της Αγγλίας για παράδειγμα τη βοήθησε να γίνει μία μεγάλη ναυτική δύναμη. Οι ΗΠΑ μπόρεσαν να ακολουθήσουν την πολιτική τους απομονωτισμού λόγω της θέσης τους ενώ λαμβάνοντας υπόψη την τοποθεσία του Καναδά, που είναι τόσο κοντά στις ΗΠΑ, την εμπόδισε να γίνει υπερδύναμη (Durmuş, 2019, p. 11–35).

- **Κλίμα**

Το κλίμα κατέχει ηγετική θέση στις οικονομικές, πολιτικές και πολιτιστικές σχέσεις μεταξύ των κρατών, καθώς τα διεθνή προβλήματα συχνά ξεκινούν από έντονες κλιματικές διαφορές. Σε μεγάλο βαθμό το κλίμα καθορίζει την υγεία και την ενέργεια της ανθρωπότητας, επηρεάζοντας άμεσα την ακρίβεια και την ταχύτητα με την οποία οι άνθρωποι δουλεύουν. Περιοχές οι οποίες είναι εξαιρετικά ζεστές, κρύες, υγρές ή άνυδρες, είναι γενικά αραιοκατοικημένες και δεν καταφέρνουν να επιτύχουν υψηλό βαθμό πολιτισμού (Curtis, 1950, pp. 33-44).

Η ανάπτυξη ισχυρών κρατών έχει λάβει χώρα συνήθως στα πιο υγρά μέρη της γης με ενδιάμεσες θερμοκρασίες και αυτές οι περιοχές εμφανίζονται κυρίως στα μεσαία γεωγραφικά πλάτη. Σε καιρό σύγκρουσης, το κλίμα έχει αποδειχθεί συχνά ένας εξαιρετικός σύμμαχος του αμυνόμενου καθώς και του εισβολέα (Durmuş, 2019, p. 11–35). Ο Ναπολέων και ο Χίτλερ όταν εισέβαλαν στην Ρωσία κλήθηκαν να αντιμετωπίσουν ένα ανυπέβλητο εμπόδιο το οποίο ήταν ο χειμώνας της Ρωσίας (Κουσκουβέλης, 2007, p. 158).

Η παραγωγικότητα ενός κράτους εξαρτάται κυρίως από το κλίμα, παράγοντας που με τη σειρά του καθορίζει σε μεγάλο βαθμό τη διαθεσιμότητα των υδάτινων πόρων, τη φύση των εδαφών και το είδος και την ποσότητα των φυτικών και ζωικών προϊόντων που παράγονται. Ορισμένα κλίματα χαρακτηρίζονται από μικρές μόνο αλλαγές στη θερμοκρασία ή τις βροχοπτώσεις από εποχή σε εποχή, ενώ άλλα παρουσιάζουν έντονες διακυμάνσεις κατά τη διάρκεια του έτους (Curtis, 1950, pp. 33-44).

- **Μορφολογία**

Η μορφολογία ενός κράτους έχει επίσης άμεση σχέση με την οικονομική, πολιτική και πολιτιστικής κατάσταση. Η μορφολογία του εδάφους μπορεί να χρησιμεύσει ως έντονο εμπόδιο στη ροή των αγαθών και στις μετακινήσεις των ανθρώπων, αλλά και να περιορίζει επίσης τις πιθανότητες σύγκρουσης. Σε πολλές περιπτώσεις, τα διεθνή σύνορα έχουν αναδιαταχθεί προκειμένου να αξιοποιηθούν ορισμένες φυσιογραφικές συνθήκες, όπως στην περίπτωση των γαλλο-ισπανικών συνόρων. Η πλειονότητα των κρατών διαθέτει χερσαία και θαλάσσια σύνορα, τα οποία, ανάλογα με την τοπογραφία της χώρας, μπορεί να παράγοντας ανάπτυξης ή αστάθειας. Οι ακτές συνήθως αποτελούν σημαντικό στοιχείο της εθνικής ισχύος, τόσο πολύ που τα περικλειστά κράτη τείνουν να αναζητούν άμεση πρόσβαση στους θαλάσσιους δρόμους του κόσμου. Εάν είναι επιτυχής, μια τέτοια ενέργεια απαιτεί την οικοδόμηση ναυτικού προκειμένου να θεωρεί τον εαυτό της θαλάσσια δύναμη. Τα νησιωτικά κράτη ή τα παράκτια αναμένεται να διατηρήσουν ναυτικό και αεροπορία ως πρώτες γραμμές άμυνας. Εάν ένα σύγχρονο έθνος διαθέτει πολλά καλά λιμάνια, οι ναυτικές δυνάμεις αναμφίβολα θα είναι εξέχουσες. Από την άλλη, εάν η ακτή προσφέρει λίγες κατάλληλες εσοχές για δημιουργία λιμανιών, η αεροπορία μπορεί αναμένεται να αναλάβει την πρωτοκαθεδρία στην στρατιωτική ιεραρχία (Curtis, 1950, pp. 33-44).

Αν ένα κράτος έχει βουνά ή ποτάμια στα σύνορά του, αν ελέγχει στενά ή υδάτινα κανάλια ή αν βρίσκεται σε κύριους εμπορικούς δρόμους αυξάνεται η γεωστρατηγική σημασία του (Durmus, 2019, p. 11–35).

- **Γειτνίαση**

Ο αριθμός των γειτονικών κρατών είναι ιδιαίτερα σημαντικός, καθώς είναι δύσκολο να συντονιστεί η εξωτερική πολιτική ενός κράτους εάν έχει να αντιμετωπίσει πολλούς γείτονες. Σε περιπτώσεις όπου υπάρχει ένα αποτυχημένο κράτος μεταξύ των γειτόνων, είναι πολύ πιθανό η χώρα να αντιμετωπίσει εισροή προσφύγων, διείσδυση τρομοκρατών και μείωση του εισοδήματος από τις εξαγωγές προς το κράτος που βρίσκεται σε κρίση. Όλες αυτές οι επιπτώσεις προκαλούν μείωση της ισχύος του κράτους που γειτνιάζει με ένα αποτυχημένο κράτος. Επίσης είναι καθοριστικής σημασίας ότι όταν ένα κράτος γειτονεύει με μια μεγάλη δύναμη, είτε να έχεις καλές σχέσεις μαζί της είτε να ισορροπεί τη δύναμή της δημιουργώντας συμμαχίες. Σε αντίθετη περίπτωση η μεγάλη δύναμη μπορεί εύκολα να ακολουθήσει εξωτερική πολιτική που είναι σε βάρος των συμφερόντων της χώρας που συνορεύει (Durmus, 2019, p. 11–35).

- **Πληθυσμός**

Ένα κράτος λοιπόν θα πρέπει να έχει έναν μόνιμο πληθυσμό, ο οποίος να αισθάνεται ότι είναι πολίτες του συγκεκριμένου κράτους. Δεν είναι αναγκαίο οι άνθρωποι οι οποίοι κατοικούν στο κράτος να έχουν την ίδια εθνική καταγωγή ή τις ίδιες θρησκευτικές πεποιθήσεις, αρκεί να έχουν πίστη στο κράτος τους. Το κράτος πρέπει να έχει αρκετό αριθμό πολιτών για να είναι σε θέση να παρέχει βασικές κρατικές υπηρεσίες, και να αναπτύξει την οικονομία. Ακόμα η αύξηση του πληθυσμού και οι εδαφικοί περιορισμοί θα πρέπει να είναι ανάλογοι. Αν δηλαδή η επικράτεια ενός κράτους είναι πολύ μεγάλη και ο πληθυσμός δεν επαρκεί για να κατοικήσει αυτήν την περιοχή, υπάρχει κίνδυνος να μετατραπεί το κράτος σε ένα αποτυχημένο κράτος.

Επομένως εξάγεται το συμπέρασμα ότι υπάρχει μια σχέση μεταξύ του πληθυσμού και της επικράτειας ενός κράτους. Ένας ακόμα λόγος που συμβάλλει σε αυτό το συμπέρασμα είναι ότι αν ο πληθυσμός αυξηθεί πολύ και εάν υπάρχει έλλειψη νερού, τροφίμων και άλλων πόρων, τα κράτη τείνουν να είναι επιθετικά και ιμπεριαλιστικά. (Beckley, 2018, p. 7–44).

- **Φυσικές πηγές πλούτου**

Προκειμένου να γίνει παγκόσμια δύναμη, ένα κράτος πρέπει είτε να έχει βασικούς φυσικούς πόρους εντός των συνόρων του είτε να έχει την εξουσία να εγγυάται ανά πάσα στιγμή την πρόσβαση σε ξένες προμήθειες. Η άνιση κατανομή των πόρων του κόσμου ευθύνεται σε μεγάλο βαθμό για την επιθυμία των κυβερνήσεων να κατέχουν ή να ελέγχουν παραγωγικές περιοχές σε διάφορα μέρη του πλανήτη. (Curtis, 1950, pp. 33-44).

Επομένως η ύπαρξη φυσικών πόρων σε ένα κράτος, με τη μορφή τροφίμων, ορυκτών, ενέργειας κ.λπ., διαδραματίζει έναν ιδιαίτερα κομβικό ρόλο στη δομή ισχύος των εθνών. Οι μεγάλες ποσότητες φυσικών πόρων είναι απαραίτητες για ένα σύγχρονο έθνος για να διεξάγει έναν πόλεμο ή για να λειτουργεί μια βιομηχανική βάση. Εξίσου σημαντικό όμως με την ύπαρξη των φυσικών πόρων είναι το κράτος να είναι σε θέση να διατηρεί τον πολιτικό έλεγχο των πόρων. Φυσικά η εξάρτηση πολλών χωρών από τους πόρους ενός κράτους προσθέτει δυναμική στην επιρροή όπου ασκεί αυτό το κράτος στα υπόλοιπα. Για παράδειγμα η εξάρτηση του κόσμου από τις προμήθειες πετρελαίου από τον Κόλπο ανέδειξε τη γεωστρατηγική σημασία αυτής της περιοχής με αποτέλεσμα να διαθέτουν αυτά τα κράτη έναν μοχλό πίεσης όπου τον επέδειξαν ευρέως στην πετρελαϊκή κρίση της δεκαετίας του 1970 εις βάρος της Δύσης (Ahmad, 2012, p.

91).

- **Ένοπλες δυνάμεις**

Η στρατιωτική ικανότητα ενός κράτους, αν και ιδιαίτερα δαπανηρή, αποτελεί έναν κυρίαρχο παράγοντα στην δυναμική ενός κράτους και θεωρείται γενικά ως η έσχατη λύση από πλευράς διπλωματίας. Ως ποσοτικές μεταβλητές βάσει των οποίων μπορεί να υπολογισθεί μία στρατιωτική δύναμη είναι το ανθρώπινο δυναμικό και ο εξοπλισμός ενώ ως ποιοτικά χαρακτηριστικά θεωρούνται η ηγεσία, η εκπαίδευση και το ηθικό. Στην σημερινή εποχή όμως αυτού του τύπου ο υπολογισμός ίσως να μην είναι ο ενδεδειγμένος. Πλέον όμως η ικανότητα του στρατού ενός έθνους να προστατεύει, να επιχειρεί και να συντηρεί τις δυνάμεις του προϋποθέτει ενέργειες εκτός του αμιγώς στρατιωτικού τομέα (Henderson, 2003).

4.3 ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΟΙ ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ

- **Πολιτικό σύστημα**

Ο τύπος της διακυβέρνησης, με τα πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα του, διαδραματίζει και αυτός έναν παράγοντα ισχύος. Για παράδειγμα ένα αυταρχικό καθεστώς αν και συνήθως περιορίζει σε σημαντικό βαθμό τις ελευθερίες των πολιτών, καθιστά πιο εύκολη τη χάραξη μίας ισχυρά οργανωμένης κρατικής στρατηγικής. Αντίθετα τα δημοκρατικά πολιτεύματα διαμορφώνουν πολιτικές μέσω συναινέσεων και της πειθούς. Επομένως είναι ιδιαίτερα πολύπλοκο για μία δημοκρατία να χαράξει μακροπρόθεσμες στρατηγικές ή να αλλάξει απότομα μία στρατηγική. Ακόμα το πολιτικό σύστημα είναι ιδιαίτερα σημαντικό καθώς είναι σε θέση να αναδείξει τις δυνατότητες και τους συντελεστές ισχύος ενός λαού και αν δεν το κάνει είναι σαν να μην υπάρχουν (Jablonsky , 1997).

Σύμφωνα με τον Hobbes η μοναρχία είναι η καλύτερη μορφή διακυβέρνησης γιατί ενώνει, μεταξύ άλλων, δημόσια και ιδιωτικά συμφέροντα πιο στενά από οποιαδήποτε άλλη μορφή διακυβέρνησης και δημιουργεί μία συνέχεια. Αντίθετα μία πιο δημοκρατική μορφή διακυβέρνησης είναι πιθανό να οδηγήσει στη διάλυση της κοινωνίας. Η δημοκρατία δεν μπορεί να εξασφαλίσει απολύτως την εσωτερική ειρήνη, αλλά μπορεί να το κάνει μόνο υπό ευνοϊκές συνθήκες (Moehler, 2009, p. 302).

- **Η διοίκηση ενός κράτους**

Παράγοντα ισχύος αποτελεί η αποτελεσματικότητα των μηχανισμών ενός κράτους η οποία καθορίζεται από τον σχεδιασμό της διοίκησης, της ποιότητας των στελεχών της και των πόρων που δαπανά το κράτος προς όφελος της. Καθορίζεται όμως και από

τα πιθανά προβλήματα που μπορεί να προκύψουν μεταξύ των υπηρεσιών εξαιτίας των περιορισμένων πόρων με αποτέλεσμα ο ανταγωνισμός μεταξύ των υπηρεσιών να μειώνει την αποτελεσματικότητα του κράτους. Ένα ακόμα πρόβλημα μπορεί να προκύψει είναι οι αντικρουόμενες αντιλήψεις μεταξύ των στελεχών των υπηρεσιών. Τέλος πρόβλημα στην αποτελεσματικότητα του κράτους μπορεί να προκύψει και από την αδράνεια των διοικητικών μονάδων. Έχει διαπιστωθεί ότι οι παραγωγικές μονάδες θα συνεχίσουν να λειτουργούν ακόμα και αν αλλάξει το πλαίσιο στο οποίο δραστηριοποιούνται όπως για παράδειγμα οι μυστικές υπηρεσίες οι οποίες κατασκόπευαν, μετά το τέλος του ψυχρού πολέμου συνέχισαν την δραστηριότητα τους αλλά προς τη βιομηχανική και οικονομική κατασκοπία (Κουσκουβέλης, 2007, pp. 172-174).

- **Στρατιωτική κινητοποίηση**

Η στρατιωτική κινητοποίηση δεν αναφέρεται αποκλειστικά στις ένοπλες δυνάμεις αλλά στο ευρύτερο πλαίσιο του κρατικού μηχανισμού, του οποίου ο ρυθμός και η ένταση λειτουργίας είναι διαφορετικός σε περιόδους ειρήνης, συμφιλίωσης ή πόλωσης. Ακόμα ειδικά την περίοδο του πολέμου θα πρέπει όλο το ανθρώπινο δυναμικό του κράτους να εργαστεί συντονισμένα στα εργοστάσια, στο πεδίο της μάχης, στις υπηρεσίες και τους αγρούς για το βέλτιστο αποτέλεσμα (Κουσκουβέλης, 2007, pp. 174-175).

- **Η θέση του κράτους στο διεθνές σύστημα.**

Η θέση του κράτους στο διεθνές σύστημα είναι συνάρτηση του πολιτικού, οικονομικού και στρατηγικού του προσανατολισμού και είναι σε θέση να προσφέρει σημαντικά πλεονεκτήματα όπως η δημιουργία συμμαχιών σε περίπτωση όπου ένα κράτος δεχθεί επίθεση από ένα άλλο αλλά και η σύμπραξη ή υποστήριξη με άλλες χώρες σε διεθνή ζητήματα τα οποία απασχολούν ένα κράτος (Κουσκουβέλης, 2007, p. 176).

4.4 ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΙΚΟΙ ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ ΙΣΧΥΟΣ

- **Η ηγεσία**

Υπάρχουν πολλά παραδείγματα από την παγκόσμια ιστορία που ορισμένα κράτη με ισχυρή ηγεσία ήταν πιο ισχυρά από ορισμένα δημοκρατικά κράτη και από αυτό το γεγονός εξάγεται το συμπέρασμα ότι ίσως η ηγεσία να αποτελεί έναν πιο σημαντικό παράγοντα σε σχέση με τον τύπο της κυβέρνησης και αν ένα κράτος έχει προεδρική είτε κοινοβουλευτική δημοκρατία, δικτατορία ή βασιλεία (Durmus, 2019, p. 11–35).

Ακόμα όταν ένας ηγέτης εμπνέει αποφασιστικότητα στον λαό του τότε ο λαός του μπορεί να είναι πρόθυμος να πολεμήσει στο πλευρό του. Αντίθετα αν ένας ηγέτης διακατέχεται από φόβος αντιμετωπίζει πρόβλημα το κράτους του. Για παράδειγμα η Διάσκεψη του Μονάχου του 1938 η οποία έμεινε στην ιστορία, αποτελεί φυσικά το υπέρτατο παράδειγμα κατευνασμού που έπληξε το ήδη εξασθενημένο κύρος της Αγγλίας και της Γαλλίας και οδήγησε στην καταστροφή του Β' Παγκοσμίου Πολέμου (Thornton, 2017), ένας κατευνασμός ο οποίος προκλήθηκε από τον φόβο ή την λανθασμένη εκτίμηση της ηγεσίας των συμμάχων απέναντι στον Χίτλερ (Κουσκουβέλης, 2007, p. 179).

- **Το κύρος του κράτους**

Το κύρος ενός κράτους εξαρτάται την συμπεριφορά του κράτους στο διεθνές σύστημα και από τον τρόπο συμπεριφοράς των κατοίκων του. Αν η συμπεριφορά του κράτους στους υπόλοιπους δρώντες τους διεθνούς συστήματος είναι συνεπής και συνάδει με τα όσα λέει κατά καιρούς ,τότε θα θεωρηθεί ένας αξιόπιστος σύμμαχος ή ένας εχθρός που προκαλεί φόβο. Με αυτόν τον τρόπο η συνέπεια ενός κράτους λειτουργεί σαν πολλαπλασιαστής καθώς σε περιπτώσεις όπου θα προειδοποιήσει με χρήση στρατιωτικών μέσων μπορεί να αποτρέψει την επιθετικότητα του αντιπάλου. Ακόμα και οι συμπεριφορά ενός λαού είναι μέρος του κύρους του κράτους. Όταν ένα έθνος πιστεύει στον τρόπο ζωής του, και τιμά τις αρχές και τις αξίες του και είναι περήφανο για τα επιτεύγματά του, οι πολίτες του είναι πιο πρόθυμοι να υπερασπιστούν το κύρος τους ενάντια σε αυτούς που θα αμφισβητούσαν ή θα προσπαθούσαν να τους καταστρέψουν. Με αυτόν τον τρόπο η προθυμία για μάχη και μπορεί να λειτουργήσει σαν ένας παράγοντας πιο σημαντικός από την υπεροχή του αντιπάλου σε υλικά αγαθά (Thornton, 2017).

4.5 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Για τον Hobbes η έννοια της ισχύος διαδραματίζει έναν πολύ σημαντικό παράγοντα. Όπως οι άνθρωποι προκειμένου να επιβιώσουν αναζητούν την ισχύ έτσι και τα κράτη αναζητούν όση περισσότερη ισχύ είναι σε θέση να αποκτήσουν προκειμένου να επιβιώσουν στο άναρχο διεθνές σύστημα.

Η ισχύς αποτελεί την βασική μονάδα μέτρησης για όλους τους ρεαλιστές καθώς θεωρούν ότι τα κράτη βρίσκονται διαρκώς στο επίκεντρο ενός αγώνα για την απόκτηση ισχύος και είναι χρήσιμο να καθοριστούν ποιοι παράγοντες είναι εκείνοι οι οποίοι είναι

σε θέση να προσφέρουν ισχύ σε ένα κράτος. Θεωρείται λοιπόν ως ένα μετρήσιμο στοιχείο η ισχύς αν και είναι αρκετοί εκείνοι οι οποίοι θεωρούν ότι δεν αρκεί αποκλειστικά η κατοχή πόρων αλλά και η δυνατότητα μετατροπή τους σε ισχύ και επιρροή επί των υπολοίπων.

Σε κάθε περίπτωση όμως οι παράγοντες οι οποίοι καθορίζουν την ισχύ είναι κομβικής σημασίας καθώς για παράδειγμα η κατοχή φυσικών πόρων από ένα κράτος θα του δώσει την δυνατότητα να χρηματοδοτήσει ενδεχομένως έναν πόλεμο ή να διαθέτει έναν ισχυρό στρατό. Ακόμα ο πληθυσμός είναι αυτός που θα διαθέσει σε ένα κράτος το πλεονέκτημα του έμφυχου δυναμικού ενώ οι ένοπλες δυνάμεις είναι εκείνες που θα δημιουργήσουν την απαραίτητη αποτρεπτική ισχύ.

Επομένως όλοι οι παράγοντες της ισχύος είναι απαραίτητοι για ένα κράτος και όσο πιο πολλούς διαθέτει αυξάνει τις ελπίδες για επιβίωση. Ακόμα πιο υποκειμενικοί παράγοντες εξίσου σημαντικής σημασίας όπως το κύρος του κράτους ή η ηγεσία είναι εκείνοι οι οποίοι θα δημιουργήσουν το πλαίσιο προκειμένου ο πληθυσμός ενός κράτους να είναι πρόθυμος να πολεμήσει για να υπερασπιστεί τα συμφέροντα της χώρας του. Πολλές φορές η προθυμία για μάχη από πλευράς του πληθυσμού είναι σε θέση να υπερκεράσει προβλήματα που προκύπτουν όταν πρέπει να αντιμετωπιστεί ένας εχθρός ο οποίος διαθέτει περισσότερο στρατό ή είναι πιο ισχυρός.

Τόσο οι υλικοί συντελεστές ισχύος, όσο οι λειτουργικοί και υποκειμενικοί συντελεστές ισχύος όταν συνδυάζονται μεταξύ τους και υπάρχει η δυνατότητα να χρησιμοποιηθούν ως ένα μέσο για να αποκτήσουν επιρροή στα υπόλοιπα κράτη του διεθνούς συστήματος, θα δημιουργήσουν το πλαίσιο ώστε ένα κράτος όχι απλά να επιβιώσει στο άναρχο διεθνές σύστημα αλλά να διεκδικήσει ακόμα και την ηγεμονία.

5. ΤΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΣΥΣΤΗΜΑ

5.1 Ο HOBBS ΚΑΙ ΤΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΣΥΣΤΗΜΑ

Ο σκεπτικισμός του Hobbes διαδραματίζει έναν ουσιαστικό ρόλο στην άποψη του για το διεθνές σύστημα που αποτελείται από πολιτικούς κυρίαρχους που λειτουργούν με βάση τις αρχές τους. Γνωρίζοντας τους περιορισμούς της ανθρώπινης γνώσης και την ανικανότητα να γνωρίσουμε το θέλημα του Θεού, ο Hobbes πιστεύει ότι οι λογικοί κυρίαρχοι δεν θα ενεργήσουν με άσκοπα επιθετικό τρόπο. (Williams, 1996, pp. 213-

Πολλοί ρεαλιστές του 20^{ου} αιώνα ενστερνίστηκαν την άποψη του Hobbes για το άναρχο διεθνές σύστημα. Για παράδειγμα, ο Berki θεωρεί ότι υπάρχει συνέχεια στην *«παράδοση της Realpolitik από τον Hobbes μέχρι τον Morgenthau»*. Για τον Wight *«η Εικοσαετής Κρίση του Carr είναι ουσιαστικά μια λαμπρή συνέχεια των θεμάτων του Hobbes»*. Ομοίως, ο Bull θεωρεί το έργο του Morgenthau ως *«μια προσπάθεια να επαναδιατυπωθεί η άποψη των διεθνών σχέσεων που περιέχονται στα έργα του Hobbes»* και προσθέτει περαιτέρω ότι οι απόψεις του Hobbes έχουν *«ανακαινιστεί στα γραπτά των E. H. Carr, Reinhold Niebuhr, Hans Morgenthau. Ο Vincent και ο Hanson εντοπίζουν μια «Χομπσιανή παράδοση» στον εικοστό αιώνα στις διεθνείς σχέσεις. Ο Hobbes συχνά χρησιμοποιείται για να περιγράψει το διεθνές σύστημα και είναι μια περιγραφή που προέρχεται από την αντίληψη του Hobbes για την κατάσταση της φύσης, τη φυσική κατάσταση που οι άνθρωποι έζησαν πριν από την ίδρυση του πολιτικού κυρίαρχου, του Λεβιάθαν. Στην κατάσταση της φύσης, οι άνθρωποι ζούσαν χωρίς κοινή εξουσία για να τους κρατήσει σε ειρήνη και ο κάθε άνθρωπος φρόντιζε μόνο τον εαυτό του και υπήρχε η συνεχής πιθανότητα πολέμου. Η παράδοση του Hobbes, μας λέει ο Vincent, χαρακτηρίζει τις διεθνείς σχέσεις ως τέτοιες: «Η διεθνής πολιτική είναι ένας αγώνας για την ισχύ. Ο πόλεμος είναι αναπόφευκτος στη διεθνή αναρχία. Δεν υπάρχει σωστό και λάθος, μόνο ανταγωνιστικές έννοιες του σωστού και ότι δεν υπάρχει κοινωνία πέρα από το κράτος. Δεν υπάρχουν ηθικά πρότυπα που να εφαρμόζονται στις σχέσεις μεταξύ των κρατών. Είναι γνωστό ότι ο Waltz χαρακτήρισε το διεθνές σύστημα ως σύστημα «αυτοβοήθειας». Το όνομα του χρησιμοποιείται συνήθως για να χαρακτηρίσει τη δομή του διεθνούς συστήματος όπου υπάρχει έλλειψη συνεργασίας, η αταξία είναι κανόνας και η τάξη εξαίρεση, οι δρώντες προσπαθούν πάντα να μεγιστοποιήσουν τα δικά τους συμφέροντα σε βάρος των άλλων και η ειρήνη είναι προσωρινή και μπορεί να έρθει μόνο εάν υπάρχει μια κοινή ή ηγεμονική δύναμη, ή αν η ισορροπία δυνάμεων διατηρείται (Yurdusev, 2007, pp. 413-432).*

Ο Hobbes ανέπτυξε τις Αρχή της μη επέμβασης σε κυρίαρχα κράτη και την αρχή της κυριαρχίας. Πολιτικοί θεωρητικοί όπως ο Hobbes ανέπτυξαν αυτές τις ιδέες για να προστατεύσουν την απόλυτη εξουσία των μοναρχών τους τόσο από τις διαμάχες και από τις παρεμβάσεις του Πάπα και του Αυτοκράτορα. Για τον Hobbes ο κυρίαρχος ήταν *«μια κοινή δύναμη, που μπορεί να υπερασπιστεί τους υπηκόους του από την εισβολή των ξένων»*. Σύμφωνα με τον Hobbes, ο κυρίαρχος έπρεπε να μπορεί να διατηρήσει

την εσωτερική τάξη και την προστασία των υπηκόων από ξένες δυνάμεις. Για αυτόν δεν υπήρχε εσωτερική και εξωτερική κυριαρχία (Havercroft, 2012, pp. 120 - 140).

Ο Hobbes αποδίδει ισχυρό αντίκτυπο στην ανασφάλεια που βιώνουν τα κράτη στη συμπεριφορά τους στο διεθνές σύστημα, περιμένοντας από αυτά να οικοδομήσουν συμμαχίες ενάντια σε ανώτερες δυνάμεις και συμμαχίες, οι οποίες διαλύονται μόλις δεν εξυπηρετούν πλέον τα συμφέροντα ενός κράτους. Σύμφωνα με τον Hobbes, οι δρώντες κάνουν πόλεμο μεταξύ τους *«όταν δεν υπάρχει κοινός εχθρός»*. Αν, αντίθετα, έχουν γίνει σύμμαχοι και έχουν νικήσει τον κοινό τους εχθρό, πρέπει *«να διαλυθούν και να πέσουν πάλι σε πόλεμο μεταξύ τους»*. Αυτό ουσιαστικά σημαίνει ότι ο Hobbes προβλέπει ότι τα πιο αδύναμα κράτη ενώνονται εναντίον ισχυρότερων κρατών. Ο Hobbes δεν αναπτύσσει μια θεωρία ισορροπίας ισχύος από αυτό, αλλά τα γραπτά του περιέχουν όλα τα συστατικά για να οικοδομηθεί μία. (Wisken, 2010).

5.2 ΤΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΤΗΣ ΒΕΣΤΦΑΛΙΑΣ 1648-1789

Το σύγχρονο διεθνές σύστημα αποτελεί την εξέλιξη του ευρωπαϊκού συστήματος κρατών και ως θεμέλιος λίθος θεωρείται η Συνθήκη Ειρήνης της Βεστφαλίας το 1648 και η κατανόηση του σύγχρονου συστήματος κρατών θέτει ως προϋπόθεση την παρουσίαση την εξέλιξης του από την περίοδο που σχηματίστηκε μέχρι και σήμερα (Κουσκουβέλης, 2007, pp. 233-234)

Η Ειρήνη της Βεστφαλίας το 1648 βασίστηκε στις αρχές της ισότητας, της αυτονομίας και της ισορροπίας ισχύος μεταξύ των κρατών (Philpott, 2004, p. 983).

Ανέδειξε το σύγχρονο σύστημα έθνους κράτους που στη συνέχεια στιγμάτισε την ευρωπαϊκή πολιτική σκηνή. Διέσπασε την Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία σε 300 κυρίαρχες πολιτικές οντότητες, αναγνώρισε και την Ελβετία και την Ολλανδία ως κυρίαρχα κράτη και εδραίωσε την Γαλλία και τη Σουηδία ως τις κυρίαρχες πολιτικές δυνάμεις στη βόρεια Ευρώπη (Neal, 2000, p. 117).

Η ειρήνη της Βεστφαλίας του 1648 έθεσε τις βάσεις του σύγχρονου κρατικού συστήματος και πραγματοποιήθηκε από δύο Συνθήκες, την Συνθήκη του Münster και την Συνθήκη του Osnabrück. Υπογράφηκαν ταυτόχρονα, στις 24 Οκτωβρίου 1648. Η Συνθήκη του Münster είχε μήκος 120 παραγράφων ενώ η Συνθήκη του Osnabrück χωρίζονταν σε 17 κεφάλαια. Και στις δύο συνθήκες, μία από τις υπογραφές είναι αυτή του Αυτοκράτορα της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Οι αντίπαλοί του προτίμησαν να υπογράψουν τις Συνθήκες ξεχωριστά, το βασίλειο της Γαλλίας υπέγραψε στο

Münster και το βασίλειο της Σουηδίας στο Osnabrück. Οι Συνθήκες με τη μεσολάβηση της Δημοκρατίας της Βενετίας τερμάτισαν τον πόλεμο και ως συνέπεια την θρησκευτική σύγκρουση. Η θρησκευτική ελευθερία διατηρήθηκε από τότε και κανείς δεν μπορούσε να διωχθεί για τη πίστη του.. (Moita, 2012, p. 23).

Οι καθολικές ιδέες που έδωσαν συνοχή στον μεσαιωνικό κόσμο έδωσαν τη θέση τους σε χωριστά κράτη και έθνη όπου το καθένα είναι ικανό να καθορίσει τους δικούς του στόχους και πολιτιστική αποστολή. Η αρχή της κυριαρχίας εδραιώθηκε αν και όχι αμέσως. Τα κυρίαρχα κράτη συνήψαν συνθήκες με άλλα κυρίαρχα, σφυρηλάτησαν πολιτικές για να κυριαρχήσουν σε μια περιοχή, προσπάθησαν να αποκλείσουν άλλες αρχές από την ανάμιξη στις εσωτερικές τους υποθέσεις, ανέπτυξαν ισχυρότερους ελέγχους στα σύνορά τους και συμμετείχαν ενεργά στην οικοδόμηση της ιθαγένειας και του εθνικισμού (Caroraso, 2000, p. 1).

Η ειρήνη της Βεστφαλίας του 1648, σηματοδότησε το τέλος του Τριακονταετούς και Ογδονταετούς Πολέμου. Το σύστημα της Βεστφαλίας παραμένει το πρότυπο για την διεθνή πολιτική σε όλο τον κόσμο και η έννοια της κρατικής κυριαρχίας, που ενισχύθηκε από τη ειρήνη, εξακολουθεί να αποτελεί τη βάση για σύγχρονες διεθνείς συνθήκες και συμβάσεις (Patton, 2019, pp. 91-92).

Ως απόρροια της Βεστφαλίας ακόμα επιτρέπονταν στα κράτη να μονοπωλούν τα μέσα βίας εντός των εδαφών τους και τον έλεγχο των μέσων εξωτερικής πολιτικής, όπως ο πόλεμος και η διπλωματία. Επιπλέον και η έννοια του σεβασμού της αμοιβαίας κυριαρχίας από την οποία προέκυψε το διεθνές δίκαιο, έχει τις ρίζες στην Βεστφαλία. Ακόμα η αρχή της μη επέμβασης σε θρησκευτικά ζητήματα μαζί με ένα νεοσύστατο πνεύμα θρησκευτικής ανοχής οδηγούν σε ειρηνική συνύπαρξη εντός και μεταξύ κρατών. Συνολικά, οι αρχές και της Βεστφαλίας ώθησαν προς την μετατροπή της πρώιμης σύγχρονης Ευρώπης σε μια κοινωνία κρατών (Kayaoglu, 2010, p. 194).

5.3 ΤΟ ΚΟΝΣΕΡΤΟ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ 1815-1914

Το συνέδριο της Βιέννης αποτέλεσε μία από τις σημαντικότερες συναντήσεις στην ευρωπαϊκή ιστορία. Δεν καθόριζε μόνο τον τρόπο με τον οποίο έπρεπε να αντιμετωπιστεί η Γαλλία αλλά ανασυγκρότησε και τα σύνορα των κρατών που απλώθηκαν στις κεντρικές και ανατολικές περιοχές της Ευρώπης (Chapman, 1998, p. 1).

Η πραγματικότητα που προέκυψε από το συνέδριο της Βιέννης το 1815 καθιέρωσε ότι η λήψη αποφάσεων στην Ευρώπη θα ήταν προνόμιο των μεγάλων δυνάμεων, όπου δέσποζαν η Μεγάλη Βρετανία, η Γαλλία, η Πρωσία, η Ρωσία και η Αυστροουγγαρία, ενώ έγινε γνωστό αυτό το μοντέλο διαχείρισης ως το Κονσέρτο της Ευρώπης. Χαρακτηριστικό από τον περιορισμένο αριθμό των μεγάλων δυνάμεων, γεγονός όπου διευκόλυνε την αμοιβαία ωφέλιμη συνεννόηση και επέτρεπε την δημιουργία συμμαχιών για την εξισορρόπηση ανερχόμενων δυνάμεων όπως της Γερμανίας αφενός αλλά και για την αντιμετώπιση ζητημάτων όπως η υποχώρηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και η ανάδειξη νέων κρατών στα Βαλκάνια (Κουσκουβέλης, 2007, pp. 238-239).

Το κονσέρτο της Ευρώπης επίσης είχε τελικό σκοπό την επίτευξη μίας ισορροπίας ισχύος στον Ευρωπαϊκό χώρο και την διατήρηση του εδαφικού status quo, ενώ αποτέλεσε ένα από τα λίγα ιστορικά παραδείγματα σταθερής πολυπολικότητας. Ακόμα το Κονσέρτο κατάφερε να καταστείλει τις εξεγέρσεις που έλαβαν χώρα στην Ιταλία και την Ισπανία και εδραίωσε την ανεξαρτησία της Ελλάδας και του Βελγίου, όμως δεν ήταν σε θέση να αποτρέψει τον Κριμαϊκό Πόλεμο το 1853 με αποτέλεσμα την επιστροφή στον ανταγωνισμό μεταξύ των μεγάλων δυνάμεων (Varisco, 2013).

Με βασικό γνώμονα την αρχή της ισορροπίας, η άσκηση ηγεμονίας στην Ευρώπη από μία μεγάλη δύναμη δεν θα γινόταν ανεκτή από τις υπόλοιπες μεγάλες δυνάμεις με αποτέλεσμα αυτές να συνασπιστούν έναντι του δυνητικού ηγεμόνα. Η αρχή της ισορροπίας σήμαινε ακόμα και τη συνυπευθυνότητα των μεγάλων δυνάμεων στη διατήρηση της τάξης. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να επιτρέπεται η επέμβαση στο εσωτερικό τρίτων κρατών για την διατήρηση της τάξης στην ευρωπαϊκή ήπειρο (Πανάγου & Τσουντα, 2002, pp. 30-31).

5.4 ΤΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΣΥΣΤΗΜΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΟΥ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ 1918-39

Κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα τα πολυπολικά διεθνή συστήματα οδήγησαν σε αστάθεια και αιματοκύλησαν την ανθρωπότητα με δύο παγκόσμιους πολέμους σε λιγότερο από 50 χρόνια. Η ισορροπία ισχύος και το σύστημα συμμαχιών των αρχών του 20ου αιώνα διαλύθηκαν μετά τη δολοφονία του Φραντς Φερδινάνδου της Αυστρίας το 1914. Το συγκεκριμένο γεγονός συνέβαλε στην έκρηξη του Α Παγκοσμίου Πόλεμου, μια ολέθρια παγκόσμια σύγκρουση η οποία είχε ως αποτέλεσμα το θάνατο

περισσότερων από 15 εκατομμυρίων ανθρώπων σε λιγότερο από πέντε χρόνια (Varisco, 2013).

Ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος εμφανώς ανέδειξε ότι τα έθνη-κράτη δύναται να είναι τόσο βίαια όσο τα πρώιμα-σύγχρονα κράτη. Στην πραγματικότητα, τα έθνη-κράτη ήταν πολύ πιο θανατηφόρα, κυρίως επειδή ήταν σε θέση να κινητοποιήσουν ολόκληρο τον πληθυσμό τους στην πολεμική σύγκρουση μαζί με το σύνολο των κοινών τους πόρων (Ringmar, 2018).

Η Συνθήκη των Βερσαλλιών η οποία επιβλήθηκε από τις δυτικές δυνάμεις, τη Βρετανία, τη Γαλλία, την Ιταλία και τις Ηνωμένες Πολιτείες, τερμάτισε επίσημα τον Α Παγκόσμιο πόλεμο (Andelman, 2008, pp. 2-3).

Η Συνθήκη Ειρήνης ζητούσε την αποδοχή από τα κράτη όπου είχαν συμμετοχή στην υιοθέτηση των αρχών συνύπαρξης των κρατών και της λειτουργίας του διεθνούς συστήματος και οι αρχές αυτές συμπεριελήφθησαν στην Κοινωνία των Εθνών, η οποία όμως διακατέχονταν από αφηρημένες θεωρίες και ήταν ιδιαίτερα ουτοπιστική με αποτέλεσμα να αποτύχει (Κουσκουβέλης, 2007, p. 241).

Προκειμένου να μην επαναληφθεί η καταστροφή του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου οι φιλελεύθεροι επιδίωξαν ένα βασικό στόχο ο οποίος ήταν η εγκαθίδρυση της ειρήνης. Αυτός ο στόχος επιχειρήθηκε να ενσαρκωθεί μέσω της δημιουργίας της Κοινωνίας των Εθνών όπου θα συμπεριλάμβανε τις αρχές της φιλελεύθερης τάξης ενάντια στην ρεαλιστική πολιτική ισχύος (Richardson, 2008, p. 223).

Χαρακτηριστικό παράδειγμα της αποτυχίας της Κοινωνίας των Εθνών αποτελεί το γεγονός ότι ενώ ο λόρδος Cecil το 1931 προέβλεπε ότι ένας πόλεμος εκείνη την εποχή ήταν εξαιρετικά απίθανος, το ίδιο έτος η Ιαπωνία έθετε τις βάσεις για μία εκστρατεία στη Μαντζουρία (Carr, 2000, p. 70).

Όπως αναφέρθηκε ήδη στο κεφάλαιο για τον E.H.Carr , ήταν εκείνος ο οποίος εναντιώθηκε στην επικράτηση της ουτοπικής σκέψης την περίοδο του Μεσοπολέμου. Ενώ ο ιδεαλισμός επικράτησε στην συνείδηση της κοινής γνώμης και στις κυβερνητικές πολιτικές των κρατών, το μόνο τελικά που κατάφερε ήταν να δημιουργήσει μία ψευδαίσθηση ειρηνικής συνύπαρξης παρά να αποτρέψει στην πραγματικότητα την πιθανότητα ενός μελλοντικού πολέμου (Fawcett, 2017, p. 142).

Το διάστημα αυτό η Γερμανία επανακάμπτει μετά τη Συνθήκη των Βερσαλλιών και σε συνδυασμό με την επικράτηση του ιδεαλισμού στα διεθνή δρώμενα οδηγείται η ανθρωπότητα στον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο ενώ το διεθνές σύστημα μπορεί να

χαρακτηριστεί ως πολυπολικό αλλά εμφανώς ασταθές (Κουσκουβέλης, 2007, pp. 242-243).

Κατά την περίοδο του μεσοπολέμου και ειδικότερα το διάστημα 1919-1925 τέθηκαν τα θεμέλια για μια αναθεώρηση στα διεθνή δρώμενα. Το κράτος των μπολσεβίκων μετονομάστηκε σε Ένωση Σοσιαλιστικών Σοβιετικών Δυνάμεων και μεταξύ άλλων προσάρτησε εκ νέου την Ουκρανία, τη Γεωργία και το Αζερμπαϊτζάν.

Την περίοδο 1922-1925 ανησυχίες εγείρουν το καθεστώς ορισμένων μειονοτήτων, αλλά και διάφορα εδαφικά ζητήματα, όπως αυτό μεταξύ Γιουγκοσλαβίας και Ιταλίας για το Fiume. Από το 1925 όμως μέχρι το 1930 επικρατεί πολιτική σταθερότητα και οικονομική ανάπτυξη. Η οικονομική κρίση όμως του 1929 άρχισε να οδηγεί σε αστάθεια και σε γεγονότα όπως την αποχώρηση της Ιαπωνίας από την Κοινωνία των Εθνών το 1933, την άνοδο του Χίτλερ και την εισβολή της Ιταλίας στην Αιθιοπία το 1935. Το 1936 Γερμανία και Ιαπωνία με σύμφωνο στρέφονται κατά της ΕΣΣΔ. Το 1938-1939 η Γερμανία βοηθάει στη διάλυση της Τσεχοσλοβακίας με την προσάρτηση εδαφών της και η εισβολή της στην Πολωνία σημάνει την έναρξη του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου (Πανάγου & Τσουντα, 2002, pp. 36-37).

Στον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο έγινε χρήση της βιομηχανικής ισχύος από τα πιο ανεπτυγμένα έθνη για στρατιωτικούς σκοπούς όπως η ύπαρξη εναέριων βομβαρδισμών αμάχων πληθυσμών, συμπεριλαμβανομένης της ρίψης δύο ατομικών βομβών στην Ιαπωνία (Ringmar, 2018).

5.5 ΤΟ ΔΙΠΟΛΙΚΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΣΥΣΤΗΜΑ 1945-1989

Ο Ψυχρός Πόλεμος αδιαμφισβήτητα αποτέλεσε το σημαντικότερο γεγονός του διεθνούς συστήματος το δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα και επηρέασε την παγκόσμια πολιτική σκηνή. Σε οποιοδήποτε σημείο του πλανήτη η γεωπολιτική και ιδεολογική επίδραση του Ψυχρού Πολέμου ήταν καθοριστική. Ενώ κατά την διάρκεια του η ανθρωπότητα έφτασε πολλές φορές στο χείλος της καταστροφής, ειδικά λόγω των πυρηνικών όπλων, εν τέλει ένας γενικευμένος πόλεμος ευτυχώς δεν πραγματοποιήθηκε. (Bisley, 2017, pp. 156-162).

Με την λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου έως το 1989, οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών (ΕΣΣΔ) εδραιώθηκαν ως παγκόσμιοι ηγεμόνες. Ήταν τόσο έντονη η αντιπαλότητα τους που ο Ουίνστον

Τσώρτσιλ την ονόμασε ως το Σιδηρούν Παραπέτασμα που χωρίζει τη Δύση, δηλαδή τις Ηνωμένες Πολιτείες και τους συμμάχους τους στο Βόρειο Ατλαντικό Ωκεανό (NATO) και την Ανατολή, που περιλαμβάνει την ΕΣΣΔ και τους συμμάχους της (Matambo, 2020).

Ο κόσμος πλέον δεν μπορούσε να χαρακτηριστεί ως πολυπολικός και η σχεδόν ίση κατανομή ισχύος μεταξύ των Ηνωμένων Πολιτειών (ΗΠΑ) και της Ένωσης Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών (ΕΣΣΔ) δημιούργησε ένα διεθνές σύστημα με δύο διαφορετικές σφαίρες επιρροής (Varisco, 2013).

Έχοντας δεχτεί την εισβολή από τη Δύση σε πολλές περιπτώσεις, συμπεριλαμβανομένου και του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, η ΕΣΣΔ χρησιμοποίησε τη νέα της δυναμική για να εδραιώσει τη σφαίρα επιρροής της στην Ανατολική Ευρώπη, και συγκεκριμένα στην Πολωνία, την Τσεχοσλοβακία, την Ουγγαρία, τη Βουλγαρία και τη Ρουμανία. Η σοβιετική ηγεσία πίστευε ότι η διασφάλιση φιλικών (ή τουλάχιστον αδύναμων) γειτόνων στα δυτικά της σύνορα ήταν καθοριστικής σημασίας για τα εθνικά συμφέροντα της χώρας. Αντίθετα στις Ηνωμένες Πολιτείες υπήρχαν διαφορετικές απόψεις σχετικά με την τακτική όπου θα έπρεπε να ακολουθήσουν και από την μία πλευρά υπήρχαν αυτοί που τάσσονταν υπέρ μιας επιθετικής στρατηγικής με σκοπό τον περιορισμό της ΕΣΣΔ στα σύνορά της και από την άλλη πλευρά εκείνων που επιθυμούσαν μια λιγότερο επιθετική στρατηγική περιορισμού. Εν τέλει στις ΗΠΑ έκαναν πράξη την έννοια του περιορισμού στο Δόγμα Τρούμαν του 1947, όπου ο Τρούμαν ήταν εκείνος ο οποίος επιθυμούσε οι ΗΠΑ να ακολουθήσουν μία σκληρή στρατηγική απέναντι στην Σοβιετική Ένωση, με αποτέλεσμα οι ΗΠΑ να προσφέρουν οικονομική και στρατιωτική βοήθεια σε Ελλάδα και Τουρκία για να μην ενσωματωθούν στην Σοβιετική σφαίρα επιρροής και για να μην εδραιωθεί ο Κομμουνισμός στις χώρες αυτές και με αυτό τον τρόπο να αποτρέψουν της Σοβιετική επιθετικότητα και διεύρυνση (Mingst & Arreguin-Toft, 2017, p. 45).

Επομένως με την λήξη του Β Παγκοσμίου Πολέμου επικρατούν δύο υπερδυνάμεις, οι ΗΠΑ και η ΕΕΣΔ. Το διεθνές σύστημα είναι διπολικό και ετερογενές καθώς είναι έντονη η ιδεολογική αντιπαράθεση μεταξύ των δύο Μεγάλων Δυνάμεων. Αυτή η περίοδος συχνά διαχωρίζεται σε δύο περιόδους, πριν και μετά το 1971. Η αντιπαράθεση έφτασε στο ζενίθ από το 1947 και μετά με το δόγμα της ανασχεσης και το δόγμα Τρούμαν και μειώθηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1970 με την υπογραφή δύο συνθηκών για τον έλεγχο των εξοπλισμών, ενώ η συγκεκριμένη περίοδος αναφέρεται ως περίοδος ύφεσης με διάρκεια περίπου ως το 1979. Από το 1979 ως το

1985 η κατάσταση που επικρατεί είναι και πάλι έντονα πολωμένη ειδικά μετά την εκλογή Ρήγκαν στις ΗΠΑ, ενώ με την εκλογή Γκορμπατσόφ μετά το 1984 επανέρχεται και πάλι μία περίοδος ύφεσης μέχρι την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης όπου σηματοδοτεί και το τέλος του διπολικού συστήματος (Κουσκουβέλης, 2007, pp. 244-246).

Σε επίπεδο διεθνών σχέσεων ο ρεαλισμός κυριάρχησε στα πρώτα στάδια του Ψυχρού Πολέμου εξαιτίας της έντονης γεωπολιτικής αντιπαράθεσης. Αντίθετα η περίοδος της ύφεσης έδωσε ώθηση και έφερε στο προσκήνιο τις ιδέες της συνεργασίας και της αλληλεξάρτησης. (Bisley, 2017, pp. 164-165).

Ο Γκορμπατσόφ επιθυμούσε να μετατρέψει την Σοβιετική Ένωση τόσο στο πολιτικό όσο και στο οικονομικό επίπεδο. Επιχείρησε να κάνει εξωστρεφές το πολιτικό σύστημα με την πολιτική glasnost ενώ με την perestroika εισήγαγε οικονομικές μεταρρυθμίσεις. Για να το επιτύχει αντιλήφθηκε ότι ήταν ιδιαίτερα ζωτικής σημασίας να μειώσει την πιθανότητα του πολέμου και να βελτιώσει τις σχέσεις με την Δύση και πρόθεση του ήταν να συναντηθεί με τους ηγέτες της Δύσης και να παρουσιαστεί η Σοβιετική Ένωση ως συνέταιρος. Αντίθετα λοιπόν με την ρητορική κατά την διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου επιχειρήθηκε στις διεθνείς σχέσεις να μειωθούν οι εντάσεις και οι στρατιωτικοί ανταγωνισμοί (Smith, 1998, p. 136).

Αυτές οι πολιτικές όμως του Γκορμπατσόφ είχαν ως αποτέλεσμα οι πολίτες της Σοβιετικής Ένωσης για πρώτη φορά μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση να συγκρίνουν τη ζωή τους με εκείνη των κατοίκων της Δύσης και αυτό το γεγονός αποδείχθηκε ιδιαίτερα δυσμενές για αυτούς. Ακόμα οι πολιτικές του Γκορμπατσόφ άφησαν περιθώρια για κριτική του πολιτικού συστήματος, με αποκορύφωμα την εμφάνιση ενός πολυκομματικού συστήματος και τον μαζικό επαναπροσανατολισμό του άλλοτε μονοπωλιακού Κομμουνιστικού Κόμματος. Επομένως αν και επιθυμούσε μέσω των glasnost και glasnost να σώσει το πολιτικό σύστημα στην ουσία οι μεταρρυθμίσεις οδήγησαν στη διάλυση του Συμφώνου της Βαρσοβίας, στην παραίτηση του Γκορμπατσόφ τον Δεκέμβριο του 1991 και στην αποσύνθεση της ίδιας της Σοβιετικής Ένωσης το 1992-93 (Mingst & Arreguín-Toft, 2017, p. 56).

5.6 ΤΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΣΥΣΤΗΜΑ ΜΕΤΑ ΤΟΝ ΨΥΧΡΟ ΠΟΛΕΜΟ

Με την διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης, το διπολικό διεθνές σύστημα που κυριαρχούσε στην περίοδο του Ψυχρού Πολέμου έδωσε την θέση του σε ένα

μονοπολικό σύστημα υπό την ηγεσία των Ηνωμένων Πολιτειών, ιδίως από στρατιωτική και πολιτική άποψη. (Yilmaz, 2008, p. 45).

Σε ένα μονοπολικό σύστημα η ισχύς του ισχυρού κράτους δεν είναι φυσικά ισορροπημένη και δεν ελέγχεται από τα άλλα κράτη. Μετά το 1989 οι ΗΠΑ έχε αναδυθεί ως η μοναδική υπερδύναμη η οποία πράττει κατά το δοκούν ανάλογα με τα συμφέροντα της και σε ορισμένες περιπτώσεις, όπως το 2003 και τον πόλεμο στο Ιράκ, χωρίς τη συναίνεση του Συμβουλίου Ασφαλείας των Ηνωμένων Εθνών . Αυτή η αδιαμφισβήτητη υπεροχή της απορρέει από καθοριστικούς παράγοντες όπως η γεωγραφική θέση των ΗΠΑ, η οποία διασφάλιζε την ασφάλεια της χώρας για πολλά χρόνια. Αντίθετα κράτη όπως η Κίνα, η Ρωσία αλλά και τα ευρωπαϊκά, είναι χερσαίες δυνάμεις και περιβάλλονται από πιθανούς εχθρούς ενώ οι ΗΠΑ είναι απομονωμένες και σε απόσταση από δυνητικούς εχθρούς. Αυτή η γεωγραφική απομόνωση έχει ως φυσικό επακόλουθο καμία χώρα για πολλά χρόνια να μην επιτεθεί σε αμερικανικό έδαφος. Φυσικά εκτός από τον γεωγραφικό παράγοντα οι ΗΠΑ εμφανίζονται ως η κυρίαρχη στρατιωτική δύναμη. Αυτό το γεγονός έχει ως αποτέλεσμα να μην δεχτεί απευθείας στρατιωτική επίθεση και οι εχθροί της να την πλήξουν μόνο χρησιμοποιώντας ασύμμετρα μέσα, όπως συνέβη στις 11 Σεπτεμβρίου 2001 κατά τις τρομοκρατικές επιθέσεις στη Νέα Υόρκη (Varisco, 2013).

Ενώ η σοβιετική τάξη κατέρρευσε μετά την διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης, η Δύση δεν αντιμετώπισε ιδιαίτερες απώλειες και κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990 και των αρχών της δεκαετίας του 2000, οι Ηνωμένες Πολιτείες και οι στενοί σύμμαχοί τους φάνηκαν να είναι σε θέση για να δημιουργήσουν μια πλήρους κλίμακας φιλελεύθερη διεθνή τάξη (Mearsheimer, 2019, p. 26).

Όμως, η αναδυόμενη παγκόσμια τάξη πραγμάτων δημιούργησε ευκαιρίες για να αναδειχθούν νέοι παίκτες στο προσκήνιο που μέχρι τότε βρίσκονταν στο περιθώριο της διαμόρφωσης της παγκόσμιας πολιτικής. Η Βραζιλία, η Ρωσία, η Ινδία, η Κίνα και η Νότια Αφρική παρουσιάζονται ως οι πιο σημαντικές από τις αναδυόμενες περιφερειακές δυνάμεις και ενδεικτικά η συμμετοχή τους σε ομάδες όπως η G20 και οι BRICS υποδηλώνει ότι οραματίζονται τους εαυτούς τους ως αναδυόμενους παγκόσμιους ηγέτες (Matambo, 2020).

Πολλοί είναι εκείνοι εξάλλου που ισχυρίζονται ότι η Αμερικάνικη κυριαρχία αμφισβητείται πλέον ευθέως. Ειδικά η Κίνα εξαιτίας της ισχυρής της οικονομικής

ανάπτυξης και την ενεργό διπλωματία της, επιχειρεί να εδραιώσει την κινεζική επιρροή στην Ασία (Ikenberry, 2008).

Ήδη όμως από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 η άνοδος της Κίνας είχε κεντρίσει το ενδιαφέρον. Πολλοί μελετητές αναρωτιούνται αν η Κίνα μπορεί να ανελιχθεί ειρηνικά στο διεθνές σύστημα. Ενώ η λογική μας κατευθύνει στο συμπέρασμα ότι μια ανερχόμενη δύναμη θα αμφισβητεί συνήθως την εκάστοτε διεθνή τάξη, δεν είναι αναπόφευκτη ωστόσο μια σύγκρουση μεταξύ της ανερχόμενης δύναμης και του ηγεμόνα. Για παράδειγμα η Ρωσία υπό τον Μπίσμαρκ και οι Ηνωμένες Πολιτείες ανέβηκαν στη σκηνή της παγκόσμιας πολιτικής τον 19^ο αιώνα χωρίς γενικευμένες συγκρούσεις ή πολέμους μεγάλης κλίμακα (Walker & He, 2015, p. 3)

Ο Mearsheimer ειδικά θεωρεί ότι η πρόθεση της Κίνας είναι να εκδιώξει τις ΗΠΑ από την Ασία, όπως οι ΗΠΑ είχαν εκδιώξει αντίστοιχα τις ευρωπαϊκές μεγάλες δυνάμεις από το δυτικό ημισφαίριο. Με άλλα λόγια αναμένουμε η Κίνα να αναπτύξει το δικό της Δόγμα Μονρό όπως είχε κάνει η Ιαπωνία την δεκαετία του 1930 ενώ θα επιχειρήσει την περιφερειακή ηγεμονία καθώς αυτός είναι ο μόνος τρόπος για να εξουσιάσει την Ταϊβάν (Mearsheimer, 2006, p. 160).

Εντυπωσιακή όμως είναι και η ανάκαμψη της Ρωσίας. Οι Ηνωμένες πολιτείες είχαν επιδίωξαν και ως έναν βαθμό κατάφεραν να εντάξουν την Ρωσία στους βασικούς οικονομικούς θεσμούς μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου. Η Ρωσία προσχώρησε στο Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και στην Παγκόσμια Τράπεζα το 1992, αν και δεν ενταχθεί στον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου (ΠΟΕ) μέχρι το 2012. (Mearsheimer, 2019, p. 26).

Σε αυτό το πλαίσιο, η άνοδος της Ρωσίας, μιας χώρας που εξάγει τεράστιες ποσότητες πετρελαίου και φυσικού αερίου, ελέγχει τις ευρωπαϊκές παροχές ενέργειας και έχει αυξήσει τις στρατιωτικές της δαπάνες, θα μπορούσε να αποτελέσει άλλη μια πιθανή πηγή αστάθειας για τη μελλοντική παγκόσμια τάξη πραγμάτων. Σε αυτό το σημείο για να οριοθετήσουμε την σταθερότητα, θα μπορούσε να εξεταστεί από τη σκοπιά του διεθνούς συστήματος και τα επιμέρους κράτη που το αποτελούν. Από μία ευρύτερη οπτική, σταθερότητα ορίζεται ως η πιθανότητα το σύστημα να διατηρεί όλα τα βασικά του χαρακτηριστικά και ότι κανένα έθνος δεν γίνεται κυρίαρχο, ότι τα περισσότερα μέλη της συνεχίζουν να επιβιώνουν και ότι δεν γίνεται πόλεμος μεγάλης κλίμακας (Singer & Deutsch, 1964, p. 390).

Η Ρωσία λοιπόν ειδικά υπό την καθοδήγηση του Πούτιν κατάφερε να ενδυναμώσει την θέση της σε παγκόσμια κλίμακα. Η οικονομία της Ρωσίας αναπτύχθηκε αισθητά

με μεγέθυνση του Α.Ε.Π. κατά 70% και βρέθηκε στις 10 κορυφαίες παγκόσμιες οικονομίες. Η κυβέρνηση ακόμα είναι σε θέση να ελέγχει ένα εκτεταμένο δίκτυο πετρελαίου και φυσικού αερίου και δημιούργησε εταιρίες πρόσφορες σε επενδύσεις. Με αυτό τον τρόπο η Ρωσία ανακηρύχθηκε ως μία ενεργειακή υπερδύναμη ενώ πλέον ο Πούτιν εναντιώνεται εμφανώς στην κυριαρχία της Δύσης από της Ηνωμένες Πολιτείες και επιθυμεί διακαώς την πολυπλοκότητα του διεθνούς συστήματος (Muzaffar, et al., 2017, pp. 56-57).

Το διεθνές σύστημα εν κατακλείδι μετά το 1989 μπορεί να χαρακτηριστεί ως ηγεμονικό πολυπολικό κυρίως λόγω της δυναμικής που αναπτύσσουν η Ρωσία, η Κίνα και η Ινδία , ενώ εκτός από της ΗΠΑ στο προσκήνιο υπάρχει και μία οικονομική υπερδύναμη, η Ευρωπαϊκή Ένωση (Κουσκουβέλης, 2007, p. 253).

5.7 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ο Hobbes δεν παρουσίασε μία απόφια θεωρία για τις διεθνείς σχέσεις ωστόσο οι απόψεις του εξακολουθούν να παραμένουν καίριες για πολλούς ρεαλιστές του 20^{ου} αιώνα. Αν και ασχολήθηκε πρωτίστως με την έννοια του κράτους και την τάξη μέσα σε αυτό ήταν από τους πρώτους πολιτικούς ρεαλιστές οι οποίοι παρουσίασαν τις διεθνείς σχέσεις ως άναρχες. Με γνώμονα την αναρχία του διεθνούς συστήματος για τον Hobbes τα κράτη πρέπει να βασιστούν σε ίδια μέσα προκειμένου να επιβιώσουν.

Επομένως τα κράτη πρέπει να μάθουν να λειτουργούν με βάση την αβεβαιότητα που τους δημιουργεί ένα τέτοιο περιβάλλον και να είναι προετοιμασμένα ανά πάσα στιγμή για την περίπτωση του πολέμου. Με αυτό τον τρόπο το κάθε κράτος επιθυμεί να αυξήσει την ασφάλεια του με το να μειώσει την ασφάλεια ενός άλλου κράτους και να μην επιτρέψει στο αντίπαλο κράτος να επιτύχει τα συμφέροντα του. Ως απόρροια αυτού προκύπτει ένας πόλεμος του κάθε κράτους εναντίων του κάθε κράτους.

Στην ιστορία του διεθνούς συστήματος παρατηρούμε ότι ανεξαρτήτως πόλων ο πόλεμος παραμένει. Βέβαια με την πάροδο των ετών το διεθνές σύστημα δεν φαίνεται να είναι σε τόσο μεγάλο βαθμό άναρχο και συγκρουσιακό όσο ήταν παλαιότερα καθώς πλέον τα κράτη και συνεργάζονται και έχουν δημιουργήσει ένα αρκετά συγκεκριμένο πλαίσιο προκειμένου όχι απλά να επιβιώνουν αλλά και να ευημερούν. Όμως ακόμα και με όλη αυτή την πρόοδο η οποία έχει συντελεστεί και την αλληλεξάρτηση μεταξύ των κρατών ο πόλεμος εξακολουθεί να ελλοχεύει ανά πάσα στιγμή και αυτός είναι και ο λόγος όπου τα κράτη επιδίδονται σε μία ασταμάτητη κούρσα εξοπλισμών.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Ο πολιτικός ρεαλισμός έχει αφήσει το στίγμα του στην μελέτη των διεθνών σχέσεων και ειδικά ο Hobbes είναι σε θέση να προσφέρει μία ανάλυση για την πραγματικότητα του κόσμου στον οποίο ζούμε. Υπήρξε ένας πολύ σημαντικός εκφραστής του πολιτικού ρεαλισμού και έχει καταφέρει να παραμείνει στο επίκεντρο καθώς πρόσφερε στην ανθρωπότητα πολλά σπουδαία έργα όπως ο Λεβιάθαν ενώ θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι έχει αρκετά κοινά χαρακτηριστικά με τον Θουκυδίδη καθώς η σκέψη και οι αντιλήψεις τους ως έναν βαθμό διαμορφώθηκαν από την μετάφραση του Πελοποννησιακού Πολέμου.

Επηρέαστηκε σε μεγάλο βαθμό από τις ανησυχίες και τα προβλήματα της εποχής του που προκάλεσαν οι πολιτικές και θρησκευτικές αντιπαράθεσεις και επιδίωκε να δημιουργήσει το πλαίσιο στο οποίο ο πολιτικός κυρίαρχος θα διαθέτει την απόλυτη εξουσία προκειμένου να είναι σε θέση να προσφέρει ασφάλεια στους ανθρώπους. Οι αντιλήψεις του για την ιδιοτελή και αμετάβλητη φύση του ανθρώπου, τον πόλεμο και το κράτος εν γένει αντανακλούν σε μεγάλο βαθμό τις διαχρονικές θέσεις του πολιτικού ρεαλισμού. Θεωρούσε ότι ο άνθρωπος αποζητά την κυριαρχία επί των υπολοίπων και ότι επιδιώκει την ισχύ ως ένα μέσο για την επιβίωση του. Στην φυσική τους κατάσταση οι άνθρωποι αισθάνονται ανασφάλεια και δεν μπορούν να ευημερήσουν. Δεν μπορούν να είναι σίγουροι για το μέλλον και παρακινούνται από την ιδιοτέλεια και τα πάθη τους. Για τον Hobbes μόνο ένα Λεβιάθαν είναι σε θέση να τιθασεύσει τα πάθη και τις επιθυμίες των ανθρώπων, καθώς οι άνθρωποι είναι ελλαττωματικοί εκ φύσεως, δραστηριοποιούνται με βάση το συμφέρον τους και επιδιώκουν πάντα την αυτοσυντήρησή τους αν και πολλές φορές είναι πρόθυμοι να θυσιάσουν τον σκοπό της αυτοσυντήρησής τους για άλλους σκοπούς που δεν θα έπρεπε να τους ενδιαφέρουν όπως η τιμή και η δόξα. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να υπάρχει ένας πόλεμος όλων εναντίον όλων όσο δεν υπάρχει το κράτος το οποίο θα εξουσιάζει τις ζωές των πολιτών του και θα κατέχει το μονοπώλιο της βίας.

Αυτός ο πόλεμος όλων εναντίον όλων όμως είναι απόρροια όχι μόνο της αρνητικής φύσης του ανθρώπου αλλά και της ισότητας μεταξύ των ανθρώπων. Ο Hobbes δεν θεωρεί ότι υπάρχουν πολλά περιθώρια για να βελτιωθούν οι άνθρωποι καθώς από την φύση τους διακατέχονται από νοητικούς περιορισμούς και παρακινούνται από τα πάθη

τους ενώ τονίζει ότι οι κύριες αιτίες διαμάχης είναι ο ανταγωνισμός, η δυσπιστία και η δόξα.

Επομένως καθώς οι άνθρωποι πριν την έλευση του Λεβιάθαν αισθάνονταν ανασφάλεια και φόβο ότι άλλοι θα επιχειρήσουν να τους προκαλέσουν κακό, στην φυσική τους κατάσταση δηλαδή, αποφάσισαν να παραδώσουν την κυριαρχία τους στο κράτος προκειμένου να μπορέσουν να επιβιώσουν. Η πολιτική αρχή είναι αυτή που θα δημιουργήσει το πλαίσιο για μία ειρηνική συνύπαρξη. Για τον Hobbes δεν πρέπει με κανέναν τρόπο να υπάρξει εξέγερση εναντίον του κράτους, σε αντάλλαγμα όμως το κράτος θα πρέπει να φροντίζει για την ευημερία των πολιτών του.

Αυτή η κατάσταση που χαρακτηρίζεται από έναν διαρκή ανταγωνισμό και φόβο του θανάτου χωρίς την ύπαρξη του κράτους, όταν μεταφράζεται στο διεθνές σύστημα και στις σχέσεις μεταξύ των κρατών, αντικατοπτρίζει τον διαρκή ανταγωνισμό για ισχύ μεταξύ των κρατών και τον φόβο της επιβίωσης όσο δεν υπάρχει ένα παγκόσμιο Λεβιάθαν, ένα παγκόσμιο κράτος. Καθώς οι άνθρωποι αναζητούν συνεχώς την κυριαρχία και οι άνθρωποι είναι αυτοί που διοικούν το κράτος, αυτό το γεγονός έχει ως αποτέλεσμα ο πόθος για ισχύ να μετακινείται στα κράτη και αυτά να αναζητούν όλο και περισσότερη ισχύ καθώς η αναρχία του διεθνούς συστήματος τα αναγκάζει να αγωνίζονται για την επιβίωση τους. Το άναρχο διεθνές σύστημα επομένως είναι κομβικής σημασίας και ερμηνεύει τις κινήσεις των κρατών καθώς η απουσία ενός παγκόσμιου κράτους τα αναγκάζει να μην αισθάνονται ποτέ σίγουρα για τις προθέσεις των άλλων κρατών. Σε ένα τέτοιο περιβάλλον πρέπει πάντα να φροντίζουν για την ασφάλεια τους και την επιβίωση τους ειδικά και με γνώμονα την άποψη του Hobbes για την ισότητα μεταξύ των ανθρώπων και κατ' επέκταση των κρατών. Είναι θέμα απλής παρατήρησης όμως ότι τα κράτη στο διεθνές σύστημα δεν είναι ίσα καθώς δεν διαθέτουν όλα τα κράτη τους ίδιους πόρους.

Σε ένα τέτοιο πλαίσιο τα κράτη αντιμετωπίζουν διλήματα ασφάλειας και πολλές φορές πρέπει να επιχειρούν την ισορροπία ισχύος ειδικά όταν πρέπει να αντιμετωπίσουν ισχυρότερα κράτη. Μία ισορροπία ισχύος η οποία αποτελεί κομβικής σημασίας για τους ρεαλιστές και μπορεί να επιτευχθεί μέσω της εσωτερικής ενδυνάμωσης είτε μέσω της δημιουργίας συμμαχιών προκειμένου η ισχύς του ισχυρότερου αντιπάλου να εξισορροπηθεί.

Σε ένα πιο γενικό επίπεδο ο πολιτικός ρεαλισμός, από τον Θουκυδίδη μέχρι τον

Hobbes και εν συνεχεία μέχρι τους σύγχρονους ρεαλιστές του 20^{ου} αιώνα όπως των κλασικών ρεαλιστών του Morgenthau και του Carr, ο αμυντικός ρεαλισμός του Kenneth Waltz και ο επιθετικός ρεαλισμός του Mearsheimer αν και έχουν σημαντικές διαφορές όπως στο που εντοπίζονται τα αίτια των συγκρούσεων, πόση ισχύ χρειάζεται ένα κράτος ή ποιοι είναι οι λόγοι που ωθούν τα κράτη στην απόκτηση ισχύος, αντιλαμβάνονται και ενστερνίζονται τις θέσεις του Hobbes για τον διαχρονικά κομβικό και πρωταγωνιστικό ρόλο του κράτους, της αναρχίας στις διεθνείς σχέσεις και της ανάγκης απόκτησης ισχύος. Επομένως όπως έχει ήδη αναλυθεί στα προηγούμενα κεφάλαια υπάρχει μία συνέχεια ανάμεσα στον ρεαλισμό του Hobbes και στους ρεαλιστές του 20^{ου} αιώνα. Υπάρχει μία μεγαλύτερη συνέχεια όμως ανάμεσα στον Hobbes με τον Carr και τον Morgenthau καθώς θεωρούν ότι τα αίτια του πολέμου πηγάζουν από την ανθρώπινη φύση ενώ αντίθετα για τον Waltz τα αίτια του πολέμου πηγάζουν από την δομή του διεθνούς συστήματος. Μέσω αυτών των αξιωμάτων του Hobbes δημιουργείται το πλαίσιο για να αναλυθούν οι πόλεμοι οι οποίοι έχουν λάβει χώρα στην παγκόσμια ιστορία και να υπάρξει μία ερμηνεία για τις αιτίες οι οποίες συμβάλουν στην έξαρση του πολέμου και των συγκρούσεων.

Ακόμα και στην σύγχρονη εποχή όπου ως ανθρωπότητα στην Δύση δεν έχουμε βιώσει προς το παρών έναν πόλεμο ευρείας κλίμακας από το τέλος του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου και έπειτα, δεν πρέπει να υπάρχει εφησυχασμός καθώς ο πόλεμος караδοκεί ανά πάσα στιγμή ως μέσω επίλυσης των διαφορών μεταξύ των κρατών.

Όπως και την περίοδο του Μεσοπολέμου όπου η επικράτηση του Φιλελευθερισμού είχε ως αποτέλεσμα να συμβάλει στο ξέσπασμα ενός ακόμα Παγκοσμίου Πολέμου με την παράβλεψη του ρόλου της ισχύος, έτσι και τώρα υπάρχει η αντίληψη ότι ένας γενικευμένος πόλεμος θεωρείται απίθανος. Η ειρήνη όμως που βιώνουμε είναι σημαντικό να κατανοήσουμε ότι αντανακλά μία ιδιαίτερα σύντομη περίοδο αν αναλογιστούμε τους αμέτρητους πολέμους οι οποίοι έχουν στιγματίσει την παγκόσμια ιστορία. Η πεποίθηση που επικρατεί ότι έχουμε καθιερώσει ως ανθρωπότητα διεθνείς οργανισμούς και θεσμούς οι οποίοι μπορούν να συμβάλλουν στην ειρηνική συνύπαρξη μεταξύ των κρατών και ότι πλέον το κόστος του πολέμου ξεπερνάει τα προσδοκώμενα οφέλη δεν πρέπει να θεωρείται ως θέσφατο.

Ειδικά τώρα που η αυξανόμενη επιρροή της Ρωσίας και της Κίνας η οποία

απορρέει από την οικονομική και στρατιωτική τους ισχύ, τείνει να ανατρέψει το μονοπολικό διεθνές σύστημα υπό την ηγεμονία της Αμερικής και να το μετατρέψει σε πολυπολικό, καθιστά την θεώρηση του πολιτικού ρεαλισμού επίκαιρη.

Αντίθετα επομένως με την Φιλελεύθερη θεώρηση, ο πολιτικός ρεαλισμός δύναται να ερμηνεύσει καλύτερα αυτή την αναδυόμενη νέα τάξη πραγμάτων καθώς η Ρωσία και η Κίνα υπάρχει η πιθανότητα να διεκδικήσουν την θέση τους ως περιφερειακοί ηγεμόνες μέσω ενός πολέμου ευρείας κλίμακας.

Επομένως η ισορροπία ισχύος, μία βασική ρεαλιστική ερμηνεία η οποία αντικατοπτρίζει την πραγματικότητα σε όλη την ιστορία της ανθρωπότητας, δύναται να εξηγήσει τις κινήσεις αυτών των χωρών καθώς θα επιδιώξουν να εξισορροπήσουν την ισχύ του περιστασιακού ηγεμόνα όπου αυτή την στιγμή είναι η Αμερική, είτε με εσωτερική είτε με εξωτερική εξισορρόπηση. Αυτή η εξισορρόπηση πηγάζει και από τα επιχειρήματα όσων είναι κατά της μονοπολικότητας και οι οποίοι θεωρούν ότι το ένστικτο της επιβίωσης θα αναγκάσει τις υπόλοιπες μεγάλες δυνάμεις να εξισορροπήσουν της δύναμη του περιστασιακού ηγεμόνα είτε βασιζόμενες στις δικές τους δυνάμεις είτε μέσω συμμαχιών.

Σε αυτό το πλαίσιο γίνεται αντιληπτό ότι οι βασικές παραδοχές της ρεαλιστικής θεώρησης όπως ότι το βασικό μέλημα των κρατών είναι η επιβίωση τους σε ένα άναρχο διεθνές σύστημα καθώς δεν υπάρχει μία παγκόσμια κυβέρνηση, ακόμα και στις μέρες μας προσφέρουν μία ερμηνεία για τις κινήσεις των κρατών.

Τα κράτη, όπως τονίζει και ο Carr, πολύ συχνά αποκρύβουν τις ρεαλιστικές τους επιδιώξεις μέσω μίας Φιλελεύθερης ρητορικής. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι ο παράγοντας της ηθικής δεν πρέπει να διαδραματίζει έναν σημαντικό ρόλο καθώς και ο Θουκυδίδης είχε καταστήσει σαφές ότι μπορεί να αφουγκράζεται τον ρόλο της ισχύος και του δυνατού στην καταστροφή των Μηλίων αλλά δεν την ενστερνίζονταν. Το σημαντικό είναι να επικρατήσει μία χρυσή τομή ανάμεσα στην θεώρηση του ρεαλισμού και στην θεώρηση του Φιλελευθερισμού έτσι ώστε να μην παραγκωνίζεται ο ρόλος της ισχύος αλλά ούτε και ο παράγοντας της ηθικής.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Andelman, D. A., 2008. *A Shattered Peace Versailles 1919 And The Price We Pay Today*. New York: John Wiley & Sons, Inc..

Anon., n.d. *Θουκυδίδου, Ιστορία*. s.l.:s.n.

Bisley, N., 2017. *The cold War and after*. Στο: *An Introduction to International Relations*. 3 επιμ. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 156-162.

Booth, K., 2011. *Realism And World Politics*. New York: Routledge.

Browning, G., 2016. *A History Of Modern Political Thought*. Oxford: Oxford University Press.

Bull, H., 2007. *Η Άναρχη Κοινωνία*. Γ επιμ. Αθήνα: Ποιότητα.

Burchill, S. και συν., 2005. *Theories of International Relations*. 3 επιμ. New York: Palgrave Macmillan.

Carlsnaes, W., Risse, T. & Simmons, . B., 2013. *Handbook of International Relations*. London: SAGE Publications.

Carr, H. E., 2000. *Η Εικοσαετής Κρίση 1919-1939 Εισαγωγή στη μελέτη των διεθνών σχέσεων*. 4 επιμ. Αθήνα: Ποιότητα.

Cashman, G., 2013. *What Causes War?An Introduction to Theories of International Conflict*. 2 επιμ. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.

Chapman, T., 1998. *The Congress of Vienna: Origins, Processes and Results*. 1 επιμ. London: Routledge.

Chiaruzzi, M., 2017. *Realism*. Στο: *An Introduction to International Relations*. 3 επιμ. Cambridge: Cambridge University Press, p. 57.

Christov, T., 2015. *Before Anarchy Hobbes and His Critics in Modern International Thought*. New York,: Cambridge University Press.

Collins, R. J., 2005. *The Allegiance of Thomas Hobbes*. New York: Oxford University Press Inc..

Curley, E., 1998. *Religion and Morality in Hobbes*. Στο: *Rational Commitment and Social Justice: Essays for Gregory Kavka*. New York: Cambridge University Press, pp. 90-113.

- Donnelly, J., 2004. *Realism and International Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Donnelly, J., 2005. *Realism*. Στο: *Theories of International Relations*. New York: Palgrave Macmillan, p. 42.
- Fawcett, L., 2017. *From The Great War to World War II*. Στο: *An Introduction to International Relations*. 3 επιμ. s.l.:Cambridge University Press, p. 142.
- Gilpin, R., 2001. *Global Political Economy Understanding The International Economic Order*. Princeton: Princeton University Press,.
- Griffiths, M., 2000. *Fifty Key Thinkers In International Relations*. New York: Routledge.
- Jaede, M., 2018. *Thomas Hobbes's Conception of Peace Civil Society and International Order*. Oxford: Palgrave Macmillan.
- Johnston, W., Clinton, D. & Sims, S., 2016. *Realism and the Liberal Tradition: The International Relations Theory of Whittle Johnston*. 1 επιμ. New York: Palgrave Macmillan.
- Kenny, A., 2006. *An Illustrated Brief History of Western Philosophy*. 2 επιμ. Oxford: blackwell publishing.
- Laerke , M., Smith , J. E. H. & Schliesser , E., 2013. *Philosophy and Its History: Aims and Methods in the Study of Early Modern Philosophy*. New York: Oxford University Press.
- Lebow, R. N., 2016. *International Relations Theory Today*. 2 επιμ. Cambridge: s.n.
- Lemetti, J., 2012. *Historical Dictionary of Hobbes's Philosophy*. Lanham: The Scarecrow Press, Inc..
- Leonard, E. K., 2018. *Building your IR theory toolbox An introduction to understanding world politics*. lanham: Rowman and Littlefield.
- Malcom, N., 1991. *Hobbes and Spinoza*. Στο: *The Cambridge History of Political Thought 1450–1700*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 530 - 558.
- Mearsheimer, J. J., 2007. *International relations theories : discipline and diversity*. New York: Oxford University Press.
- Mearsheimer, J. J., 2018. *The Great Delusion Liberal Dreams And International Realities*. 1 επιμ. London: Yale University Press.
- Mearsheimer, J. J., 2007. *Η Τραγωδία Της Πολιτικής Των Μεγάλων Δυνάμεων*. Αθήνα: Ποιότητα.

- Mingst, K. A. & Arreguín-Toft, I., 2017. *Essentials of international relations*. 7 επιμ. New York: W. W. Norton & Company.
- Morgenthau, H. J., 1954. *Politics Among Nations*. New York: Alfred A. Knopf.
- Newey, G., 2008. *Routledge Philosophy GuideBook to Hobbes and Leviathan*. London: Routledge.
- Novo, A. R., 2016. *Where We Get Thucydides Wrong: The Fallacies of History's First "Hegemonic" War*. Diplomacy & Statecraft.
- Nurnus, . M., Avgustin, . J. . J. & Orsi, . D., 2017. *Realism in Practice An Appraisal*. Bristol: E-International Relations.
- Pashakhanlou, A. H., 2016. *Realism and Fear in International Relations Morgenthau, Waltz and Mearsheimer Reconsidered*. London: Palgrave Macmillan.
- Rengger, N. J., 1999. *International Relations, Political Theory and the Problem of Order*. Beyond International Relations theory?. London: Routledge.
- Richardson, J. L., 2008. *The Ethics of Neoliberal Institutionalism*. Στο: *The Oxford Handbook of International Relations*. New York: Oxford University Press, p. 223..
- Scheuerman, W., 2009. *Hans Morgenthau Realism and Beyond*. Polity Press επιμ. Cambridge: s.n.
- Smith, J., 1998. *The Cold War Second Edition, 1945-1991*. 2 επιμ. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Sommerville, J. P., 1992. *Thomas Hobbes: Political Ideas in Historical Context*. London: Macmillan press ltd..
- Spragens, T. A., 2014. *The Politics of Motion: The World of Thomas Hobbes*. Kentucky: University Press of Kentucky.
- Sullivan, V. B., 2017. *Montesquieu and the despotic ideas of europe An Interpretation of The Spirit of the Laws*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Thornton, H., 2005. *State of Nature or Eden? Thomas Hobbes and His Contemporaries on the Natural Condition of Human Beings*. Rochester: University of Rochester Press.
- Vasquez, J. A., 1999. *The Power of Power Politics: From Classical Realism to Neotraditionalism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Viotti, P. R. & Kauppi, M. V., 2011. *International Relations Theory*. 5 επιμ. Pearson: Pearson.
- Waltz, K. N., 2011. *Θεωρία Διεθνούς Πολιτικής*. Αθήνα: Ποιότητα.
- Walz, K. N., 2011. *ο Άνθρωπος το Κράτος και ο Πόλεμος*. Αθήνα: Ποιότητα.

Williams, M. C., 2007. *Realism Reconsidered The Legacy of Hans Morgenthau in International Relations*. New York: Oxford University Press Inc.

Wohlforth, W. C., New York. *Realism*. Στο: *The Oxford Handbook of International Relations*. 1 επιμ. σ.λ.:Oxford University Press.

Zagorin, P., 2009. *Hobbes and the Law of Nature*. σ.λ.:Princeton University Press.

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

Ahmad, A., 2012. Concept of national power. *Strategic Studies*, Τόμος 32, p. 91.

Ahrensdoerf, P. J., 2000. The Fear of Death and the Longing for Immortality: Hobbes and Thucydides on Human Nature and the Problem of Anarchy. *The American Political Science Review*, Τόμος 94, pp. 579-593.

Askari, U. M., 2020. *Journal of Politics and International Studies*. Sino-US Rivalry in the South China Sea: A Hegemonic Stability Theory Perspective, Issue 6, p. 115-127.

Bain, W., 2019. 'International Anarchy and Political Theology: Rethinking the Legacy of Thomas Hobbes. *Journal of International Relations and Development*, Τόμος 22, p. 278–299.

Beckley, M., 2018. The Power of Nations: Measuring What Matters. *International Security*, 43(2), p. 7–44.

Caporaso, J. A., 2000. Changes in the Westphalian Order: Territory, Public Authority, and Sovereignty. *International Studies Review*, 1 Σεπτέμβριος, Τόμος 2, p. 1.

Curtis, W., 1950. The Geographical Basis of National Power. *The Ohio Journal of Science*, Τόμος 50, pp. 33-44.

Dar, A. I., 2019. John J. Mearsheimer. The Great Delusion: Liberal Dreams and International Realities. *Asian Affairs*, 22 Φεβρουάριος, p. 132.

Darley, W. K., 2006. Clausewitz's Theory of War and Information Operations. *Joint Force Quarterly*, Issue 40, p. 74.

De Keersmaecker, G., 2015. Multipolar Myths and Unipolar Fantasies. *Egmont Security Policy Briefs*, Φεβρουάριος, p. 4.

Deudney, D., 2000. Regrounding realism: Anarchy, security, and. *Security Studies*, Τόμος 10, pp. 1-42.

Dirzaukaite, G. & Ilinca, N., 2017. Understanding "Hegemony" in International Relations Theories. *Development and International Relations*, 31 Μάιος, pp. 23-24.

Dumouchel, P., 1995. Hobbes & Secularization: Christianity and the Political Problem of Religion. *Journal of Violence, Mimesis, and Culture*, Τόμος 2, pp. 39-56.

- Durmuş, A. M., 2019. A New Method to Calculate Power of International Actors. *Polish Political Science Yearbook*, 31 Μάρτιος, Τόμος 48, p. 11–35.
- Duvall, R. & Barnett, M., 2005. Power in International Politics. *International Organization*, Issue 59.
- Gassama, S. K., Ebrahimi, M. & Yusoff, K., 2018. Justum Ad Bellum & Israel's 2006 Attack on Lebanon: An Examination of Just War Principles. *Asian Social Science*, 27 Ιούλιος, Τόμος 14, pp. 67-68.
- Havercroft, J., 2012. Was Westphalia "all that"? Hobbes, Bellarmine, and the Norm of Non-intervention. *Global Constitutionalism*, pp. 120 - 140.
- Ikenberry, J., 2008. The Rise of China and the Future of the West. *Foreign Affairs*, 87(1).
- Jakonen, M., 2013. Multitude in Motion Re-Readings on the Political Philosophy of Thomas
- Hobbes. *JYVÄSKYLÄ Studies In Education, Psychology And Social Research*, 27 Απρίλιος, pp. 153-154.
- Karpowicz, J. K. W., 2006. How International Relations Theorists Can Benefit by Reading Thucydides. *The Monist*, 1 Απρίλιος, Τόμος 89, pp. 232-233.
- Kayaoglu, T., 2010. Westphalian Eurocentrism in International Relations Theory. *International Studies Review*, 7 Ιούνιος, Τόμος 12, p. 194.
- Kirshner, J., 2012. The Tragedy of Offensive Realism: Classical Realism and the Rise of China. *European Journal of International Relations*, 17 Αυγουστος, p. 60.
- Klej, D., 2012. Hobbes' Theory of International Society. *Glendon Journal of International Studies*, Τόμος 3, p. 13.
- Klinger, J., 2006. The Social Science of Carl von Clausewitz. *The US Army War College Quarterly:Parameters*, 3 Ιανουάριος, Τόμος 36, p. 79.
- Kohara, M., 2005. Information power and international security. *Progress in informatics*, pp. 39-46.
- Kohout, F., 2003. Cyclical, Hegemonic, and Pluralistic Theories of International Relations: Some Comparative Reflections on War Causation. *International Political Science Review*, Τόμος 24, pp 55-56.
- Lane, J.-E., 2017. Spinoza's Political Theory: Naturalism, Determinism and Institutionalism. *Open Journal of Philosophy*, pp. 105-115.

- Liu, T. T.-T., 2011. Hegemonic Stability and Northeast Asia: What Hegemon? What Stability?. *Journal of Alternative Perspectives in the Social Sciences*, Τόμος 3, pp. 405-406
- Mattern, B. J., 2009. The Concept of Power and The (Un)discipline of International Relations. *The Oxford handbook of international relations*, Ιανουάριος, pp. 691-692.
- Mearsheimer, J. J., 2019. Bound to Fail The Rise and Fall of the Liberal. *International Security*, 1 Απρίλιος, 43(4), p. 26.
- Mearsheimer, J. J., 2006. China's Unpeaceful Rise. *Current history*, Απρίλιος, pp. 160.
- Mearsheimer, J. J., 2005. E.H. Carr vs. Idealism: The Battle Rages On. *International Relations*, 1 Ιούνιος, pp. 139-143.
- Mearsheimer, J. J., 2011. Kissing Cousins: Nationalism and Realism. *Yale Workshop on International Relations*, 5 Μάιος, pp. 1-44.
- Mearsheimer, J. J., 2009. Reckless States and Realism. *International Relations*, 1 Ιούνιος, 23(2), p. 242.
- Milner, H., 1991. The Assumption of Anarchy in International Relations Theory: A Critique. *Review of International Studies*, Τόμος 17, pp. 67-85.
- Moehler, M., 2009. Why Hobbes State of Nature is Best Modeled by an Assurance Game. *Utilitas*, 21(2), pp. 297-326.
- Moita, L., 2012. A Critical Review On The Consensus Around The “Westphalian System”. *JANUS.NET, e-journal of International Relations*, 2 Νοέμβριος, p. 23.
- Muzaffar, M., Yaseen, Z. & Rahim, N., 2017. Changing Dynamics of Global Politics: Transition from Unipolar to Multipolar World. *Liberal Arts and Social Sciences International Journal LASSIJ*, 30 Δεκέμβριος, pp. 56-57.
- Nauta, L., 2002. Hobbes on Religion and the Church between The Elements of Law and Leviathan: A Dramatic Change of Direction?. *Journal of the History of Ideas*, Τόμος 63, pp. 577-595.
- Neal, L., 2000. How it all began: The monetary and financial architecture of Europe during the first global capital markets, 1648- 1815. *Financial History Review*, 1 Φεβρουάριος, p. 117.
- Nye, . J., 1988. Neorealism and Neoliberalism. *World Politics*, Ιανουάριος, Τόμος 40, pp. 235-251.
- Nye, J., 1990. The Changing Nature of World Power. *Political Science Quarterly*, Τόμος 105, pp. 177-192.

- Palaver, W., 1995. Hobbes and the Katéchon: The Secularization of Sacrificial Christianity. *Journal of Violence, Mimesis, and Cultur*, 2(1), pp. 57-74.
- Patton, S., 2019. The Peace of Westphalia and its Affects on International Relations, Diplomacy and Foreign Policy. *The Histories*, 10(1), pp. 91-92.
- Philpott, D., 2004. Religious Freedom and the Undoing of the Westphalian State. *Michigan Journal of International Law*, 25(4), p. 983.
- Schlatter, R., 1945. Thomas Hobbes and Thucydides. *Journal of the History of Ideas*, Ιούλιος, pp. 356-357.
- Schweller, R. L. & Priess, D., 1997. A Tale of Two Realisms: Expanding the Institutions Debate. *Mershon International Studies Review*, 1 Μάιος, p. 7.
- Singer, D. & Deutsch, K. W., 1964. Multipolar Power Systems and International Stability. *World Politics*, Απρίλιος, Τόμος 16, p. 390.
- Stein, A., 1973. The Balance of Power in International History: Theory and Reality. *Journal of Conflict Resolution*, Μάρτιος, Issue 17, p. 33.
- Strong, T., 1993. Words, Authority, and Politics in Thomas Hobbes. *Critical Inquiry*, Τόμος 20, pp. 128-159.
- Sumida, J. T., 2009. The Clausewitz Problem. *Army History*, pp. 17-21.
- Tang, S., 2008. Fear in International Politics: Two Positions. *International Studies Review*, Τόμος 10, p. 452.
- Tang, S., 2010. Social evolution of international politics: From Mearsheimer to Jervis. *European Journal of International Relations*, 19 Φεβρουάριος, 16(1), p. 35.
- Thivet, D., 2008. THOMAS HOBBS: A Philosopher Of War Or Peace?. *British Journal for the History of Philosophy*, 16(4), pp. 701-721.
- Toledo, P., 2005. Classic Realism and the Balance of Power Theory. *Glendon Journal of International Studies*, Τόμος 4, pp. 52-55.
- Tomja, A., 2014. Polarity and International System Consequences. *Interdisciplinary Journal of Research and Development*, Τόμος 1, p. 60.
- Walker, S. & He, K., 2015. Role Bargaining Strategies for China's. *The Chinese Journal of International Politics*, 17 Οκτώμβριος, Τόμος 4, p. 3.
- Waltz, K., 2004. Neorealism: Confusions And Criticisms. *Journal of Politics & Society*, p. 3.
- Wang, Y., 2004. Offensive Realism and the Rise of China. *Issues & Studies*, Τόμος 40.

- Williams, M. C., 1996. Hobbes and International Relations: A Reconsideration. *International Organization*, 50(02), pp. 213-236.
- Williams, R. E. & Caldwell, D., 2006. Jus Post Bellum: Just War Theory and the Principles of Just Peace. *International Studies Perspectives*, pp. 309-310.
- Wohlforth, W. C., 2008. Realism. Στο: *The Oxford handbook of International Relations*. New York: Oxford University Press 2008, pp. 131-139.
- Wohlforth, W. C., 2007. Testing Balance-of-Power Theory in World History. *European Journal of International Relations*, Μάρτιος, 13(2), p. 158.
- Yilmaz, M. E., 2008. The New World Order?: An Outline of the Post-Cold War Era. *Turkish Journal of International Relations*, p. 45.
- Yurdusev, N., 2007. Thomas Hobbes and International Relations: An assessment. *METU Studies in Development*, Τόμος 34, pp. 413-432.

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ηρακλείδης, Α., 2015. Διεθνείς Σχέσεις και Διεθνής Πολιτική. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο.
- Κουσκουβέλης, Η. Ι., 2007. Εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις. 5 επιμ. Αθήνα: Ποιότητα.
- Μακρής, Σ., 2002. Η θεωρία Των Διεθνών Σχέσεων Στην Εποχή Της Παγκοσμιοποίησης Κονστρουκτιβισμός vs Ρασιοναλισμός. Αθήνα: Παπαζήση.
- Μακρής, Σ., 2007. Πολιτικό Σύστημα Και Διεθνείς Σχέσεις Η ελληνική περίπτωση μέσα από τη συγκριτική προοπτική. Αθήνα: Παπαζήση.
- Μακρής, Σ., 2013. Ιστοριογραφία & Πολιτική Φιλοσοφία Των Διεθνών Σχέσεων Στην Ελλάδα Η μεταθεωρητική συζήτηση. Αθήνα: Αντ. Ν. Σάκκουλα.
- Μακρής, Σ., 2017. Πολιτική Επιστήμη Κοινωνικός Μετασχηματισμός & Θεωρίες Της Δημοκρατίας Κλασικές, Νεότερες και Σύγχρονες Αφηγήσεις Εισαγωγικές Προσεγγίσεις. Β επιμ. Αθήνα: Ι. Σιδέρης.
- Μαργαρίτης, Γ., 2015. Πόλεμος και πολιτική. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών.
- Πανάγου, Β. Γ. & Τσουντα, Κ. Σ., 2002. Διακρατική Και Υπερεθνική Συνεργασία Το οικονομικό πλαίσιο. Αθήνα: Παπαζήση.

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

- Allison, G., 2015. <https://www.theatlantic.com/world/>. [Ηλεκτρονικό]
Available at: <https://www.theatlantic.com/international/archive/2015/09/united-states->

china-war-thucydides-trap/406756/

[Πρόσβαση 2 Δεκέμβριος 2021].

Anderson, D., 2009. <https://www.e-ir.info/>. [Ηλεκτρονικό]

Available at: <https://www.e-ir.info/2009/09/26/the-understanding-of-the-rights-of-war-and-peace-in-the-thought-of-thomas-hobbes/>

[Πρόσβαση 2 Απρίλιος 2022].

Bagai, M. & Nafey, A., 2021. <https://egyankosh.ac.in/>. [Ηλεκτρονικό]

Available at: <https://egyankosh.ac.in/handle/123456789/71210>

[Πρόσβαση Δεκέμβριος 1 2021].

Bell, D., 2021. <https://www.britannica.com/>. [Ηλεκτρονικό]

Available at: <https://www.britannica.com/topic/realism-political-and-social-science>

[Πρόσβαση 5 Σεπτέμβριος 2021].

Cohen, E. A., 2017. <https://www.britannica.com/>. [Ηλεκτρονικό]

Available at: <https://www.britannica.com/topic/strategy-military/The-French-Revolution-and-the-emergence-of-modern-strategies>

[Πρόσβαση 2 Δεκέμβριος 2021].

Gat, A., 2021. <https://www.britannica.com>. [Ηλεκτρονικό]

Available at: <https://www.britannica.com/biography/Carl-von-Clausewitz>

[Πρόσβαση 1 Σεπτέμβριος 2021].

Gowan, P., 2002. A CALCULUS OF POWER. [Ηλεκτρονικό]

Available at: <https://newleftreview.org/issues/ii16/articles/peter-gowan-a-calculus-of-power>

[Πρόσβαση Μάιος 2 2022].

Henderson, . J., 2003. <https://discover.dtic.mil/>. [Ηλεκτρονικό]

Available at: <https://apps.dtic.mil/sti/citations/ADA415588>

[Πρόσβαση 4 Οκτώβριος 2021].

Howe, P., 1994.

<https://www.jstor.org/?refreqid=search%3A42beca60c1c95bb30a05d9dd39488efa>.

[Ηλεκτρονικό]

Available at: <https://www.jstor.org/stable/20097376>

[Πρόσβαση 20 Αυγούστος 2021].

Jablonsky , D., 1997. <https://www.armywarcollege.edu/>. [Ηλεκτρονικό]

Available at: <https://press.armywarcollege.edu/parameters/vol27/iss1/7/>

[Πρόσβαση Σεπτέμβριος 2 2021].

Johnson, J. T., 2017. <https://www.britannica.com/>. [Ηλεκτρονικό]

Available at: <https://www.britannica.com/topic/just-war>

[Πρόσβαση 2 Δεκέμβριος 2021].

- Junhan, T., 2016. <https://www.e-ir.info/>. [Ηλεκτρονικό]
Available at: <https://www.e-ir.info/2016/08/25/a-just-cause-the-eastern-interpretation-of-just-war-theory/>
[Πρόσβαση 5 Δεκέμβριος 2021].
- Kagan, D., 1997. <https://www.commentary.org/>. [Ηλεκτρονικό]
Available at: <https://www.commentary.org/articles/donald-kagan/our-interests-and-our-honor/>
[Πρόσβαση 1 Δεκέμβριος 2021].
- Karpowicz, J., 2010. <https://plato.stanford.edu/index.html>. [Ηλεκτρονικό]
Available at: <https://plato.stanford.edu/entries/realism-intl-relations/#KennWaltInteSyst>
[Πρόσβαση 5 Απρίλιος 2022].
- Kashyap, S., 2022. <https://www.e-ir.info/>. [Ηλεκτρονικό]
Available at: <https://www.e-ir.info/2022/02/22/tracing-hobbes-in-realist-international-relations-theory/>
[Πρόσβαση 5 Απρίλιος 2022].
- Lechner, S., 2022. <https://iai.tv/articles>. [Ηλεκτρονικό]
Available at: <https://iai.tv/articles/what-hobbes-really-thought-about-war-auid-2098>
[Πρόσβαση Μάιος 2 2022].
- Lindell, J., 2009. <https://www.e-ir.info/>. [Ηλεκτρονικό]
Available at: <https://www.e-ir.info/2009/11/26/clausewitz-war-peace-and-politics/>
[Πρόσβαση 2 Σεπτέμβριος 2021].
- Lind, M., 2018. <https://russiamatters.org/>. [Ηλεκτρονικό]
Available at: <https://russiamatters.org/analysis/john-mearsheimer-international-relations-great-power-politics-and-age-trump>
[Πρόσβαση 2 Μάιος 2022].
- Long, R. T., 2016. <https://www.cato-unbound.org/>. [Ηλεκτρονικό]
Available at: <https://www.cato-unbound.org/2016/11/03/roderick-t-long/kants-hobbesian-side/>
[Πρόσβαση 5 Δεκέμβριος 2021].
- Malcolm, N., 2005. <https://nationalinterest.org/>. [Ηλεκτρονικό]
Available at: <https://nationalinterest.org/article/what-hobbes-really-said-851>
[Πρόσβαση 5 Απρίλιος 2022].
- Matambo, E., 2020. <https://www.e-ir.info/>. [Ηλεκτρονικό]
Available at: <https://www.e-ir.info/2020/04/21/international-relations-theory-after-the-cold-war-china-the-global-south-and-non-state-actors/>
[Πρόσβαση 26 Σεπτέμβριος 2021].

- Matkin, J., 2015. <https://www.academia.edu/>. [Ηλεκτρονικό]
Available at: [https://www.academia.edu/11961872/YEMEN_WAR_IS_NAKED_STRUGGLE FOR POWER in the Middle East between Iran and Saudi not a religious conflict FP MATKIN sees OFFENSIVE REALISM](https://www.academia.edu/11961872/YEMEN_WAR_IS_NAKED_STRUGGLE_FOR_POWER_in_the_Middle_East_between_Iran_and_Saudi_not_a_religious_conflict_FP_MATKIN_sees_OFFENSIVE_REALISM)
[Πρόσβαση 30 Απρίλιος 2022].
- Munro, A., 2021. <https://www.britannica.com/>. [Ηλεκτρονικό]
Available at: <https://www.britannica.com/biography/John-Mearsheimer>
[Πρόσβαση 2 Δεκέμβριος 2021].
- Mearsheimer, J., 2012. <http://www.theory-talks.org/>. [Ηλεκτρονικό]
Available at: <http://www.theory-talks.org/2012/06/theory-talk-49.html>
[Πρόσβαση 9 Απρίλιος 2022].
- Oldemeinen, M., 2021. <https://www.e-ir.info/>. [Ηλεκτρονικό]
Available at: <https://www.e-ir.info/2010/02/15/the-political-realism-of-thucydides-and-thomas-hobbes/>
[Πρόσβαση 4 Ιανουάριος 2022].
- Pham, P., 2020. <https://www.e-ir.info/>. [Ηλεκτρονικό]
Available at: <https://www.e-ir.info/2020/06/22/imperialisms-legacy-in-the-study-of-contemporary-politics-the-case-of-hegemonic-stability-theory/>
[Πρόσβαση 2 2021 Δεκέμβριος].
- Popkin, R., 2021. <https://www.britannica.com/>. [Ηλεκτρονικό]
Available at: <https://www.britannica.com/biography/Benedict-de-Spinoza/Association-with-Collegiants-and-Quakers>
[Πρόσβαση 1 Δεκέμβριος 2021].
- Prabhakar, R., 2010. <https://www.e-ir.info/>. [Ηλεκτρονικό]
Available at: https://www.e-ir.info/2010/01/08/hegemonic-stability-theory-and-the-20th-century-international-economy/#_ftn2
[Πρόσβαση 1 Σεπτέμβριος 2021].
- Ringmar, E., 2018. <https://www.e-ir.info/>. [Ηλεκτρονικό]
Available at: <https://www.e-ir.info/2018/01/12/student-feature-the-evolution-of-the-nation-state/>
[Πρόσβαση 5 Σεπτέμβριος 2021].
- Sorell, T., 2021. <https://www.britannica.com/>. [Ηλεκτρονικό]
Available at: <https://www.britannica.com/biography/Thomas-Hobbes>
[Πρόσβαση 1 Δεκέμβριος 2021].

Thornton, B., 2017. <https://www.hoover.org/>. [Ηλεκτρονικό]
Available at: <https://www.hoover.org/research/prestige-tool-foreign-policy>
[Πρόσβαση Οκτώβριος 2 2021].

Varisco, A. E., 2013. <https://www.e-ir.info/>. [Ηλεκτρονικό]
Available at: <https://www.e-ir.info/2013/06/03/towards-a-multi-polar-international-system-which-prospects-for-global-peace/>
[Πρόσβαση 19 Οκτώβριος 2021].

Varisco, E. A., 2013. <https://www.e-ir.info/>. [Ηλεκτρονικό]
Available at: <https://www.e-ir.info/2013/06/03/towards-a-multi-polar-international-system-which-prospects-for-global-peace/>
[Πρόσβαση 2 Σεπτέμβριος 2021].

Virtt, M., 2011. <https://www.e-ir.info/>. [Ηλεκτρονικό]
Available at: <https://www.e-ir.info/2011/04/03/why-%E2%80%98two-supremacies%E2%80%99-rhymes-with-%E2%80%98stability%E2%80%99/>
[Πρόσβαση 5 Νοέμβριος 2021].

Walt, S. M., 2017. <https://foreignpolicy.com/>. [Ηλεκτρονικό]
Available at: <https://foreignpolicy.com/2017/12/08/whos-afraid-of-a-balance-of-power/>
[Πρόσβαση 5 Σεπτέμβριος 2021].

Wisken, L., 2010. <https://www.e-ir.info/>. [Ηλεκτρονικό]
Available at: <https://www.e-ir.info/2010/07/01/hobbes-and-thucydides-how-the-fathers-of-realism-differ-from-their-offspring/>
[Πρόσβαση 2 Μάιος 2022].

Κουσκουβέλης, Η., 2017. [Ηλεκτρονικό]
Available at: https://www.e-ir.info/2017/11/05/the-thucydides-trap-a-distorted-compass/#_edn11
[Πρόσβαση 5 Σεπτέμβριος 2021].

